

MULTIDISZCIPLINÁRIS KIHÍVÁSOK, SOKSZÍNŰ VÁLASZOK

Number 2

2018

18 57

BGE

On-line tanulmánykötet

Szerkesztette:

VÁGÁNY Judit Bernadett, PhD - FENYVESI Éva, PhD

Borító: FLOW PR

Kiadja:

**Budapesti Gazdasági Egyetem, Kereskedelmi, Vendéglátóipari
és Idegenforgalmi Kar, Közgazdasági Intézeti Tanszéki Osztály**

Felelős kiadó:

FENYVESI Éva, PhD

a Közgazdasági Intézeti Tanszéki Osztály vezetője

ISSN 2630-886X

2018.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó 3.

DOMONKOS Endre

A háborús megszállás költségei Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a Második Világháború idején 4.

RÓZSÁS Tamás

A múlt szigete-rendszerváltások tanulságai és Kuba jövője 19.

HRABOVSZKI Ágnes

Egy szegény olajexportőr problémái - Nigéria külkereskedelme 2000-2015 között 40.

KERTÉSZ Gábor

GMO vs. Alaptörvény 55.

SZENNAY Áron

Az önkormányzatok fenntarthatósági elemzése 69.

LÓKÖS Dániel – KISS Diána

A magyar labdarúgás versenyképességének fejlődése a tao rendszer tükrében 82.

FARAGÓ Beatrix – KONCZOSNÉ SZOMBATHELYI Márta – BÉKI Piroska

A világ sportpiaca - a 21. század világgazdasági és világpolitikai folyamatainak tükrében 94.

ELŐSZÓ

Jelen kiadványunkban hét izgalmas tanulmány kapott helyet.

Olvashatunk a II. Világháború idején Kelet-Közép- és Délkelet-Európát érintő háborús megszállás költségeiről, majd Kuba és Nigéria kerül górcső alá.

A következő két tanulmány a GMO-kal és az önkormányzatok fenntarthatósági elemzésével foglalkozik, majd két sportot érintő írás zárja kötetünket.

A kiadványban szereplő tanulmányok mindegyike dupla vak lektorált.

Szerzőink kutatók, egyetemi oktatók valamint PhD hallgatók.

Reméljük, hogy kötetünk izgalmas tanulmányai felkeltik érdeklődését!

Jó olvasást kívánunk!

A szerkesztők

**A HÁBORÚS MEGSZÁLLÁS KÖLTSÉGEI
KELET-KÖZÉP- ÉS DÉLKELET-EURÓPÁBAN
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN**

**OCCUPATION COSTS IN CENTRAL, EASTERN
AND SOUTHEASTERN EUROPE
DURING THE SECOND WORLD WAR**

DOMONKOS Endre

Kulcsszavak: *Kelet-Közép- és Délkelet-Európa, megszállási költségek, állami pénzügyek, infláció és hadiadások*

Keywords: *Central, Eastern and Southeastern Europe, occupation costs and state finances, inflation and war expenditures*

JEL kód: N24

ÖSSZEFOGLALÁS

A második világháború éveiben Kelet-Közép- és Délkelet-Európa államainak gazdaságát kivétel nélkül a német hadigépezet érdekeinek rendelték alá, így mind az ipari, mind pedig a mezőgazdasági termelés a német háborús erőfeszítések további fokozását szolgálta. A Német Birodalom egyre nagyobb mennyiségben szállított ki – ellenszolgáltatás nélkül – élelmiszert és nyersanyagot a gazdaságilag elmaradott kelet-közép- és délkelet-európai országokból. A német kormány vonakodott teljesíteni nemcsak az iparcikkek szállítására vállalt kötelezettségeit, hanem a klíringszámlákon felhalmozódott adósságállomány törlesztésére sem volt hajlandó. Németország ugyanis már a világháború kitörését megelőző években jelentős összegű adósságot halmozott fel a bilaterális klíringszámlákon Kelet-Közép- és Délkelet-Európa államaival szemben.

Tanulmányom célja a történettudományi kutatások által mai napig elhanyagolt megszállási költségek kérdéskörének átfogó vizsgálata a kelet-közép- és délkelet-európai országokban. A klíringszámlákon felhalmozódott adósságállomány mellett a megszálló német hadsereg (Wehrmacht) fenntartásának költségei is meghaladták a kelet-közép- és délkelet-európai országok nemzetgazdaságainak teherbíró képességét.

A német tartozásokkal együtt a világháború idején a hadikiadások is jelentős mértékben növekedtek. Az állam a megnövekedett hadikiadásait fedezetlen bankjegykibocsátással finanszírozta. Ennek következtében a világháború második szakaszában a régió valamennyi országában felgyorsult a pénzromlás folyamata, amely tovább növelte Kelet-Közép- és Délkelet-Európa pénzügyi sebezhetőségét. A megszállási költségek témakörének elemzése mellett lényeges szempontot jelent az állami pénzügyek terén bekövetkezett változások ismertetése is. Úgy gondolom, hogy a kelet-közép- és délkelet-európai térség gazdasági elmaradottságának vizsgálatakor – tekintettel a jelenlegi XXI. századi fejleményekre – nem lehet eltekinteni a német megszállás során felmerült költségek bemutatásától.

Terjedelmi korlátok miatt tanulmányomban ugyanakkor nem kívánok foglalkozni Kelet-Közép- és Délkelet-Európa második világháború idején végbement gazdasági fejlődésével, valamint a térség országait sújtó háborús károk mértékével.

SUMMARY

During the Second World War, the Central, Eastern and Southeastern European countries were subordinated to the German war machinery. It must be emphasized that both agricultural and industrial production served to cover the war needs of Germany. As a result of war efforts, more and more agricultural products and raw materials were delivered from the countries of the region to the Third Reich without any recompensation. The Government of Germany did not want to comply its obligations not only for the shipping of industrial goods, but also to conceal the debts, which were accumulated in the clearing accounts. Before the outbreak of the Second World War the liabilities of the clearing accounts grew significantly by the Central, Eastern and Southeastern European countries towards Germany.

The objective of my paper is to analyse the occupation costs in the Central, Eastern and Southeastern region, which can be perceived as neglected part of historic researches. Besides the debts, which were accumulated in the clearing accounts by the Third Reich, the occupation costs of the German army (Wehrmacht) were to be

considered as serious burdens on the national economies of Central Eastern and Southeastern European countries.

War expenditures, together with the amount of debts owed by Germany also increased substantially, which were financed by the issuing of great quantities of unbacked paper currency. This led to the acceleration of inflation rate, which aggravated the financial vulnerability in all countries of the region. As far as occupation costs were concerned emphasis must be given on the changes of state finances. With regard to the development trends of the 21st century, I think it is essential evaluate the occupation costs during the war years, which contributed to the economic backwardness of the countries in the region. Because of limited extent I would not like to deal in my essay with the economic development of Central, East and Southeast Europe and with the war losses and devastation of the Second World War.

Megszállási költségek és az állam pénzügyi helyzete Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a második világháború idején

Jóllehet a Német Birodalom már az 1930-as évek közepétől jelentős összegű tartozásállományt halmozott fel a klíring számlákon a kelet-közép- és délkelet-európai országokkal szemben, az ellenszolgáltatások nélküli kiszállítások értéke, különösen 1941 után jelentős mértékben megnőtt.¹ A németek kötelezettségvállalásainak elmaradását és a nácik térség irányába folytatott külgazdaság-politikáját jól példázza az 1942-es magyar-német kereskedelmi tárgyalásokon, a nemzetiszocialista vezetés által megfogalmazott hivatalos álláspont. A német küldöttség egyik tagja a magyar partnereknek a következőképpen foglalta össze a Német Birodalom politikáját: „A magyar szállítások zömére [...] úgy tekinthetünk, mint a közös hadi erőfeszítésekhez nyújtott hozzájárulásra. [...] A rögzített összegek rendelkezésének módja olyan kérdés, amellyel majd a háború után fogunk foglalkozni.” (CORNELIUS, 2015, p. 277)

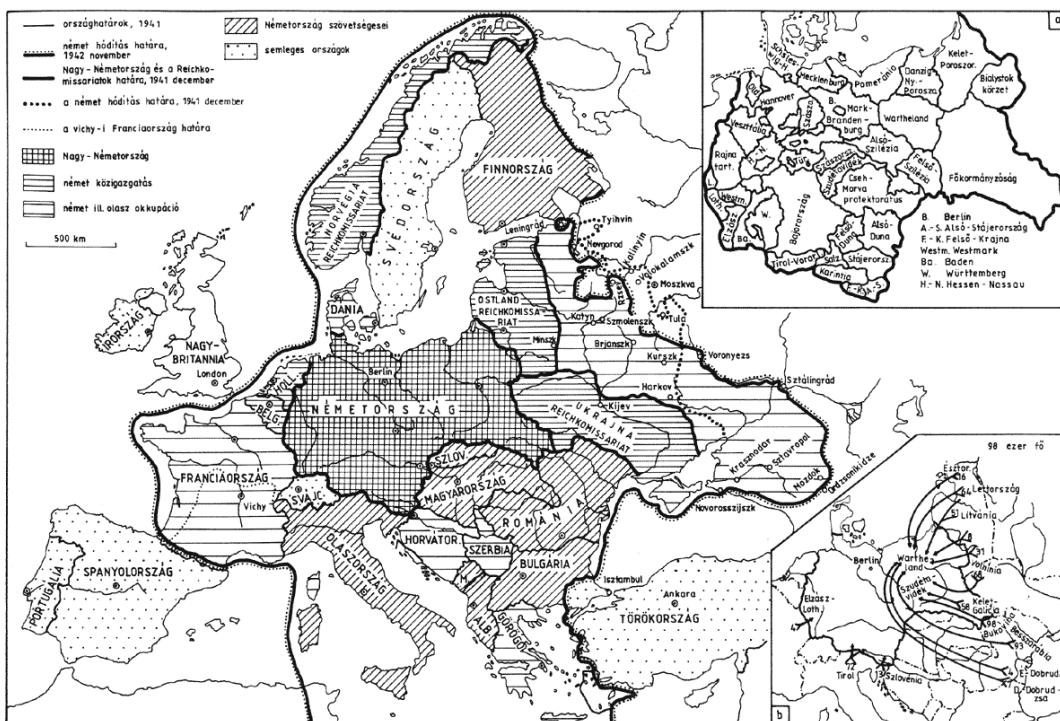
Magyarország esetében 1941-ben még csak 140 millió márka német tartozás állt fenn, 1942-ben már 500 millió, 1943-ban 1 milliárd márka, 1944-ben pedig újabb – ekkor már a német megszállás költségeivel növelt – 1,5 milliárd márka gyülemlett fel (BEREND – RÁNKI, 1987).

Hasonló tendencia figyelhető meg Németországnak Bulgáriával szemben bekövetkező eladósodásában is. 1941-ben 210 millió márkát tett ki a német adósság állománya, 1942-ben

¹ A Német Birodalomban az 1929-1933 közötti időszakban kibontakozott gazdasági válság során általános devizahiány alakult ki, így Németország kétoldalú árucserre egyezményeket kötött a kelet-közép- és délkelet-európai országokkal, melynek lényege, hogy a térség államai mezőgazdasági termékeket és nyersanyagokat szállítottak a német hadigazdaság számára az ipacikkekért cserébe. A klíringel-számolás rendszerének megfelelően a magyar export ellenértékének 90%-a szolgált a német szállítások fedezésére, a fennmaradó 10%-ot kitevő összeg nem az áruszállítások célját szolgálta, hanem egyéb devizát igénylő vásárlásokra fordították.

380 milliót, 1943 végére pedig 680 milliót. A Bulgáriában állomásozó német csapatok ellátásának költségei a világháború alatt elérték a 250 millió márkát (BEREND – RÁNKI, 1977).

A Szlovákiával fennálló német tartozás 1939 és 1944 között – a vasúti szállítások értékét és a német csapatok ellátását is figyelembe véve – 1 milliárd márkát tett ki, amelynek 50%-a volt klíringszámlán felgyülemelő tartozás volt (BEREND – RÁNKI, 1976).

1. térkép. A német „új rend Európában”, 1942

Forrás: Köztes-Európa Térképgyűjtemény, Erdélyi Magyar Adatbank. Köztes-Európa és a modern birodalmak (1926-1945). In: <http://terkeptar.transindex.ro/belso.php?nev=217>
Letöltve: 2018. január 2.

Az 1941 áprilisában feldarabolt Jugoszlávia esetében 22 millió márka tartozás állt fenn Szerbiával és 32 millió Horvátországgal szemben. Ugyanakkor a szerb területeken állomásozó német megszálló erők ellátásának költségei meghaladták az 560 millió birodalmi márkát. A Nemzetközi Elszámolási Bank adatai alapján megállapítható, hogy 1944 szeptemberéig, a náci vezetés által létrehozott horvát fasiszta bábállamban állomásozó német és olasz haderő ellátása 1,082 milliárd birodalmi márkát emésztett fel (RADICE, 1986).

Németország Romániával szemben felhalmozott adóssága 1940-ben 20 millió márkát tett ki. A német tartozásállomány 1944 júniusára azonban 900 millió márkára emelkedett. Román

források a megszállási költségek összegét 67 milliárd lejre, mintegy 1,7 milliárd birodalmi márkára becsülik. Figyelembe véve a klíringszámlákon fennálló tartozásokat a balkáni állam mintegy 2,6 milliárd márkával járult hozzá a német háborús erőfeszítésekhez (RADICE, 1986).

A Lengyel Főkormányzóság megszállási költségeit nagyon nehéz pontosan megbecsülni, mert a náci a feldarabolt és megszállt országot kezdettől fogva hadiszákmánynak tekintették, és a többi kelet-európai országhoz hasonlóan ellenszolgáltatás nélkül szállítottak ki élelmiszereket és nyersanyagokat. A legfőbb finanszírozási forrás a Német Birodalomnak fizetendő háborús erőfeszítéseket szolgáló hozzájárulás volt, melyet a központi költségvetésből biztosítottak. Míg a lengyelek 1941/42-ben 500 millió zloty-val (500 millió birodalmi márka), addig 1943/44-ben mintegy 1,3 milliárd zloty-val (650 millió birodalmi márka) járultak hozzá a német hadikiadásokhoz. Amennyiben ehhez az összeghez a klíringszámlán felhalmozódott adósságállományt (3,4 milliárd márka) és a Német Birodalomban kényszermunkásként, továbbá hadifogolyként dolgozó lengyelek jövedelem átutalásait is beleszámítjuk, akkor megállapítható, hogy a Főkormányzósággal szemben felgyülemlett adósság nagysága elérte az 5 milliárd birodalmi márkát (BUCHHEIM, 1986). A lengyel lakosságot a náci védelmi hozzájárulás fizetésére is kötelezték. A náci számára a hivatkozási alapot a német megszálló hatóságokkal szembeni engedetlenség jelentette. Varsó három alkalommal fizetett a németeknek védelmi hozzájárulást: 1942 októberében 1 millió zloty, 1943 és 1944 februárjában pedig 10 és 100 millió zloty. A legutolsó, 100 millió zloty összeget a németek bosszúból vetették ki a lengyel lakosságra, mert meggyilkolták a korábban tömeges vérengzéseket és kivégzéseket irányító varsói kerület rendőrfőkapitányát és SS dandárvezetőt (SS-Brigadeführer), Franz Kutscherát (LANDAU – TOMASZEWSKI, 1986).

A német tartozásokkal együtt a hadikiadások is növekedtek. Magyarországon az állami költségvetésen belül háborús célokra fordított kiadások 1941-ben 20%, 1942-ben 28%, 1943-ban 35% és 1944-ben 44%-ot tettek ki. Az államháztartási hiány az 1938. évi 100 millió pengőről 1943-ra 2 milliárd pengőre emelkedett (GULYÁS et al., 2009). Az elhúzódó és egyre több pénzbe kerülő háború teljesen felborította az állami pénzügyek korábbi folyamatait is. Az államhatalomnak a fegyverkezési és háborús költségek finanszírozása miatt egyre több pénzre volt szüksége, amit adó formájában – bár emelkedett az ebből a forrásból származó bevétel nagysága – nem lehetett előteremteni. A világháború időszakában a Magyar Nemzeti Bank volt a legfontosabb hitelező, mivel külső pénzügyi forrásokra nem lehetett számítani. Az MNB egyre inkább fokozta a bankjegykibocsátást, ugyanakkor az államháztartási deficitet államkölcsön felvételével próbálták elfedni (KAPOSI, 2002). Az 1943-ban jelentős mértékben megnövekedett kiadásokat, az adójövedelmek mellett, minden eddig felülmúló mennyiségű kölcsön felvételével biztosította a pénzügyminiszter. Az adóbevételek 1.9 milliárd pengővel haladták meg az előző évit. Az államháztartás folyó bevételeiből nem fedezhető, nagymérvű katonai kiadások finanszírozására pedig újabb kölcsönök felvételével, mintegy 2.1 milliárd pengőhöz jutott az állam (DOMBRÁDY, 2003).

Az állam a hadikiadások finanszírozása érdekében kénytelen volt a fedezetlen bankjegykibocsátás eszközéhez nyúlni. Mivel a Németországba irányuló szállítások hitelbe történtek, ezért a hitelek pénzügyi fedezetét szolgáló pénztömeg-kibocsátás az egész háború alatti bankjegyszaporulat 42%-át tették ki (4765 millió pengő). 1942-től Magyarországon felgyorsult a pénzromlás folyamata és 1944-ben hiperinfláció bontakozott ki. Az egész bankjegyforgalom 1944-ben 12 180 millió pengőt tett ki, az 1938. évinek kerekén tizennégyszeresét (GUNST, 1996).

A fedezetlen papírpénz-kibocsátás miatt a világháború végére az államadósság összege elérte a 6,9 milliárd pengőt. Az államadósság erőteljes növekedése szorosan összefüggött azzal a körülménnyel, hogy a jövedelmeket korábban elképzelhetetlen mértékben koncentráta a központi költségvetés és kiugróan magas volt az állami túlköltekezés (HONVÁRI, 2005, p. 85).

1. táblázat. Az államadósság összetétele Magyarországon, millió pengő

Megnevezés	1943. VIII. 31.	1944.
Az Osztrák-Magyar Monarchia idejéből származó	591,4	591,4
Az első világháború alatt keletkezett	350,0	350,0
1919-1938. VI. 30-ig keletkezett	874,5	874,5
A II. világháború alatti területnövekedés kapcsán keletkezett	778,7	778,7
Összesen	2594,6	2594,6
1938. VI. 30. után keletkezett háborús adósság	3576,0	4040,0
Összes államadósság	6170,6	6634,6

Forrás: CSIKÓS – NAGY, B. [1996], A XX. század magyar gazdaságpolitikája. Tanulmányok az ezredforduló küszöbén. Budapest, Akadémiai Kiadó, p. 105.

A második világháború végén kimutatott, közel 7 milliárd pengőt kitevő adósságállomány 57%-a esett a második világháborúban való részvétel finanszírozására. Természetesen a magyar államot számos egyéb kötelezettség is terhelte, többek között az egykori Osztrák-Magyar Monarchia idején felvett hitelek és az első világháborúban, valamint az 1919 és 1939 közötti időszakban nyújtott kölcsönök és a kamatok törlesztése. Külföldi kölcsön a finanszírozásban nem játszott szerepet. A magyar államnak tehát belső erőforrásokra támaszkodva kellett megoldania azokat a feladatokat, amelyeket a háborús finanszírozás következtében keletkezett. Míg az első világháború folyamán hazánk számára biztosított volt az osztrák

pénzpiac, addig a második világháborúban Magyarországnak kellett Németország részére hiteleket folyósítani és a meg nem fizetett német megrendeléseket is a magyar államháztartásnak kellett kiegyenlíteni. A Szovjetunió ellen indított német támadás után (1941. június 22.) a Német Birodalom nem volt abban a helyzetben, hogy korábbi mértékben fenntartsa kivételét, így csökkentek a Magyarországra irányuló szerződéses szállítások. Ugyanakkor a németek továbbra is igényt tartottak a magyar áruszállításokra, amelyekért egyre kevésbé fizettek (CSIKÓS – NAGY, 1996). Végso soron a magyar államnak kellett a német hadigazdaságot pénzelni. A háború természetes velejárója a 20. században szinte minden országban, hogy a hadigazdálkodási korszakokban a magánhitelezési rendszert is állami ellenőrzés alá helyezik, és szigorúan elszámoltatják a pénzügyi intézeteket. A második világháború alatt csak az állam határozhatta meg, milyen célra lehet hiteleket adni (KAPOSI, 2002).

1944. március 19-e után Magyarországot terhelték a német megszállás költségei is. Edmund Veessenmayer, Hitler teljhatalmú magyarországi megbízottja és a németbarát pénzügyminiszter, Reményi Schneller Lajos 1944. június 2-án megegyezett, hogy a magyar kormány havi 200 millió pengőt fizet a megszálló csapatoknak. 1944 őszétől hazánk háborús hozzájárulását 200 millióról 300 millió pengőre emelték fel (CORNELIUS, 2015).

Egyetértünk Ungváry Krisztián történész azon állításával, hogy a történettudomány a megszállási költségek kérdéskörével mindeddig nem foglalkozott részletesen. A szerző A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919-1944 című monográfiájában a havi 200-300 millió pengő háborús hozzájárulás nagyságát hangsúlyozza, amely az állami költségvetés 50%-ának felelt meg. A háborús hozzájárulás nagyságrendjét azzal is érzékeltethetjük, hogy havi összege több mint 500 db. Turán közepes harckocsi gyári árának felelt meg (a Magyar Királyi Honvédség viszont csak összesen 375 db. Turánt vett át négy év alatt a hadiipartól). A német megszállás költségei a győri program terheinek nominálisan több mint tízszeresét, reálértéken pedig több mint háromszorosát tették ki. Magyarország ezzel fontos szerepet játszott az 1944-es német háborús kiadások finanszírozásában, hiszen éves szinten a magyar hozzájárulás (300 millió pengővel számolva) elérte a 3600 millió pengőt, ami 1,5 milliárd birodalmi márkának felelt meg. Ugyanebben az évben a német állam teljes belföldi adóbevétele 100 milliós lakosság után 40 milliárd márka volt. Amennyiben az adóbevételt a lakosság létszámára arányosítjuk, akkor válik érthetővé ennek az összegnek a valódi jelentősége. Relatív értéken a magyar háborús hozzájárulás megfelelt a német adóterhek 25%-ának (a német adóbevételek 14,5 milliós lakosságra vetítve megközelítőleg 6 milliárd márkát tettek volna ki, míg a magyar befizetések 1,5 milliárd márkát jelentettek). A számok még nagyobb eltérést mutatnának, ha háborús hozzájárulásokhoz hozzászámolnánk azokat az összegeket is, amelyeket a német fél szállítások formájában kapott, de semmivel sem ellentételezett (UNGVÁRY, 2012). A német megszállás költségei a klíringszámlákon 1941 után felhalmozódott adósságokkal együtt elviselhetetlen terhet jelentettek a magyar nemzetgazdaságra.

Mivel a németek a Birodalomba kiszállított mezőgazdasági termékekért és nyersanyagokért egyre kevésbé fizettek és a klíringszámlákon felgyülemlett tartozásállományt sem voltak hajlandóak rendezni, ezért Magyarországhoz hasonlóan a többi kelet-közép-európai ország jegybankja is nagy mennyiségű fedezetlen papírpénzt bocsátott ki. Mindez az inflációs folyamat felgyorsulásához vezetett az 1939 és 1945 közötti időszakban. A Harmadik Birodalomba beolvasztott Cseh-Morva Protektorátusban a forgalomban lévő pénzmennyiség hat és félszeresére (6,3 milliárd koronáról 40,5 milliárd koronára), a németek által létrehozott szlovák bábállamban pedig öt és félszeresére (1,3 milliárd koronáról 7,5 milliárd koronára) emelkedett. Lényeges különbséget jelentett, hogy a háború alatt a cseh-morva területeken a német hatóságok – különböző adminisztratív intézkedésekkel – kordában tartották a magas inflációt és igyekeztek visszaszorítani minden feketepiacihoz kötődő tevékenységet, addig a szlovák hatóságok kevésbé léptek fel sikeresen a pénzromlással szemben. A Protektorátusban 1941-ig az inflációs nyomás következtében folyamatos áremelkedésekre került sor. 1942 végétől egészen 1945 májusáig azonban stabil maradt a fogyasztói árszínvonal, a nagy és kiskereskedelmi árak közötti eltérés sem volt jelentős mértékű (KREJČÍ, 1986).²

A rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján a Lengyel Főköormányzáságban forgalomban lévő pénzmennyiség 1940. március 31-én 900 millió zlotyról 1942 március végére 2,5 milliárd zlotyra emelkedett. A bankjegyforgalom 1943. március végére elérte a 4,4 milliárd, 1944. március 31-én pedig a 6,5 milliárd zlotyt. 1945. január 18-án már 10,2 milliárd zloty fedezetlen papírpénz volt forgalomban. A Főköormányzáságban felgyorsult inflációs folyamatot jól mutatja, hogy 1939-hez képest az élelmiszerárak a világháború alatt a feketepiacon közel 20-szorosára emelkedtek (RADICE, 1986, p. 358).

Hasonló tendencia érvényesült a Balkán államaiban is. Szerbiában a megszállási költségek miatt ugyancsak jelentős inflációs folyamat bontakozott ki. Míg 1941 áprilisában a bankjegyforgalom 2 milliárd dinárt tett ki, addig 1943 végére elérte a 25,5 milliárdot. Az alapvető élelmiszerek árai a kiváló mezőgazdasági termőterülettel rendelkező Bánátban 1939 és 1944 között 10-12-szeresére emelkedtek. Az áremelkedés mértéke Belgrádban és Szerbia többi területén még nagyobb volt. A németek által létrehozott horvát államban sem volt kedvezőbb a helyzet. A forgalomban lévő pénzmennyiség 1943 márciusában elérte a 22 milliárd kunát, 1945 februárjában viszont már 184 milliárd kunát tett ki, amely azt mutatja, hogy a horvát hatóságok nem tudtak fellépni az egyre jobban felgyorsuló pénzromlás folyamatával szemben (RADICE, 1986).

Romániában a forgalomban lévő pénzmennyiség hét, az elcsatolt területeket is figyelembe véve közel nyolcszorosára emelkedett. A balkáni országban az állami bevételek nagy részét rendkívüli katonai kiadásokra fordították: 1944-45-ben a hadikiadások elérték az összes állami bevétel 60%-át (350-400 milliárd lej) (RADICE, 1986).

² Egyes számítások szerint a német megszállás első két évében a Protektorátus területén az ár- és bérszínvonal 20-30%-kal, más szerzők szerint 1939 márciusa és 1941 szeptembere közötti időszakban a bérek 30 és 45% között emelkedtek.

Bulgáriában a bankjegyforgalom az 1939. évi 2,8 milliárd leváról 1944 szeptemberére 40,7 milliárd levára emelkedett, amennyiben figyelembe vesszük Dél-Dobrudza térségét, valamint a balkáni országhoz csatolt jugoszláv és görög területeket is. A háborús erőfeszítések és az országban állomásozó német hadsereg ellátása miatt a költségvetési kiadások ötszörösére emelkedtek. A leva aranyfedezete a háború előtti 26%-os szintről 1944-re 4%-ra süllyedt. A növekvő megélhetési költségek lakosságra gyakorolt kedvezőtlen hatásainak kiküszöbölése érdekében a bolgár kormány az állami alkalmazottak bérét 50-100%-kal emelte meg, amely jelentős mértékben hozzájárult a pénzromlás folyamatának felgyorsulásához (LAMPE, 1986). Egészében véve elmondható, hogy Bulgária szűkebb területére számított pénzforgalom is több mint tízszeres volt a világháború előtti időszakhoz képest (RADICE, 1986).

A megszállási költségek jobb megértése miatt először össze kell hasonlítani a németek által megszállt nyugat- és kelet-európai országok háborús hozzájárulásának mértékét. Ugyancsak fontos feladatot jelent a hozzáférhető adatokkal kapcsolatosan felmerülő hiányosságok megállapítása.

A német megszállás költségeivel kapcsolatosan számos felmérés látott napvilágot. A német Elszámolási Kassának német klíringadósságokról szóló, 1944 nyaráról származó feljegyzése megközelítőleg 10-15%-os hibahatárt tartalmaz. Ennek magyarázata, hogy a német hatóságok által közzétett adatok általában alacsonyabbra teszik a tartozások összegét, ezért a német feljegyzés adatai eltérnek a Harmadik Birodalommal szövetséges országok számaitól. Főleg a kereskedelmi elszámolásokban mutatkozik lényeges különbség: a németek többnyire vagy kisebb importtöbbletet mutatnak ki, nem ritkán exporttöbbletről is szólnak, amelynek ellentmond a klíringadósságok alakulása (RÁNKI, 1990). A német források legnagyobb hiányossága, hogy egyáltalán nem veszik figyelembe a megszállási vagy a német csapatok jelenlétének költségeit. Másrészt a közzétett német adat 1944 júniusából származik, vagyis a megszállás utolsó pár hónapját már nem tartalmazza, és figyelmen kívül hagyja azoknak az áruknak az értékét is, melyeket a visszavonuló német csapatok magukkal vittek (SUNDHAUSEN, 1983).

A klíringadósságok és megszállási költségek alakulására vonatkozólag rendelkezésre állnak a Nemzetközi Elszámolási Bank számításai is.

2. táblázat. Németország klíringadósságai
Kifizetetlen összegek és éves növekedések (millió márka)

Hitelező országok	Franciaország	Hollandia	Belgium	Dánia	Magyarország	Románia
1940. december	200	160	250	390	-	(-20)
1941. december	800	1410	930	820	180	280
1942. december	2450	2490	2420	1240	540	500
1943. december	5400	4270	4280	2250	980	500
1944. március	6350	5030	4670	2610	-	-
1944. június	7500	5590	5130	2990	-	900
1944. szeptember	8000	5750	5370	3360	-	900

Hitelező országok	Bulgária	Szlovákia	Svédország	Svájc	Csehország	Összesen
1940. december	100	90	(-60)	50	600	1 800
1941. december	440	170	80	250	1100	6 500
1942. december	700	330	70	500	1600	12 800
1943. december	1100	450	50	600	3200	23 100
1944. március	-	-	40	600	3400	(26 000)
1944. június	-	500	10	600	3700	(29 200)
1944. szeptember	1200	-	-	600	4600	(31 500)

Forrás: Reports of Bank for International Settlement [1944], p. 149.

A statisztikai adatok szerint a nyugat-európai megszállt területek után a délkelet-európai szövetséges országok járultak leginkább hozzá a német hadikiadásokhoz. Egyes német számítások összesen 55,6 milliárd márkára teszik a megszállási költségekből származó bevételeket. A németek által megszállt nyugat-európai országokból közel 53 milliárd birodalmi márka bevétele volt a német államkincstárnak. A megszállási költségekhez hasonló, de más címen elszámolt bevétele volt a Német Birodalomnak az ún. védelmi hozzájárulás. Ebből a cseh területek 2 milliárdot, a Lengyel Főköormányzóság 2,1 milliárdot és Olaszország a Mussolini-rendszer összeomlása után 13,3 milliárdot fizetett. A Nemzetközi Elszámolási Bank becslése

szerint Németország bevétele a megszállási költség és a védelmi hozzájárulás formájában 1944 szeptemberéig elérte a 84 milliárd márkát (RÁNKI, 1990).

A Nemzetközi Elszámolási Bank a megszállási költségek, valamint a klíringadósságok formájában szerzett bevételeket 124 milliárd márkára, azaz az összes német hadikiadás 25%-ára becsüli. A nemzetközi pénzügyi intézet becslése azonban nem veszi figyelembe az utolsó háborús hónapokat, s alábecsüli a német klíringadósságok nagyságát. A számítás nem foglalja magába a németek által hadizsákmányként a különböző megszállt országokból elhurcolt értékeket. További problémát jelent, hogy nem veszi figyelembe azt az értéket sem, melyet a Németországba hurcolt kényszermunkások termeltek. Végül a közzétett számítások azért sem pontosak, mert az alkalmazott német gazdaságpolitika a kelet- és délkelet-európai országok esetében lényegesen különbözött a nyugat-európaiaktól (RÁNKI, 1990, p. 309).

Rendkívül hasznosak a megszállás témakörével foglalkozó német történészek által készített számítások, melyek a megszállt országok pénzügyi hozzájárulásait mutatják a német hadikiadásokban.³ A németek által készített számítások – Olaszországtól eltekintve – meglehetősen pontos képet adnak 1944. első negyedévének végéig a megszállt területek pénzügyi hozzájárulásáról. Lényeges különbség mutatkozik a megszállt országok nemzetgazdasági vesztesége és a német gazdaság tényleges nyeresége között. Ennek oka, hogy a pusztítás vagy a rablás egy része nem jelentkezett a német gazdaság állami bevételeként. Ezek a német számítások 85-90 milliárdra becsülték a német pénzügyi bevételeket a megszállt országokból. A számítások módszertanilag is megalapozottak, mert figyelembe veszik a különböző árfolyamrátákat és árkülönbségeket, de számos kritikai megjegyzés fogalmazható meg a kapott adatokkal kapcsolatosan:

1. Az adatok csak 1944 márciusáig tartalmazzák a megszállt területek pénzügyi hozzájárulását, miközben a háború utolsó hónapjait egyáltalán nem veszik figyelembe.
2. A számítás figyelmen kívül hagyja azt az értéket, amellyel a Németországban dolgozó kényszermunkások járultak hozzá a német jövedelmekhez.
3. Végül nincsenek megbízható vagy átfogó adatok arról az értékről, amelyet a német hadsereg, a közigazgatás vagy egyéb szervek katonái vagy alkalmazottai saját maguk számára hurcoltak el a megszállt országokból (BUCHHEIM, 1986).

³ A kérdéskörrel foglalkozó német történészek közül az egyik legátfogóbb tanulmányt (Die besetzten Länder im Dienste der deutschen Kriegswirtschaft während des Zweiten Weltkriegs) Cristoph Buchheim írta, mely a történeti kutatásokkal foglalkozó, Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte folyóirat 1986. januári számában jelent meg.

3. táblázat. A megszállt területek pénzügyi hozzájárulása (millió birodalmi márka)

Megnevezés	1943. augusztus	1944. március
Franciaország	32 290	35 060
Hollandia	10 300	12 030
Belgium	7 770	9 300
Lengyel Főköormányzóság	2 965	5 015
Norvégia	4 250	4 900
Megszállt keleti területek	3 500	4 500
Dánia	1 760	2 530
Cseh-Morva Protektorátus	4 100	2 310
Szerbia	480	630
Görögország	110	500
Összesen	68 525	77 775
Becslés szerinti további 10-15%	6-11 000	7-12 000
Összesen	76-85 000	kb. 85-90 000

Forrás: BUCHHEIM, C. [1986], Die besetzten Länder im Dienste der deutschen Kriegswirtschaft während des Zweiten Weltkriegs. In: Karl Dietrich Bracher – Hans-Peter Schwarz: Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte. Jahrgang 34. Heft 1, p. 123.

http://www.ifz-muenchen.de/heftarchiv/1986_1_5_buchheim.pdf Letöltve: 2018. január

2.

Figyelembe véve a megfogalmazott kritikai észrevételeket, a táblázatban szereplő adatokat ki kell egészíteni a szövetséges vagy csatlós országok által nyújtott kereskedelmi hitelek összegével is (RÁNKI, 1990).

A német megszállási költségekkel kapcsolatosan elmondható, hogy mind a Nemzetközi Elszámolási Bank, mind pedig a német hatóságok adatai alapvető felülvizsgálatra szorulnak és további történeti kutatásokat igényelnek. Kétségtől igaz, hogy a német katonai erők által megszállt területek jelentős védelmi hozzájárulást fizettek a Birodalom kincstárának, ugyanakkor a németek által – mindenféle ellentételezés nélkül – kiszállított áruk, mezőgazdasági termékek és nyersanyagok egyáltalán nem szerepelnek a statisztikai adatokban. A németek a Lengyel Főköormányzóságban, de még a megszállt szerb területeken is elrendelték a haditermelés szempontjából fontos ipari üzemek berendezéseinek leszerelését és Birodalomba szállítását. A náci hatóságok részéről mindez nem jelentett mást, mint a megszállt országok nemzetgazdaságainak önkényes kifosztását és kirablását. Helytálló Ránki György történész megállapítása, miszerint a kíméletlen rablás és rombolás, amit a német csapatok a világháború első szakaszában végeztek, nem segítette a megszállt kelet-közép- és délkelet-európai országok szerves gazdasági kizsákmányolását. A német hatóságok csak a lengyel területekről – ideértve a Német Birodalomba beolvasztott területeket és a Lengyel Főköormányzóságot – 1943 végéig 3,3 millió tonna búzát, 3,9 millió tonna burgonyát és 400 000 tonna cukrot szállítottak el. A német hadsereg és a megszálló hatóságok rekvirálásai, valamint a Birodalomba

történt szállítások meghaladták a lengyel nemzetgazdaság teherbíró képességét. A helyi lakosság élelmezését a minimumra vagy az alá szorították. 1942-43-ban a Kelet-Európából elszállított mezőgazdasági termékek a német fogyasztás 17%-át tették ki gabonából, 25%-át hústermékekből és 18%-át cukorból (RÁNKI, 1990).

A világháború éveiben kevésbé volt sikeres a német politika a nyersanyagok elhurcolásában. A rendelkezésre álló adatok ugyanis a megszállt országok gazdaságait illetően inkább a pusztítás mértékére vonatkoznak, és egyáltalán nem világos, mit koboztak el, mi volt a hadiszákmány, mit hurcoltak el egyéni rablások formájában, és mi vált a német hadikiadások részbeni fedezetévé. Lengyelországhoz hasonlóan rendkívül bizonytalanok Jugoszlávia háborús hozzájárulására vonatkozó számadatok. Szerbia nagy mennyiségben szállított érceket – vas, ólom, réz, cink – Németországba. A statisztikai adatok szerint 1942-ben a megszállt szerb területekről 600 000 tonna vasércet és 320 000 tonna búzát szállítottak el a Harmadik Birodalomba. Az adatok elemzése során természetesen figyelembe kell venni a német hadsereg (Wehrmacht) és a német megszálló hatóságok helyi fogyasztását is (RÁNKI, 1990).

Összegezve megállapítható, hogy a történettudomány jelenlegi álláspontja szerint rendkívül nehéz pontosan megbecsülni a megszállási költségeket, mivel a lefoglalt mezőgazdasági termékek és nyersanyagok nagy részét a német katonai csapatok és közigazgatás ellátására fordították. A statisztikai adatok nem tartalmazzák azokat a lefoglalt értékeket, melyeket a megszálló német/olasz hatóságok, katonai erők, továbbá a közigazgatás alkalmazottai saját maguk számára hurcoltak el a kelet-közép- és délkelet-európai országokból. Éppen ezért mind a Nemzetközi Elszámolási Bank, mind pedig a német hatóságok által közzétett adatok csak kritikai észrevételek figyelembevételével fogadhatók el.

KÖVETKEZTETÉSEK

A Német Birodalom az 1930-as évek közepétől jelentős összegű tartozást halmozott fel a klíringszámlákon a kelet-közép- és délkelet-európai országokkal szemben, amelyet egyáltalán nem volt hajlandó iparcikkkel ellentételezni. Az ellenszolgáltatások nélküli kiszállítások értéke 1941 utáni időszakban nőtt meg jelentős mértékben. A nemzetiszocialista vezetés a klíringszámlákon felgyülemlt adósságállományt a háborús erőfeszítéshez történő közös hozzájárulásként értelmezte, és mindvégig vonakodott teljesíteni a szerződött szállítási kötelezettségeit.

A megszállási költségek kérdésével foglalkozó hazai és külföldi szakirodalom adatai alapvető korrekcióra szorulnak. A német Elszámolási Kassának német klíringszámlákról szóló, 1944 nyaráról származó feljegyzése lényegesen alacsonyabbra teszi a tartozások összegét, mert nem veszi figyelembe a német megszálló csapatok jelenlétének költségeit és a világháború utolsó 8 hónapjában a német csapatok által elhurcolt áruk értékét. A Nemzetközi Elszámolási Bank jelentésének legnagyobb hiányossága, hogy egyáltalán nem tartalmazza a né-

metek által hadizsákmányként a különböző megszállt területekről elhurcolt értékeket, továbbá azt az értéket sem veszi figyelembe, melyet a Németországba hurcolt kényszermunkások termeltek. Az elmúlt időszakban német történészek által készített számítások 85-90 milliárd birodalmi márkára becsülik a megszállt országokból származó német pénzügyi bevételt. Ezen pénzügyi számítások már lényegesen pontosabb képet adnak a német megszállás anyagi terheiről, de további kiegészítésre és magyarázatra szorulnak.

A történettudomány jelenlegi álláspontja és a rendelkezésre álló források szerint nagyon nehéz pontosan megbecsülni a megszállás költségeit, mivel a német hatóságok nagy mennyiségben szállítottak ki – ellentételezés nélkül – élelmiszert és nyersanyagot a kelet-közép- és délkelet-európai országokból a Harmadik Birodalomba. További problémát jelent a német hadsereg, a közigazgatás vagy egyéb szervek katonái által saját célra eltulajdonított tárgyak értékének pontos meghatározása.

A rendelkezésre álló adatok arra utalnak, hogy a nácik által megszállt nyugat-európai országok mellett a kelet-közép- és délkelet-európai térség államai is jelentős összegekkel járultak hozzá a Német Birodalom háborús erőfeszítéseéhez. A klíringszámlákon felhalmozódott tartozások mellett a hadikiadások is megnövekedtek. A térség államai a háborús kiadásait fedezetlen bankjegykibocsátással finanszírozták. A pénzforgalom ugrásszerű növekedése miatt a második világháború idején a régió valamennyi országában felgyorsult az infláció, amely kedvezőtlen hatást gyakorolt az államháztartás mellett a makrogazdasági folyamatokra is. Az ellentételezések nélküli kiszállítások és a megszállási költségek óriási terhet jelentettek a kelet-közép- és délkelet-európai országok nemzetgazdasági számára. A Harmadik Birodalom tehát – a nyersanyag- és mezőgazdasági termék kiszállításokkal – szisztematikusan kifosztotta Kelet-Közép- és Délkelet-Európa államainak gazdaságát. Mindezek a körülmények a második világháborút követő időszakban lényegesen befolyásolták a térség országainak gazdasági talpraállását és nemzetgazdaságuk fejlődését.

HIVATKOZOTT FORRÁSOK

BEREND T. I. – RÁNKI, GY. (1976): Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, p. 561-588.

BUCHHEIM, C. (1986): Die besetzten Länder im Dienste der deutschen Kriegswirtschaft während des Zweiten Weltkriegs. In: Karl Dietrich Bracher – Hans-Peter Schwarz: Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte. Jahrgang 34. Heft 1, p. 117-146.

http://www.ifz-muenchen.de/heftarchiv/1986_1_5_buchheim.pdf Letöltve: 2018. január 2.

CORNELIUS, D. S. (2015): Kutyszerítóban. Magyarország és a II. világháború. Rubicon-Könyvek, p. 259-313; 315-375.

CSIKÓS – NAGY, B. (1996): A XX. század magyar gazdaságpolitikája. Tanulmányok az ezredforduló küszöbén. Budapest, Akadémiai Kiadó, p. 98-107.

DOMBRÁDY, L. (2003): A magyar hadigazdaság a második világháború idején. Budapest, Petit Real Kiadó, p. 187-226.

GULYÁS, L. – LENDVAI, E. – NAGY, M. – RAB, V. – SZÁVAI, F. (2009): Széchenyitől a Széchenyi tervig. A modern magyar gazdaság története. Szeged, JATE Press Kiadó, p. 113-146.

GUNST, P. (1996): Magyarország gazdaságtörténete. 1914-1989. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, Magyarország gazdasága a II. világháború idején (1939-1945), p. 104-116 o.

HONVÁRI, J. (2005): Magyarország gazdaságtörténete Trianontól a rendszerváltásig. Budapest, Aula Kiadó, p. 81-88.

I. T. BEREND – GY., RÁNKI (1977): East-Central-Europe in the 19th and 20th centuries. Budapest, Akadémiai Kiadó, p. 142-161.

I. T. BEREND – GY., RÁNKI (1987): Polen, Ungarn, Rumänien, Bulgarien und Albanien 1914-1980. In: Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart / unter Mitarbeit von Armengaud, A., Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja. M., Friedrich V. Band 6. Stuttgart, Klett-Clotta, p. 769-821.

KAPOSI, Z. (2002): Magyarország gazdaságtörténete 1700-2000. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, p. 317-322.

KREJČÍ, J. (1986): The Bohemian and Moravian War Economy. In: KASER M. C- RADICE, E. A.: The economic history of Eastern Europe, 1919-1975. Vol. II. Oxford, Oxford University Press, Chapter 19, p. 452-473.

LAMPE, J. R. (1986): The Bulgarian economy in the twentieth century. London: Croom Helm, p. 105-121. <https://doi.org/10.2307/2596329>

LANDAU, Z. – TOMASZEWSKI, J. (1985): The Polish Economy in the twentieth century. London: Croom Helm, p. 143-181. <https://doi.org/10.2307/2553958>

RADICE, E. A. (1986): Changes in Property Relationships and Financial Arrangements. In: Kaser M. C-Radice, E. A.: The economic history of Eastern Europe, 1919-1975. Vol. II. Oxford, Oxford University Press, Chapter 15, p. 329-365.

RÁNKI, GY. (1990): A II. világháború gazdaságtörténete. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, p. 290-317.

Reports of Bank for International Settlement 1944, p. 149.

SUNDHAUSEN, H. (1983): Wirtschaftsgeschichte Kroatiens im nationalsozialistischen Grossraum 1941-1945. Stuttgart, Dt. Verlag-Anst. p. 375.

UNGVÁRY, K. (2012): - Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919-1944. Pécs - Budapest, Jelenkor Kiadó – OSZK, p. 510-526.

Térképjegyzék forrása: Köztes-Európa Térképgyűjtemény, Erdélyi Magyar Adatbank. Köztes-Európa és a modern birodalmak (1926-1945).

In: <http://terkeptar.transindex.ro/belso.php?nev=217> Letöltve: 2018. január 2.

**A MÚLT SZIGETE
RENDSZERVÁLTÁSOK TANULSÁGAI ÉS KUBA JÖVŐJE**

**AN ISLAND OF THE PAST
LESSONS OF TRANSITIONS AND THE FUTURE OF CUBA**

RÓZSÁS Tamás

Kulcsszavak: *Kuba, rendszerváltás, demokratizáció*

Keywords: *Cuba, transition, democratization*

JEL kód: *P20, N46, F51*

ÖSSZEFOGLALÓ

A Karib-térség legnagyobb országa, Kuba, többszörösen is szigetország. Földrajzi értelemben az ország az Antillák legnagyobb szigetét és néhány további szigetet foglal magába. Politikai értelemben Kuba a világ kevés megmaradt szocialista országa közé tartozik, ahol a gazdaságot még központi tervezéssel próbálják irányítani. Kuba sziget az időben is. Részben a termgazdaságnak, részben az amerikai embargó miatt az ország sok szempontból ma is az 1950-es éveket idézi korabeli, gyakran szovjet motorokkal hajtott amerikai autóival és kinek-kinek ízlése szerint kopott vagy patinás épületeivel.

Az 1980-as évek végén Kelet-Európában és a Szovjetunióban elindult és a következő években történelmi léptékben gyorsan lezajlott rendszerváltásokat látva sokan Kubában is gyors változásokat vártak a Szovjetunió összeomlását követően. Ezek a változások azonban azóta sem következtek be. A kontraszt ugyanakkor egyre nagyobb Kuba és a térség országainak fejlődése között, a tervutasításos modell pedig mindenhol máshol is veszítésre áll. Kína ugyan elvileg még a szocializmust építi, a következő száz évben azonban már döntően kapitalista eszközökkel. Észak-Koreában az emberek éheznek és nyomorognak. Vietnam és Ázsia többi szocialista orientációjú országa pedig vagy már feladta a termgazdaságot, vagy Kínához hasonlóan az egypárt rendszer leple alatt csendben távolodik tőle.

A Szovjetunió összeomlását követően Kuba szintén reformokra kényszerült, a valódi rendszerváltás azonban még várta magára. Milyen tapasztalatokat lehet a már lezajlott és a folyamatban lévő rendszerváltásokból Kubában felhasználni? Mit mondhatunk a korábbi tapasztalatok alapján egy kubai rendszerváltás és annak sikere esélyeiről? Hogyan alakultak a kubai rendszerváltásra vonatkozó várakozások a Szovjetunió összeomlását követően? Írásomban ezekkel a kérdésekkel foglalkozom az elmúlt évek kubai rendszerváltásra vonatkozó kutatásai alapján.

SUMMARY

The largest country of the Caribbean, Cuba, is an island in more than one sense. In geographic sense, the country covers the largest island of the Antilles and several other islands. In political sense, Cuba is among the few remaining socialist countries of the world still experimenting with central planning in the economy. Cuba is also a time capsule. Due to central planning in the economy and also to the American embargo, the country recalls the 1950s in many ways with its old American cars often powered by Soviet made engines and, according to anyone's taste, its worn or patinated buildings.

Looking at the transitions that started in the late 1980s in Eastern Europe and the Soviet Union and taking place in a fast pace on historical scale, many expected fast changes in Cuba after the collapse of the Soviet Union. These changes, however, have not happened so far. At the same time, the contrast between the development of Cuba and other countries of the region has been increasing and the central planning model is loosing ground everywhere else as well. In theory, China still pursues socialism but for the next hundred years they still mainly rely on capitalist methods. In North Korea, people are starving and living in extreme poverty. Vietnam and other countries of Asia known as oriented towards socialism have either given up central planning already or, similarly to China, have been drifting away from it silently under the cover of a one party system.

Cuba also implemented reforms after the collapse of the Soviet Union. A true transition, however, has not yet started. What lessons of past and ongoing transitions hold for Cuba? What these lessons say about the odds of a Cuban transition? How expectations of a Cuban transition evolved after the collapse of the Soviet Union? I will cover these topics on the following pages.

BEVEZETŐ

Kuba sajátos vallásában, az afrikai joruba panteont a katolikus vallással és szentekkel egyesítő santeriában december 17-e a gyógyítás és a csodák védőszentje, Szent Lázár és a vele egybeolvadt joruba istenség, Babalú Ayé ünnepe. Nem véletlenül ezen a napon jelentette be tehát 2014-ben Raúl Castro és Barack Obama a Kuba és az Egyesült Államok közötti diplomáciai kapcsolatok normalizálását és a követségek újra nyitását. Három tényező vezetett a bejelentéshez: nemzetközi nyomás a latin-amerikai országok részéről, amerikai szemmel is érzékelhető változások Kubában, és súlypont eltolódások az amerikai belpolitikában (FEINBERG, 2016, pp. 1-16). A három közül a továbbiakban a számunkra a második a lényeges.

Az Egyesült Államok részéről Bill Clinton már 1996 februárjában megkezdte az enyhítést, erre azonban Fidel Castro a Megmentő Fivérek, egy a tengeren menekülő kubaiakat mentő civil szervezet polgári repülőinek lelövetésével reagált. A hatalmat 2006-ban bátyja betegsége miatt ideiglenesen, majd 2008-ban véglegesen is átvevő Raúl ugyanakkor Gorbacsovhoz hasonlítható óvatos pragmatistának bizonyult. Lehetővé tette a kis magánvállalkozások megjelenését, engedélyezte a piac működését a lakossági ingatlanok és az autók esetében, engedélyezte a legtöbb kubainak a külföldre utazást külön kiutazási engedély nélkül, és beszélni kezdett arról, hogy Kuba több külföldi befektetőt szeretne. Kuba tehát rálépett arra az útra, amire a Szovjetunió az 1980-as években (FEINBERG, 2016, pp. 6-8), és így a kérdés, hogy mit tanulhat és hasznosíthat Kuba a rendszerváltó országok tapasztalataiból, még inkább aktuálissá vált.

A kubai rendszerváltás esélyeivel, lehetséges forгатókönyveivel és más minták használhatóságával főleg amerikai műhelyek már a Szovjetunió összeomlását követő években elkezdtek foglalkozni, a kutatás és az esélylatolgatás pedig azóta is folyamatos. A továbbiakban ennek a hosszan tartó kutatásnak az eredményeiből szeretnék válogatni, illetve bemutatni néhányat annak érdekében, hogy egy erre vonatkozó hazai munkának is kiindulópontot szolgáltasson.

Rendszerváltás

Magyarországon ma már a saját tapasztalataink alapján tudjuk, hogy a rendszerváltás összetett és nehezen megragadható folyamat, amely nem is mindig egyértelműen előre haladt. A mi rendszerváltásunk lezárult, mai politikai és közéleti vitáink már más természetűek, menet közben, belülről ugyanakkor még nehezebben követhető, hogy éppen hol tart és merre halad, illetve biztosan végbe megy-e sikerrel a folyamat. Érdeemes ezért a kubai rendszerváltásról és

az azzal kapcsolatban írottak áttekintése előtt átgondolni és felidézni, hogy mit jelent a rendszerváltás?

KORNAI szerint a kérdést kétféle megközelítésben vizsgálhatjuk. Pozitív megközelítésben a valóság megfigyelésével szerzett tapasztalataink rendszerezésével igazolható vagy elvethető állításhoz, hipotézishez jutunk. A normatív megközelítés érték alapú, ebből következően szubjektív, hiszen az eredmény függ attól, hogy a rendszerváltás megtörténtének megítéléséhez milyen normatív kritériumokat állítunk fel (KORNAI, 2007).

A normatív megközelítést alkalmazók táborát KORNAI két részre osztja: azokra, akik elfogadják, hogy a rendszerváltás megtörtént, és azokra, aki szerint az nem fejeződött be, vagy el sem kezdődött. Előbbi csoporton belül további választóvonal a kapitalizmus és a demokrácia elfogadása vagy elvetése. Az ezeket elfogadók is megfogalmaznak kritikákat és törekednek a társadalmi problémák megoldására, azonban nem törekednek a rendszer megváltoztatására, egy harmadik rendszer létrehozására. Az utóbbi csoportba tartozók szerint a kapitalizmus keretein belül a társadalmi igazságtalanságok nem oldhatók fel, ezért egy harmadik út követésére lenne szükség. KORNAI szerint ezzel az a probléma, hogy ezt a harmadik utat az érvelést elfogadó tudósok sem tudják megfogalmazni, azaz úgy utasítják el a kapitalizmust, hogy nem kínálnak alternatívát (KORNAI, 2007, pp. 311-313).

A rendszerváltás megtörténtét elutasító táborba tartozók szerint azért nem fejeződött be a rendszerváltás, mert valamelyik általuk megfogalmazott kritérium még nem teljesült. A normatív megközelítésben sokféle kritérium lehetséges, ezek közül KORNAI kettőt emel ki: az elit leváltását és az igazságtételt. Az elitcserével kapcsolatban KORNAI rámutat, hogy a nagy társadalmi változásokat kísérő elitcserék, a kapitalizmusról a szocializmusra átállás eseteit kivéve, a történelemben mindig nagyon lassan zajlottak le, az elitcsere mértéke pedig a magyar rendszerváltás során valójában ha nem is volt teljes, igenis jelentős volt. Az igazságtétellel kapcsolatban KORNAI kiemeli, hogy az igazságtétel, a régi elit tagjainak határozott megbüntetése mint érték ebben az esetben az erőszakmentességgel állt szemben. Választhattunk volna más utat, az erőszakmentesség érdekében az igazságtételben kötött kompromisszum azonban nem von le a rendszerváltás értékéből és nem is teszi azt meg nem történté (KORNAI, 2007, pp. 313-319).

A normatív megközelítések szubjektivitása és sokfélesége miatt a Kubában elindult folyamatok szempontjából sokkal érdekesebb a pozitív megközelítés. KORNAI ebben az 1987-ben magát szocialistának valló 26 országot vizsgálva azokat a szükséges és elégséges feltételeket keresete, amelyek együttes jelenléte kell ahhoz, hogy adott országban szocialista, illetve kapitalista rendszer működjön.

Annak, hogy egy adott országban adott időpontban szocialista rendszer működjön, a szükséges és elégséges feltételei a következők:

1. A tulajdonviszonyokat illetően domináló szerepe van a köztulajdonnak, és legfeljebb alárendelt, kiegészítő szerepe a magántulajdonnak.

2. A társadalmi-gazdasági tevékenységek koordinációját illetően domináló szerepe van a központi vezérelt bürokratikus koordinációnak, és legfeljebb alárendelt, kiegészítő szerepe a piaci koordinációnak.
3. A politikai hatalom felett monopóliumot gyakorol a marxista-leninista kommunista párt, azaz olyan párt, amelynek programja a magántulajdonon és a piacon alapuló kapitalizmus felszámolása, tehát ellensége a kapitalizmusnak. A kommunista párt tetteivel bizonyítja, hogy el van szánva e program megvalósítására (KORNAI, 2007, pp. 305-306).

Ahhoz, hogy azt mondhassuk, hogy valahol adott időpontban kapitalizmus működik, a szükséges és elégséges feltételek a következők:

1. A tulajdonviszonyokat illetően domináló szerepe van a magántulajdonnak, és legfeljebb alárendelt, kiegészítő szerepe a köztulajdonnak.
2. A társadalmi-gazdasági tevékenységek koordinációját illetően domináló szerepe van a piacnak, és legfeljebb alárendelt, kiegészítő szerepe a központi vezérelt bürokratikus koordinációnak.
3. Nincsen olyan politikai hatalom, amely ellenségesen állna szemben a kapitalizmussal, a magántulajdonnal, és a piaccal. Vagy aktívan támogatja ezeket az intézményeket, vagy legalábbis jóindulatúan, „barátságosan” semleges irányukban (KORNAI, 2007, p. 306).

Fontos megjegyezni, hogy a demokrácia nem feltétele a kapitalizmusnak, illetve nem minden ország vagy gazdasági egység sorolható be maradéktalanul a fenti két kategóriába. A pozitív megközelítésben akkor mondhatjuk, hogy adott országban a rendszerváltás végbement, ha már nem érvényesül szocialista rendszer három elsődleges karakterisztikuma, de már érvényesül a kapitalista rendszeré. Ebben a megközelítésben kijelenthető, hogy Magyarországon, és az Európai Unió új posztoszocialista tagállamaiban a rendszerváltás végbement (KORNAI, 2007, p. 307).

Cuba Transition Project

Bár az idősebb Bush adminisztrációban a Szovjetunió összeomlását követően számítottak a kubai rendszer összeomlására is, az amerikai diplomácia figyelmét lekötötte a német újraegyesítés, a Szovjetunió összeomlása és az első öbölháború (SWEIG, 2012, pp. 161-162). Később Clinton nyitni próbált Kuba felé, a Megmentő Fivérek repülőgépének korábban em-

lített lelövetésével azonban Fidel Castro kiprovokálta az amerikai Kongresszusból az embargó szigorítását. Az ezt megvalósító Helms-Burton törvény az amerikai USAID⁴ segélyszervezeten keresztül egy a kubai ellenzék megerősítésére irányuló, többszáz millió dolláros demokrácia fejlesztési programot is életre hívott (SWEIG, 2012, pp. 171-173). A USAID később a Miami Egyetem Kubai és Kubai-Amerikai Tanulmányok Intézetének égisze alatt egy a kubai rendszerváltással foglalkozó kutatási programot is finanszírozott. A Cuban Transition Project néven futó program 2002-ben indult és a program keretében a következő években számos érdekes tanulmány született (USAID, 2013).

A tanulmányok szerzői között megtaláljuk a korábban már idézett KORNAI Jánost is, kezdjük azt áttekintést az ő írásával! KORNAI 2004-es írásában a rendszerváltó országok addigi tapasztalatait összegzi az átalakulás útjára lépő országok számára. A szerző figyelmeztet: nincs univerzális recept a rendszerváltásra, ezért minden a kelet-európai, poszt-szovjet, kínai, vagy vietnami tapasztalatokon alapuló magabiztos javaslatot fenntartásokkal kell kezelni. A rendszerváltás politikai folyamat, ezért a szakértőknek nem kell azon sem csodálkozniuk, hogy a folyamat során hozott döntések „túlpolitikáltak”. Fontos a szerző szerint az is, hogy míg az események tényszerű tárgyalásában törekedhetünk értékítélet mentes megfigyelésekre és leírásra, a gyakorlati szabályozásra tett javaslatok esetében elkerülhetetlenül szembe kell nézni etikai következményekkel is.

A rendszerváltások addigi tapasztalatai közül KORNAI a következőket tartotta fontosnak. Míg szerencsés esetben a politikai és gazdasági átalakulás egymást támogatva halad előre, amikor a kettő összeütközésbe kerül, szerinte a demokratizálódásnak kell előnyt élveznie. Az intézmények és a jogrendszer kialakítása időigényes folyamat, amelyben kerülni kell a kapkodást, az ebből fakadó hibákat és azok improvizatív javítási kísérleteit. A magántulajdonnal kapcsolatban sokkal fontosabb az ország magánszektorának legegészségesebb és legerősebb fejlődését szem előtt tartó átfogó gondolkodás, mint az, hogy mi történik az állami tulajdonnal. Míg az árreform esetében a gyors liberalizáció a hatékonyabb, a liberalizáció sebességében a politikai kompromisszum esetenként indokolt lehet. A szocialista állam jóléti funkcióinak átalakításában a szerző óvatosságra int figyelmeztetve, hogy ezek erőszakos lebontása keltheti a legerősebb nosztalgiát a régi rendszer iránt. A beavatkozás ettől még indokolt lehet, de ügyelni kell a politikai hatásokra is.

KORNAI tanulmányát azzal a fontos megjegyzéssel zárja, hogy saját rendszerváltása kompromisszumait minden társadalomnak magának kell meghoznia, ezért az átalakulásban a külső tanácsadók szerepe és lehetőségei nagyon korlátozottak. Ebből az is következik, hogy a korábbi rendszerváltások tapasztalatainak tanulmányozása a mindekorai rendszerváltók átháríthatatlan felelőssége, hiszen döntéseik következményeit nekik kell majd viselniük (KORNAI, 2004).

⁴ US Agency for International Development.

Kína kubai rendszerváltásban hasznosítható tapasztalatait foglalja össze 2004-es írásában William RATLIFF, aki a Fidel Castro akkor még be nem következett halálát követő időszakot a Kínában Mao Ce-tung halálát követő időszakhoz hasonlította. RATLIFF szerint a Fidel Castro utáni kubai vezető követheti Teng Hsziao-ping reformjait amivel Kínához hasonlóan kétszámjegyű növekedést érhet el. Hasonlóan látja a kubai hadsereg lehetséges szerepét is az átmenetben és a stabilitás megőrzésében is a kínai haderőéhez. Szintén hasonló lehetséges szerepet tulajdonít a szerző a Kubán kívül, főképp az Egyesült Államokban élő kubaiaknak is. Egy kínai típusú reform legfőbb akadályának Kubában RATLIFF magát Fidel Castrot látta, aki szerinte elzárkózott a reformoktól (RATLIFF, 2004).

RATLIFF azonban figyelmen kívül hagy egy nagyon fontos tényezőt: Kína méretét. A kínai átalakulást a kicsiben, nem hivatalosan, inkább megtűrt módon, sőt sokszor titokban kísérletezés és az így bevált és a hatalmat nem fenyegető megoldások utólagos központi elfogadása jellemzi (COASE és WANG, 2013). Kuba ehhez kicsi.

Michael RADU a Románia példájából hasznosítható tapasztalatokat igyekszik sorra venni. A szerző megállapítja, hogy Kuba sok tekintetben jelentősen különbözik Kelet-Európa volt szocialista országaitól. A legfontosabb különbség a rendszerváltás szempontjából az, hogy míg Kelet-Európában a szovjet tankok segítették hatalomra a kommunistákat, Castro saját forradalmát vitte győzelemre és csak később állt be a szovjet zászló alá. A szerző által is említett fontos különbségek mellett RADU érdekes hasonlóságokat is említ Kuba és a kelet-európai szocialista országok közül néhány tekintetben kilógó kommunista Románia között. Mindkettőre jellemző például az erős személyi kultusz és a marxista ideológia nacionalizmussal való keveredése. Fontos különbség ugyanakkor RADU szerint, hogy a román diaszpóra kicsi, megosztott és tagjai alig ismertek, míg főképp az amerikai kubai diaszpóra jelentős méretű, sokkal egységesebb és befolyásosabb. Szintén fontos különbség, hogy a kubai hadsereg erősen kötődik Fidel Castrohoz (illetve ma Raúl Castrohoz), míg a román hadsereg nem kötődött Ceausescuhoz, ahogy azt az 1989. decemberi események is bizonyították (RADU, 2003).

Az oktatás átalakulást potenciálisan segítő szerepéről és lehetőségeiről ír a közép-kelet-európai országok tapasztalatai alapján Andy S. GOMEZ. A szerző szerint az oktatás fontos szerepet játszik a normák és értékek formálásában és ezt a területet, illetve lehetőséget a rendszerváltó közép-kelet-európai országok is nagyrészt elhanyagolták. Míg ez részben természetes, hiszen nem várható a hatalmát elvesztő elittől, hogy előzetesen felkészítse a társadalmat az egyébként is még kialakulóban lévő jövőre, GOMEZ nem csak erről beszél, hanem a szabad, demokratikus társadalom működéséhez szükséges ismeretek integrálásának elmaradásáról az oktatásba a későbbiek folyamán is. Jó példaként említi ugyanakkor a szerző a Cseh Köztársaságot, Lettországot és Lengyelországot és azok példáján javasolja a majdani kubai rendszerváltóknak, hogy kezeljék az átalakulási folyamatban prioritásként az oktatás rendszerváltását, hogy az fel tudja készíteni Kuba jövőbeli polgárait a szabad életre és elejét vegye ezzel a múlt iránti nosztalgiának (GOMEZ, 2003).

Érdekes témát dolgoz fel a kubai születésű, 1970-től Madridban élő Carlos Alberto MONTANER, aki a Franco utáni spanyol átalakulás tapasztalatait tekinti át a várható kubai rendszerváltás szempontjából. MONTANER felidézi a párhuzamokat Kuba és Spanyolország Franco és Castro előtti történelmében, illetve a két diktátor hatalomra jutása körülményeiben, valamint az általuk fenntartott totalitárius rendszerek működésében is. A szerző szerint egy a Franco halála utáni spanyolhoz hasonló megközelítés, amely szerint a múlton való rágódás helyett a spanyolok közös jövőjük megmentésére szentelték magukat, Kuba számára is járható út lehet. MONTANER szerint Castro diktatúrája ugyanúgy megfojtja a forradalmi lelket a Kubaiakban mire a változás lehetősége elérkezik, mint Franco uralma a spanyolokban a harciasságot. MONTANER írása másokkal ellentétben a kubai ellenzék és civil társadalmat erősnek és fejlettnek látja. Olyannak, amely képes lesz megteremteni az új Kuba alapjait amint a mai rendkívül elnyomás megszűnik vagy enyhül (MONTANER, 2002).

Roger R. BETANCOURT tanulmánya az állam szerepével foglalkozik Kubában és egy lehetséges kubai átalakulásban. A szerző megállapítja, hogy Latin-Amerika más államaihoz képest a Castro előtti időben az állam kisebb szerepet töltött be a gazdaságban, a Castro rezsim ugyanakkor az állam mindenható szerepéről szól, bár egy vonatkozó visszahúzóódás 1989-ben megkezdődött. BETANCOURT a rendszerváltás sikere szempontjából ez egyik legsúlyosabb problémának a független igazságszolgáltatás hiányát látja. Kihívás lesz az egészségügy és az oktatás átalakítása is. Míg Kubában az egészségügy például a forradalom egyik nagy vívmányának számít, a nomenkaltúra és a valutával fizető külföldiek, illetve az átlag kubaiak számára elérhető szolgáltatások színvonalának különbsége miatt a szerző Kubában ma egészségügyi apartheidről beszél. Végül a szerző felhívja a figyelmet arra is, hogy a jövőbeni rendszerváltás kormányának figyelnie kell arra, hogy megakadályozza a rendszerváltás korai nyerteseit a további reformok megakadályozásában (BETANCOURT, 2004).

Kuba legnagyobb hatalmú, legbefolyásosabb, és legkompetensebb hivatalos intézménye, a Forradalmi Fegyveres Erők rendszerváltásban betöltött szerepéről szól Brian LATELL tanulmánya. LATELL 2003-as tanulmányában felveti a gazdaságban kulcsszerepet betöltő, számos katonai üzemet és pretoriánus vállalkozást üzemeltető hadsereg vezetésével zajló olajozott rendszerváltás lehetőségét amennyiben Fidel Castro helyét Raúl veszi át, azonban már ő is arról számol be, hogy egy ilyen rendszerváltás esélye elhalványulóban van. A népszerű Ochoa tábornok 1989-es kivégzése komoly ellenéteket keltett a hadsereg és a politikai vezetés között, de emellett megjelennek a tiszti karon belül a generációs ellentétek, a rivalizáló tábornokok, a hadsereg felügyelte vállalkozások körül a korrupció és az ennek következtében erodálódó profizmus is.

Kihívást jelentő feladat lesz a kubai rendszerváltásban a haderő új szerepének és helyének kialakítása is. Létszámcsökkentésre, a civil kontroll megteremtésére, és egy új szerep kialakítására egyaránt szükség lesz, miközben a Szovjetunió összeomlása óta a kubai haderőnek alig vannak nemzetközi kapcsolatai. Paradox módon a legmeghatározóbb nemzetközi kapcsola-

tok a guantanamoi bázis révén az amerikai haderővel vannak. Jelentős szerepet tud ugyanakkor vállalni majd a kubai haderő a rendszerváltás után a nemzetközi békefenntartó missziókban (LATELL, 2003).

A rendszerváltás szempontjából az egyik legérdekesebb tényező, a kubai-amerikai közösség szerepét vizsgálja Sergio DÍAZ-BRIQUETS és Jorge PÉREZ-LÓPEZ. Az Egyesült Államokban 2000-ben 1 241 685 kubai-amerikai élt 474 258 háztartásban, amelyek összvagyonát a szerzők 14,2 milliárd dollárra becsülik. Az általuk ellenőrzött vállalkozások vagyonával együtt a kubai-amerikai közösség javainak értéke a 2000-es évek elején elérhette a 40-50 milliárd dollárt. Egy rendszerváltás esetén Kubában befektetve ennek a vagyonnak a töredéke is meghaladná az 1990-2000 között az országba érkező, kevesebb mint 2 milliárd dollárra becsülhető külföldi befektetés összegét (DÍAZ-BRIQUETS és PÉREZ-LÓPEZ, 2003, p. i).

A kubai-amerikai és a Karib-térségben élő kubai közösség ezen kívül üzleti hálózatot is jelentene Kubának. Már csak azért is, mert a 16 év feletti kubai-amerikaiak 23,5% 2000-ben menedzsment vagy szakértői állásokban dolgozott, a 25 év felettek 23,1% volt diplomás, és a kubai-amerikai háztartások 32,4%-ának jövedelme haladta meg az 50 000 dollárt (DÍAZ-BRIQUETS és PÉREZ-LÓPEZ, 2003, p. 6).

Jelentős segítséget jelentenének a rendszerváltásban is a kubai-amerikaiak hazautalásai, valamint szerepük a Kuba számára nagyon fontos turizmus erős szezonálisának csökkentésében. Fontos tényező az is, hogy a kubai-amerikai közösség jelentős politikai befolyással rendelkezik az Egyesült Államokban, amivel elősegíthetné a rendszerváltó Kubát segítő, a rendszerváltást előmozdító intézkedések és támogatások bevezetését, például egy szabadkereskedelmi megállapodás megkötését a demokratizálódó Kubával, vagy annak nemzetközi gazdasági és pénzügyi szervezetekbe történő felvételének támogatását (DÍAZ-BRIQUETS és PÉREZ-LÓPEZ, 2003).

Mára idejét múlt, de érdekes összegzést ad Carmelo MESA-LAGO a kubai gazdaság 2005. évi állapotáról. A hazai és nemzetközi jó és rossz híreket, valamint a kubai gazdaságpolitikai intézkedéseket és hatásukat áttekintő tanulmány szerint a hazai rossz hírek hatása jelentősen meghaladja az eltúlzott, hamis, vagy gyanús jó hírekét, Castro gazdaságpolitikai intézkedései pedig szintén károsak. A diktátornak ugyanakkor kitart a szerencséje a nemzetközi porondon, ahol Venezuela akkor nagylelkű segítsége, valamint kisebb mértékben Kína támogatása megmenti Kubát az összeomlástól (MESA-LAGO, 2005).

A Kubai Kutatások Intézete

A Cuba Transition Project ma már nem látszik aktívnak, van azonban számos más Kubával foglalkozó műhely. Kiemelkedik közülük a Floridai Nemzetközi Egyetem Kubai Kutatások

Intézete,⁵ amely kubai témákban rendszeresen szervez konferenciákat is. Az 1991-ben létrehozott intézet az egyetem Steeven J. Green Nemzetközi és Közügyi Iskolája keretei között működik (CRI, 2017).⁶

A Havannától kevesebb mint 300 mérföldre, a külföldön élő legnagyobb kubai diaszpóra közepén fekvő intézet 1991 óta rendszeresen méri a kubai amerikaiak véleményét az Egyesült Államok Kubával kapcsolatos politikájának lehetőségeiről.

Az intézet 2016-os felmérésében Miami-Dade megye kubai-amerikai lakosait kérdezték. Döntő többségük ellenzi a Kubával szembeni embargó fenntartását, támogatta a diplomáciai kapcsolatok rendezése melletti döntést és az utazási tilalom megszüntetése és a gazdasági kapcsolatok erősítése mellett áll. A fiatalabb, illetve az Egyesült Államokba később érkezett válaszadók körében ezek az arányok még magasabbak (STEVEN J. GREEN SCHOOL OF INTERNATIONAL AND PUBLIC AFFAIRS, 2016).

A kubai változások lehetőségével kapcsolatban azonban a kubai-amerikaiak inkább pesszimisták. A válaszadók 41%-a szerint Kubában soha nem lesz jelentős politikai változás, további 19,1%-uk szerint 10 éven belül nem lesz változás, míg 11,5% teszi a változások várható kezdetét 6-10 évre, 13% 2-5 évre, végül csak 15,4% mondja azt, hogy a változások jelenleg is zajlanak, vagy egy éven belül elkezdődnek. Az arányokat életkor szerint elemezve látható, hogy az idősebbek pesszimistábbak, a bevándorlás időpontja szerint elemezve pedig a korábban érkezettek mutatkoznak pesszimistábbaknak (STEVEN J. GREEN SCHOOL OF INTERNATIONAL AND PUBLIC AFFAIRS, 2016). Pedig a változások a gazdaságban legalábbis már elkezdődtek. Ma már a magánszektor teszi ki a kubai gazdaság negyedét és foglalkoztatja a kubai munkaerő majdnem harmadát (PADGETT, 2016).

További érdekes műhelyek

Szintén található egy Kubával foglalkozó műhely a Floridai Egyetemen⁷, ahol az egyetem Latin-Amerikai Tanulmányok Központjában⁸ indult egy Kuba Program még 2009-ben. A program három területre összpontosít: mezőgazdasági kutatásokra, könyvtárak közötti együttműködésre, és tengerkutatásokra Florida és Kuba vizeiben (UNIVERSITY OF FLORIDA, 2017). Kuba gazdasági és politikai folyamataival a mezőgazdasági kutatások keretében találkozhatunk. Carmen Diana DEERE és Frederick S. ROYCE egy kubai magánétermek alapanyag ellátásával foglalkozó tanulmányából például láthatjuk, hogyan vonja maga után a turizmus térnyerése a piac térnyerését először a magánétermek megjelenésével és térnyerésével, majd a megbízható alapanyag ellátás érdekében a mezőgazdaságban a magántermelők megjelenésével (DEERE és ROYCE, 2017).

⁵ Florida International University Cuban Research Institute.

⁶ Steeven J. Green School of International and Public Affairs.

⁷ University of Florida.

⁸ Center for Latin American Studies.

Érdekes európai műhely a Kuba Tanulmányok Nemzetközi Intézete, amely 2006-ban eredetileg a londoni Metropolitan University keretei között alakult, majd később egyesületi formában, tagdíj befizetésekből működő független intézménnyé vált. Az intézet *International Journal of Cuban Studies* címmel saját folyóiratot is gondoz (IISC, 2017).

Egy másik, az amerikai Virginia államban működő szervezet, a Kuba Tanulmányok Csoportja⁹ Kuba iránt érdeklődő üzletembereket és szakembereket tömörít (CUBA STUDY GROUP, 2017). Ez a szervezet kevésbé a kutatásai miatt érdekes, sokkal inkább üzleti aktivitása, a Kubai gazdaságra az üzleti kapcsolatok fejlesztésén keresztül gyakorolt hatása révén válhat befolyásoló tényezővé az átalakulásban. A csoport ugyanakkor gyakorlatias kutatásokat is végez Kubával kapcsolatban. Kuba kávéexport potenciáljával kapcsolatban például a Northwestern University kutatói készítettek a csoport számára tanulmányt, amelyben megállapítják, hogy az amerikai piacon helye lenne egy kubai prémium kávé márkának, amit erősítene a hazai kubai kávékultúra fejlesztése is, kihívást jelent ugyanakkor, hogy hogyan lehet biztosítani, hogy a kubai kávéexport bevételei a termelőkhez is eljussanak, és ne nyeljék el őket az állami exportőrök (ARAUJO, et al., 2017).

További források

A fenti kifejezetten Kubával foglalkozó műhelyeken túl is számos kutató foglalkozik Kubával, és vannak hazai kutatások is. KORNAI Jánosról a Cuba Transition Project-tel kapcsolatban már volt szó. Az ő munkássága a kifejezetten Kubával foglalkozó írásain túl is érdekes, hiszen KORNAI általánosságban is elismert kutatója és szakértője a szocialista és poszt-szocialista gazdaságoknak és a rendszerváltásnak.¹⁰ Egy lehetséges rendszerváltás szempontjából kiemelkedik még SZARKA Evelin kutatása. Ő a kubai pártokról, civil szervezetekről és egyházakról írt doktori értekezést 2014-ben a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskoláján (SZARKA, 2014). A szerző áttekinti a kubai közélet különböző szereplőinek, erőinek helyzetét, fejlettségét, lehetőségeit, valamint a jelenlegi Castro rezsim átalakulásának lehetséges forgatókönyveit, és legvalószínűbb forgatókönyvnek a huntingtoni transzformáció forgatókönyvét tartja, amely szerint Kubában a jövőben is „a jelenlegi, a legitimitását a nacionalizmus és a társadalmi igazságosság eszmerendszerére építő politikai elit marad hatalmon, és korlátozott demokráciát hoz létre” (SZARKA, 2014, p. 218).

Röviddel a Castro fivérek közötti, körülbelül másfél éves hatalomátadási folyamat¹¹ után tekintette át a változás esélyeit Carl Gersham és Orlando GUTIERREZ írása (GERSHMAN és GUTIERREZ, 2009). A szerzők felidézik Carlos Alberto MONTANER 1990-es írását (MONTANER, 1990), amelyben MONTANER a Castro rezsim közeli összeomlását jelezte

⁹ Cuba Study Group.

¹⁰ Néhány Kuba szempontjából is érdekes, a rendszerváltással kapcsolatos munkája: (KORNAI, 2007; KORNAI, 2016; KORNAI, 2007).

¹¹ Fidel Castro 2006. július 31-én adta át betegsége miatt ideiglenesen a hatalmat öccsének, Raúlnak, aki 2008. február 24-én lett végül hivatalosan is Kuba elnöke.

előre, majd rámutatnak, hogy erre főképp a kubai civil mozgalmak gyengesége és a rezsim vezetőinek eltökéltsége miatt nem került sor. A szerzők szerint azonban a Castro fivérek hatalom átadása alatt és után is tapasztalt kubai politikai nyugalom azonban csak látszólagos. Az 1990-es években önmagát konszolidáló rezsim ugyanis diszfunkcionális örökségek tárházát halmozta fel, a még mindig erős elnyomás alatt élő civil mozgalmak pedig erősödtek és a kubai népesség széles körét érik el. Ezek a mozgalmak ugyan nem jelentenek komoly kihívást a Castro rezsimnek, de nem is csupán az Egyesült Államokból kreált mesterséges mozgalmak, ahogy azt a rezsim vezetői állítják.

A szerzők számos példát mutatnak be a kubai civil mozgalmakra. Amikor a kommunizmus összeomlásához vezető folyamatok elindultak Közép-Európában, a kubai civil szerveződés még gyerekcipőben járt, a civil mozgalmat emberjogi aktivisták kis csoportjai alkották. Közülük a legjelentősebb az eredetileg korábban a kubai börtönökben alakult Kubai Emberi Jogi Bizottság (CCPDH¹²) volt (GERSHMAN és GUTIERREZ, 2009, p. 39).

A független civil mozgalom az 1990-es évek közepétől kezdett kibontakozni a hivatalos struktúrákkal párhuzamosan megjelenő független szakmai szervezetekkel és szakszervezetekkel, valamint az olyan független újságírókkal, mint az első független kubai sajtó ügynökséget létrehozó Raúl Rivero és Yndamiro Restano. Ezek közül a csoportok közül állt össze 135 csoport 1995. októberében, hogy létrehozza a Concilio Cubano nevű ernyőszervezetet, amely célul tűzte ki a demokratikus jogállamért folytatott békés és erőszakmentes küzdelmet (GERSHMAN és GUTIERREZ, 2009, p. 39).

Egy másik fontos az 1988-ban fiatal katolikusok által alapított Keresztény Felszabadítási Mozgalom (MCL¹³). Ennek a csoportnak ikonikus figurája Osvaldo Payá Sardinás, aki 2002. májusában 11 000 kubai aláírásával népszavazást kezdeményezett a gyülekezési, szólás- és sajtószabadságért, szabad választásokért, magánvállalkozások működtetésének jogáért, és a politikai foglyok szabadon engedéséért. A kubai alkotmány szerint 10 000 aláírással bármilyen kérdésben kezdeményezhető népszavazás, a rezsim azonban alkotmánymódosítással válaszolt, amely szerint a kommunista rendszer Kubában állandó és sérthetetlen. Payá folytatta az aláírásgyűjtést, 2009-ben az aláírók száma meghaladta a 40 000 főt (GERSHMAN és GUTIERREZ, 2009, p. 41).

A szerzők további példákat is bemutatnak az állami ellenőrzést megkerülő független bloggerektől rockzenészeken és civil tiltakozó mozgalmakon át az egyébként névleges, egypárti parlamenti választásokat bojkottáló tiltakozásokig rámutatva arra is, hogy a kubai civil mozgalmak nem vertikálisan, hanem horizontálisan szerveződnek, ami az elnyomó rezsimmel szemben nagyobb ellenállóképességet kölcsönöz nekik. Érdekes adalék, hogy más volt közép-európai ellenzéki vezetőkkel együtt, Václav Havel a kubai civileknek nyújtott politikai támogatás érdekében Nemzetközi Bizottság a Demokráciáért Kubában elnevezéssel létrehozott

¹² Comité Cubano Pro Derechos Humanos.

¹³ Movimiento Cristiano Liberación.

egy szervezetet, amelynek honlapja¹⁴ ma is elérhető, bár úgy tűnik a szervezet már kevésbé aktív.

A szerzők úgy összegzik a kubai civilek törekvéseit, hogy az két fő gondolat köré csoportosítható: a szabadság és demokrácia gondolata, és a nemzeti függetlenség gondolata köré. A szerzők szerint a civilek Kubában 2009-ben még gyengék voltak egy szabad és demokratikus rendszer létrehozásához, amiben egy szokatlanul elszánt és erős ellenféllel kell szembenéznük, de eljön majd az ő idejük (GERSHMAN és GUTIERREZ, 2009).

A washingtoni Georgetown University két oktatója 2009-es írásában összehasonlító nézőpontból elemezte a kubai rendszerváltás és demokratizálódás esélyeit. A szerzők áttekintik a Castro rezsim fejlődésének fázisait, más, kelet-európai, ázsiai (elsősorban a kínai és vietnami), és latin-amerikai átalakulások tanulságait, és forgatókönyveket vázolnak a lehetséges kubai rendszerváltás lefolyására (MUJAL-LEON és LANGENBACHER, 2009).

A rendszerváltásokkal kapcsolatban a szerzők rámutatnak, hogy az utóbbi években a kutatók és a közvélemény hozzáállása megváltozott, a demokratizálódást már nem tekintik magától értetődő folyamatnak vagy kimenetnek az átalakulásokban. Sok tekintélyelvű rezsim láthatóan ellenállóbb, mint korábban gondolták és az átalakulás sem mindig jelent demokratizálódást. Változott a civil társadalom szerepének, fontosságának megítélése is, ma már nem tekintik a fejlett civil társadalmat sem a sikeres demokratizálódás abszolút feltételének, sem a demokratizálódás garanciájának (MUJAL-LEON és LANGENBACHER, 2009, pp. 19-24).

A szerzők az 1970-es évek spanyol és portugál átalakulásával kezdik, mint a demokratizálódás harmadik hullámát elindító átalakulásokkal. A szerzők szerint a spanyol tárgyalásos megállapodási modell Kubára nem alkalmazható, mert ahhoz hiányoznak az erős civil és gazdasági szervezetek. Lényegesebb az 1940-es évek végének időszak, amikor a vesztes háború után elszigetelt és 1946-tól ENSZ-szankciókkal sújtott Franco mégis sikerrel őrizte meg hatalmát. Franco antikommunista rezsimjének a hidegháború kedvező fordulatot hozott. Castrownak hasonlóan kedvezhet az a tendencia, hogy a világban nőtt a befolyásos autokratikus országok száma. Kuba pedig az ellenségem ellensége a barátom elvet kihasználva szorosabbra fűzte kapcsolatait Kínával, Iránnal, Oroszországgal és Venezuelával.

A portugál átalakulásban pretorianizmus, a hadsereg növekvő politikai befolyása, kudarcba fulladt gyarmati kalandokat követő erősödése segíthet megérteni a kubai hadsereg helyzetének változását az Angolából történt kivonulás után, bár a portugál tapasztalatok érvényességét korlátozzák az 1980-as évek végének kubai tisztogatásai a hadseregben (MUJAL-LEON és LANGENBACHER, 2009, pp. 24-26).

¹⁴ www.icdcprague.org

Kelet-Európa tapasztalatai más szempontból lényegesek Kuba számára. A legnyilvánvalóbb hasonlóság a kommunista hegemonia és a poszttotalitárius rendszerré válás különböző időszakokban. A folyamat a kezdeti erőszakos elnyomás és mobilizáció időszakától a folyamatos elnyomás részleges visszavonásán át az ideológia kiüresedéséig tartott, amikor is a rendszer élő hazugsággá válik, ami az egyéneket olyan rituálék ismétlésére kényszeríti, amikben valójában már nagyon kevesen hisznek. Fontos különbség ugyanakkor, hogy míg a nemzeti érzések Kelet-Európában a változásra törekvők oldalán voltak, Kubában a Castro rezsim hangsúlyozottan nacionalista, ami nehezíti a rendszer legitimitásának megkérdőjelezését.

Érdekesek a demokratizálódás régebbi európai történelmi tapasztalatai is a XIX. század végétől és a XX. század elejétől. Az egyik kérdés a burzsoázia¹⁵ szerepe a demokratizálódásban. A britnél a burzsoázia a munkásosztály oldalán állta a további demokratizálódásért folytatott küzdelemben. Poroszország, valamint a XX. század elejének Olaszországa és Spanyolországa viszont arra példák, hogy a burzsoázia a munkásság erősödő hatalmától félve inkább a hatalom oldalára állt. A szerzők végül Bismarck Németországának példáját lényegesnek tartják abból a szempontból, hogy egy Kubához hasonlóan rövid nemzeti múlttal rendelkező ország is képes erőteljesen támaszkodni a nacionalizmusra, a nemzetként való geopolitikai helykeresés pedig jó ürügy a figyelem elterelésére a problémákról, feszültségekről és a demokratizálódás iránti igényről az országban (MUJAL-LEON és LANGENBACHER, 2009, pp. 26-32).

Kína és Vietnam tapasztalata másképp érdekes Kuba szempontjából. A két ázsiai országban Kubához hasonlóan egy nacionalizmussal átszőtt kommunista forradalom zajlott le, amely polgárháborús győzelem révén került hatalomra. A karizmatikus vezetők által irányított totalitárius rendszerek azután autoriter rendszerekké alakultak, amelyekben a kontroll a helyi szinteken lazult, miközben próbálták a kormányzás minőségét javítani. A politikai reformokat Kínában és Vietnamban is gyors gazdasági növekedés kíséri, amely a gazdaság fokozatos piacgazdaság felő történő elmozdulásának köszönhető, miközben mindkét ország megtartotta egypárti politikai rendszerét.

Szintén a gazdaság fejlődése érdekében mindkét ország elkezdett csatlakozni olyan nemzetközi szervezetekhez is, mint a Világkereskedelmi Szervezet (WTO). E csatlakozások magukkal vonták a tulajdonjogi és az adózási szabályok megváltozását is, és a külföldi tőke vonzása érdekében is változott a szabályozás.

Kína és Vietnam jövője még megjósolhatatlan. Az autoriterikus rezsimek teljesítmény alapú legitimitációja miatt a gazdasági növekedést és vele a liberalizációt folytatni kell, ami előrevetít egy olyan fordulópontot, ahol a demokratizálódás elkerülhetetlen. Ugyanakkor Ázsia tele van fél-autoriterikus rendszerekkel, azaz a folyamat végeredménye bizopnyatlan.

Kuba lényegesen eltér ezektől az ázsiai példáktól, mert Kubában messze nem történt hasonló mértékű liberalizáció a gazdaságban és az Egyesült Államok közelsége miatt ez az út a kubai

¹⁵ A fogalmat a szerzők egyfajta polgári felső középosztály értelemben használják.

elit számára sokkal kockázatosabb is lehet. Egy másik tanulsága a kínai és vietnami útnak az, hogy ha Kuba elindulna a gazdasági reformok és a rezsim teljesítmény alapú legitimitása útján, arról már nekik sem lenne visszatérés miközben az út vége még Kínában és Vietnámban sem ismert (MUJAL-LEON és LANGENBACHER, 2009, pp. 32-36).

Végül a latin-amerikai párhuzamokat tekintve sok tekintetben a kubai *fidelizmus* csak kis mértékében tér el a térség számos országára jellemző *caudillizmustól*¹⁶. A kubai hadsereg szerepének vannak analógiái a térségben, ahogy annak is, ahogy Fidel Castro a nacionalizmust használta az identitás megerősítésére és a figyelem elterelésére a gazdasági kudarcokról és rossz menedzsmentről. A múlt és a jelen más latin-amerikai autoriter rendszereihez képest Kuba alapvetően két dologban különbözik: a politikai pluralizmus hiányában, és az eltökélt készletben minden független gazdaságra vagy civil társadalomra emlékeztető dolog elpusztítására. Az elmúlt húsz év ugyanakkor lényeges változásokat hozott a kubai állam kapacitásaiiban és politikai berendezkedésében. Ezek a változások Raúl Castró alatt és később a sierra generáció távozásával elmélyülhetnek.

Ma még megjósolhatatlan, hogy a Kuba a mexikói PRI¹⁷ útját követi majd, vagy a Hugo Chavez által Venezuelában kialakított félkatonai modellt. Amit azonban nem hagyhatunk ki a számításból, az annak a lehetősége, hogy a kubai elit végül megpróbál egy latin-amerikai stílusú vezetési rendre áttérni annak korlátozott pluralizmusával, kiterjedt klientúrájával, és megkérdőjelezhető választásaival (MUJAL-LEON és LANGENBACHER, 2009, pp. 36-37).

A szerzők szerint a kubai rezsim előtt három fontos kihívás áll:

1. Zajlik egy utódlási folyamat, ami az autoriter rezsimet különösen sérülékennyé teszi.
2. Zajlik egy analitikusan különböző, az eddigi modellektől eltérő rendszer átalakulás is.
3. A gazdaság nyomorúságos állapotban van és rendbetételre szorul.

A sierra generáció távozásával ezenkívül korszakos generáció váltás is zajlik a kubai politikában, a globális demokratikus recesszió és a hibrid, fél-autokratikus rendszerek helyi felemelkedése pedig még kiszámíthatatlanabbá teszi a jövőt.

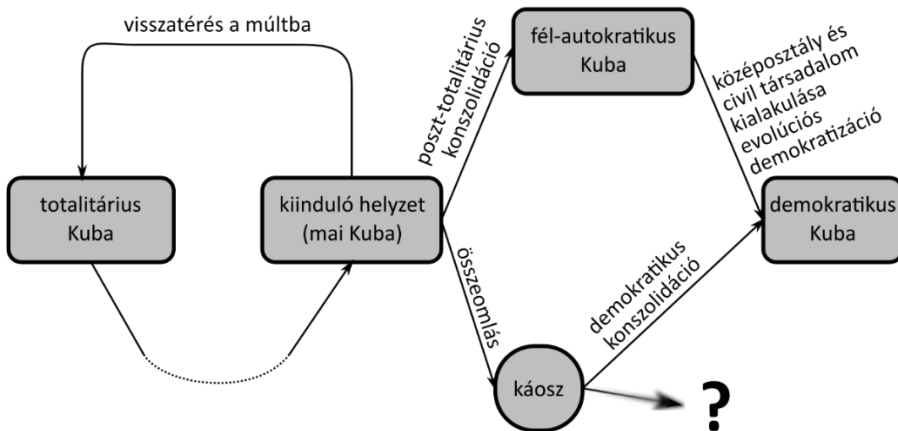
A szerzők Kuba jövőjét tekintve négy lehetséges forgatókönyvet azonosítanak:

¹⁶ A XIX. századi Spanyolországtól való függetlenségi háborúból kiemelkedett erős emberek irányításával jellemzett politikai-társadalmi uralom Latin-Amerikában. A spanyol *caudillo* = vezető szóból származik a megnevezés.

¹⁷ Partido Revolucionario Institucional. Intézményi Forradalmi Pár. Mexikóban 1929-ben alakult és 1929-2000 között megszakítás nélkül hatalmon lévő politikai párt.

- Visszatérés a múlt mobilizációs stratégiáihoz és ortodox politikájához – kétséges, hogy a Castro fivérek utódja rendelkezhet-e az ehhez szükséges tekintéllyel, karizmával és képességekkel.
- Poszt-totalitárius konszolidáció evolúciós átalakulással egy nem totalitárius tekintélyelvű rendszer felé. Hosszabb távon ez az út elvezethetne egy az állammal erősen összefonódó és attól függő középosztály és a civil társadalom megjelenéséhez. Ehhez a forgatókönyvhöz az elitnek egységesnek kell maradnia és képesnek kell lennie a gazdasági problémák kezelésére.
- Demokratizálódás, amelyen belül további két út lehetséges:
 - A rendszer összeomlása, amit egy emigrációs válság vagy természeti katasztrófa idézhet elő.
 - Evolúciós út, ami feltételezi egy kellően erős reformista tábor kialakulását a rendszeren belül, amely hajlandó lenne tárgyalni a politikai ellenzékkel és a tömeges társadalmi mozgalmak, illetve a független civil társadalom képviselőivel (MUJAL-LEON és LANGENBACHER, 2009, pp. 37-41).

Meg kell azonban jegyezni, hogy a rendszer összeomlása nem feltétlenül vezetne demokratizálódáshoz, különösen nem teljes értékű demokratizálódáshoz. Ezenkívül az evolúciós demokratizálódás feltételezi az ellenzék, illetve a civil társadalom létezését, ezért a mai helyzetből ahhoz leginkább a poszt-totalitárius konszolidáción keresztül vezethet út. Mindent egybevetve a kubai átalakulás lehetséges útjait az 1. ábrán foglaltam össze.

1. ábra. A kubai átalakulás lehetséges útvonalai
 Forrás: Saját szerkesztés (MUJAL-LEON és LANGENBACHER, 2009) forgatókönyvei alapján

Szintén a korábbi sikeres rendszerváltások tanulságait elemezve általánosságban összegzi a tanulságokat Abraham F. LOWENTHAL és Sergio BITAR tanulmánya. A szerzők rámutatnak, hogy a sikeres demokratikus átmenet jóval a megválasztott politikusok hivatalba lépése előtt megkezdődik. Az ellenzéknek előbb támogatást kell szereznie ahhoz, hogy megkérdőjelezhesse a rezsím kormányzó képességét és önmagát lehetséges alternatívaként mutathassa be. Az ellenzék egyesítésén túl ehhez annak képesnek kell lennie kihasználni a rezsím belső megosztottságát is. A siker érdekében ezenkívül a reformereknek képesnek kell lenni a kompromisszumokra is, akár úgy is, hogy ezáltal fontos célokat csak részlegesen érnek el.

A változások elindultával aztán a hadsereg polgári ellenőrzés alá helyezése segíthet a rendszerváltás vezetőinek a hazai bizalom és a nemzetközi legitimitás elnyerésében. Ugyanilyen fontos az olyan választási szabályok kialakítása, amely tükrözi a többség akaratát és biztosítja azt is, hogy a választás veszteségeinek legfontosabb aggályait tiszteletben tartják a törvény uralma alatt.

A szerzők rámutatnak arra is, hogy az új technológiák megkönnyítik ugyan a változás melletti mobilizációt, a tiltakozások szervezését, különösen a fiatalok körében. Kihívást jelent ugyanakkor a megtartásuk konstruktív, időálló politikai pártokban és intézményekben, hiszen a demokrácia nem jön létre közvetlenül vagy elkerülhetetlenül az utcára vonuló tömegekből (LOWENTHAL és BITAR, 2016).

Kubai szemszögből

Az előzőekben volt már szó a kubai gazdaság megerősítésének, rendbetételének szükségességéről. Ennek egyik fő eszköze a turizmus, ami az utóbbi években dinamikusan fejlődik. 2016-ban 4 millió külföldi turista fordult meg Kubában, 60%-kal több, mint 2010-ben. A növekedés egy része az enyhülő utazási szabályok miatt újonnan érkező amerikai turistákból fakad, akik azonban a legnagyobb számban érkező kanadai és európai látogatókkal szemben – a még meglévő korlátozó szabályok miatt – inkább a kubai városokat és vidéket látogatják, mint a tengerparti strandokat. Ez a különbség azért fontos, mert míg a tengerparti strandokat látogató turistákat nagyrészt állami tulajdonban lévő, vagy állami ellenőrzésű vegyesvállalati szálláshelyek és infrastruktúra szolgálják ki, a városokba és a kubai vidékre látogatók a kubai magánszektor fejlődését támogatják. A magán vendéglátás ennek köszönhetően szépen fejlődik Kubában, az éttermek ellátása nyersanyagokkal, különösen például megfelelő minőségű friss zöldséggel, gyümölcssel, hússal, hallal, vagy a tenger gyümölcseivel, ugyanakkor a mezőgazdaság állami ellenőrzésének köszönhetően sokszor nehézségekbe ütközik.

Ez a kereslet ugyanakkor már elkezdett hatni a mezőgazdaságra. Megfelelő nagykereskedelmi ellátási lánc hiányában a vendéglátók az államot megkerülve gyakran közvetlenül egyeznek meg a termelőkkel, és létrejöttek az ellátást segítő termelői piacok is (DEERE és ROYCE, 2017). A változás tehát a gazdaságban önmagától is beindul, a fejlődést ugyanakkor az állam továbbra is gátolja, korlátozza. Az ebből eredő veszteségekre jó példa a kubai kávétermelés.

A kávé Kuba egyik legnépszerűbb export terméke lehetne és a kubai vendéglátás is nagy hasznát venné jó minőségű hazai kávénak. Kuba szubtrópusi klímája miatt a kubai kávé kelőképpen magas minőségű lehetne ahhoz, hogy a piacokon magas árat kérhessenek érte. Kuba mai viszonylag kis mennyiségű kávétermelése ellenére, az ország korábban a nagy termelők és exportőrök közé tartozott a világ kávépiacain. Az ország tehát potenciálisan képes lehetne elegendő kávé termelni az amerikai fogyasztói igények kielégítésére. Organikus művelése és hegyvidéki területekről kézi szedése miatt a kubai kávé nagy érdeklődésre számíthatna az amerikai prémium kávéfogyasztók körében, ami szintén segítené a kubai kávé magas áron történő értékesítését. Sok amerikai vállalat jelezte is érdeklődését a kubai kávé iránt, tehát van valós piaci kereslet is.

Csakhogy a kávétermelés Kubában ma annyira korlátozott, hogy az ország nehezen tudná kielégíteni a meglévő amerikai keresletet. A kávétermelés volumene ráadásul nem csak más országokhoz viszonyítva alacsony Kubában, hanem a kubai mezőgazdaság más ágazatihoz képest is csekély, ezért nem tartozik az állam fejlesztési prioritásai közé. Végül az egyetlen kubai export vállalat, a CubaExpo állami kézben van, ami erőteljesen korlátozza azt a hatást, amit az amerikai kereslet tehetne a termelők életére (ARAUJO, et al., 2017). A kubai állam tehát gyakorlatilag ellehetetleníti egyik legígéretesebb export termékének piacra jutását és termelését. Joggal merül fel bennünk a kérdés: miért?

A Pennsylvániai Állami Egyetem kubai-amerikai jogász professzora, Larry Catá Becker szerint Kubában az ideológia legyőzi a gazdasági racionalitást, ezért megfelelő ideológiai alapok nélkül a gazdasági szükségszerűség nem fog az országban utat nyitni a rendszerváltásnak (BACKER, 2014a; BACKER, 2014b). Abban ugyan a Kubai Kommunista Párttól a legkonzervatívabb amerikai frakcióig mindenki egyetért, hogy az átalakulás Kubában elkerülhetetlen. Nyugaton ezt sokan úgy képzelik el, hogy ennek eredménye szükségszerűen csak nyugati demokrácia és piacgazdaság lehet. A kubai kommunisták ugyanakkor az átalakulás alatt olyan az aktuális problémák megoldására korlátozott, a lehető legszűkebb értelemben vett fokozatos nyitást értenek, amely érintetlenül hagyja a kubai állam alapvető karakterét (BACKER, 2014b, p. 86).

Catá Becker végül hat pontban összegzi tanulmánya eredményeit, amelyek lényege, hogy a kubai kérdésnek az ideológia áll a középpontjában, amely Kuba esetében a marxizmus-leninizmus európai és szovjet változatának követését jelenti. Ez az ideológia igyekszik a gondolkodást a forradalom győzelmének pillanatában befagyasztani és ellenáll a változásnak. Ahhoz, hogy Kuba elindulhasson a változás útján tehát először az ideológiában kell megtalálnia, Kínához hasonlóan, azt a sajátos kubai utat, ami a változást lehetővé teszi. Ez nem azt jelenti, hogy Kuba Kínát másolná, mert ennek az útnak Kuba saját múltjában kell gyökereznie és illeszkednie kell a latin-amerikai politikai kultúrához. Ehhez egy nagyon különböző megközelítésre van szükség a kubai párt és állam elvi alapjaihoz. Olyan megközelítésre, ami többet akar, mint megőrizni és alkalmazni. Egy ilyen reform hiányában egy radikális és bomlasztó átalakulás valószínűbbé válik (BACKER, 2014b, pp. 87-88).

A párt és az állam tehát makacsul ragaszkodik a változatlansághoz amitől a gazdasági racionalitás önmagában nem téríti el, ha csak a regnáló elit nem találja meg ehhez a sajátos kubai ideológiai alapot. A kubai emberek ugyanakkor változást akarnak a gazdaságban. A Chicagói Egyetem kutatási szervezete, a NORC 840 véletlenszerűen kiválasztott felnőttre kiterjedő felmérése szerint a kubaiak 65 százaléka több vállalatot akar privatizálni és decentralizálná a gazdaságot. 68 százalékuk a versenyt az ötletek terjesztése pozitív módjának és motiváló tényezőnek látja. A kubaiak vállalkozó szellemét mutatja, hogy 5 éven belül 56 százalékuk tervez saját vállalkozást. Ez a szám az amerikaiak esetében 57 százalék. A kubai emberek tehát készek és hajlandók jobbra tenni a saját életüket, de az állam megakadályozza ezt (WIRTH, 2017).

A New Yorki Egyetem Stern Üzleti Iskolájának kutatói, Roy C. SMITH és Ingo WALTER szerint Raúl Castro és Barack Obama elnökök 2014. decemberi bejelentésével a két ország kapcsolatának normalizálásáról sikerült félretenni a jelentős politikai különbségeket a kubai változások érdekében. A szerzők szerint a kis változások és engedmények a kubai gazdaságban idővel nagyobb gazdasági átalakuláshoz és politikai engedményekhez vezetnek, mert a túl csekély reformok idővel tiltakozást szülnének. A szerzők szerint megjósolhatatlan, hogy a folyamat mennyi ideig tart és kockázatot jelent Raúl Castro utódlása, amire az elnök saját ígérete szerint 2018-ban már sor kerülhet. Ha rosszul sikerült, akár a hadsereg is átveheti ideiglenesen a kormányzást. Legjobb esetben ugyanakkor Castro egy Szingapúrhoz hasonló, az Egyesült Államok közelségéből és a latin-amerikai gazdaságok növekedéséből virágzó gazdaság alapjait hagyhatja örökül (SMITH és WALTER, 2016).

ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A Szovjetunió összeomlása után erősek voltak a várakozások a közelgő kubai rendszerváltásra, amely azonban máig nem következett be. Ez az élénk várakozás lassan enyhült, majd Fidel Castro visszavonulása után, a zökkenőmentes hatalom átadást látva egy időre szünetelt. Raúl Castro és Barack Obama 2014. decemberi találkozója után a várakozások újra megéledtek, de a korábban jellemző összeomlás és gyors demokratizálódás helyett ma a Kubával foglalkozó kutatók sokkal inkább fokozatos reformokra, és legfeljebb részleges demokratizálódásra számítanak.

Kubában a civil mozgalmak kiterjedtek és sokszínűek, de gyengék. Az értékek között megjelenik a szabadság, demokrácia, és a nemzeti függetlenség, azonban Kubában működő demokrácia talán sosem volt. A közép-kelet-európai rendszerváltókkal ellentétben ezenkívül Kubában a nemzeti érzés nem a rendszerváltók, hanem a hatalom oldalán áll, mert a forradalom Kuba saját forradalma volt, a szocializmust nem kívülről kényszerítették az országra.

A kubai rendszerváltásra vonatkozó mai várakozások leginkább poszt totalitárius konszolidációval, majd lassú átmenettel számolnak egy részleges demokráciába, amiből később eset-

leg evolúciósan kifejlődhet egy teljes értékű demokrácia. Kockázatot jelent Raúl Castro utódlása, ami akár egy katonai hatalomátvételhez is vezethet, de valószínűbb, hogy idővel Kuba megtalálja az alapot egy autokratikus berendezkedésű, de piaci gazdaságú állam felé.

Azon kívül, hogy mára világossá vált: nem minden diktatorikus rezsimből kiinduló átmenet végződik végül demokratizálódással, viszont különösen Ázsiában sok ország gazdasága egészen jól működik tekintélyelvű, legfeljebb formális demokráciaként, ebben az Egyesült Államok érdeke is szerepet játszik. Az Egyesült Államoknak ugyanis erősebb érdeke fűződik ahhoz, hogy Kubában rend és stabilitás legyen, mint ahhoz, hogy Kuba minél előbb és minél teljesebb mértékben demokratizálódjon. A gyors újjáépülés reményében az összeomlás forogatókönyvét tehát az Egyesült Államok is elutasítja, miközben Raúl Castro ha lassan is változtat, de jelzi, hogy vele meg lehet egyezni. Kérdés még ugyanakkor, hogy az elindult lassú folyamat folytatódhat-e zavartalanul Raúl Castro után?

HIVATKOZOTT FORRÁSOK

ARAUJO, L., LAGNADO, E. és PERRY MACADAM, E., 2017. *Cuba's Coffee Sector and its Export Potential to the United States*, hely nélkül.: Cuba Study Group.

BACKER, L. C., 2014a. *The Cuban Communist Party at the Center of Political and Economic Reform: Current Status and Future Reform*, hely nélkül.: Coalition for Peace and Ethics. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2473351>

BACKER, L. C., 2014b. *The Cuban Communist Party: Current Status and Future Reform*, hely nélkül.: ASCE. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2473351>

BETANCOURT, R. R., 2004. *The role of the state in a 'democratic' transition: Cuba*, Miami: University of Miami.

COASE, R. és WANG, N., 2013. *How China Became Capitalist*. hely nélkül.:Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137019370_3

CRI, 2017. *About*. [Online] Available at: <http://cri.fiu.edu/about/> [Hozzáférés dátuma: 23 január 2017].

CUBA STUDY GROUP, 2017. *Who We Are*. [Online] Available at: <http://www.cubastudygroup.org/index.cfm/who-we-are> [Hozzáférés dátuma: 28 szeptember 2017].

DEERE, C. D. és ROYCE, F. S., 2017. *Provisioning Cuba's Private Restaurants: Insights on the Impact of the Expanding Tourism Industry*, hely nélkül.: University of Florida.

DÍAZ-BRIQUETS, S. és PÉREZ-LÓPEZ, J., 2003. *The role of the Cuban-American community in the Cuban transition*, Miami: University of Miami.

FEINBERG, R., 2016. *Open for business: Building the new Cuban economy*. hely nélkül.:Brookings Institution Press.

GERSHMAN, C. és GUTIERREZ, O., 2009. Can Cuba Change? Ferment in Civil Society. *Journal of Democracy*, január, 20(1), pp. 36-54. <https://doi.org/10.1353/jod.0.0051>

GOMEZ, A. S., 2003. *The role of education in promoting Cuba's integration into the international society: lessons in transition from the post-communist states of Central and Eastern Europe*, Miami: University of Miami.

IISC, 2017. [Online] Available at: <http://cubastudies.org/> [Hozzáférés dátuma: 28 szeptember 2017].

- KORNAI, J., 2004. *What can countries embarking on post-socialist transformation learn from the experiences so far?*, Miami: University of Miami.
- KORNAI, J., 2007. Mit jelent a "rendszer váltás"? Kísérlet a fogalom tisztázására. *Közgazdasági Szemle*, április, LIV. kötet, pp. 303-321. <https://doi.org/10.18414/ksz>
- KORNAI, J., 2007. *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszer váltás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KORNAI, J., 2016. Még egyszer a „rendszerparadigmáról”: Tisztázás és kiegészítések a poszt-szocialista régió tapasztalatainak fényében. *Közgazdasági Szemle*, október, LXIII. kötet, pp. 1074-1119. <https://doi.org/10.18414/ksz>
- LATELL, B., 2003. *The Cuban military and transition dynamics*, Miami: University of Miami.
- LOWENTHAL, A. F. és BITAR, S., 2016. Getting to Democracy: Lessons From Successful Transitions. *Foreign Affairs*, January/February, 95(1), pp. 134-144.
- MESA-LAGO, C., 2005. *The Cuban economy today: Salvation or damnation?*, Miami: University of Miami. <https://doi.org/10.1353/cub.2007.0008>
- MONTANER, C. A., 1990. Castro's Last Stand. *Journal of Democracy*, Summer, 1(3), pp. 71-80. <https://doi.org/10.1353/jod.1990.0048>
- MONTANER, C. A., 2002. *The Spanish transition and the case of Cuba*, Miami: University of Miami.
- MUJAL-LEON, E. és LANGENBACHER, E., 2009. *Regime Change and Democratization in Cuba: Comparative Perspectives*, hely nélkül.: American Political Science Association.
- PADGETT, T., 2016. Cuba's Communist State Is NOW a Client of Its Capitalist Entrepreneurs. *Hemisphere*, nyár, 25. kötet, pp. 28-31.
- RADU, M., 2003. *The Cuban transition: Lessons from the Romanian experience*, Miami: University of Miami.
- RATLIFF, W., 2004. *China's "lessons" for Cuba's transition?*, Miami: University of Miami.
- SMITH, R. C. és WALTER, I., 2016. Understanding a Cuban Transition. *The Independent Review*, Spring, 20(4), pp. 531-546. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2646700>
- STEVEN J. GREEN SCHOOL OF INTERNATIONAL AND PUBLIC AFFAIRS, 2016. *2016 FIU Cuba Poll: How Cuban Americans in Miami View U.S. Policies Toward Cuba*, Miami: Steven J. Green School of International and Public Affairs.
- SWEIG, J. E., 2012. *Cuba: What everyone needs to know*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1002/hrm.20394>
- SZARKA, E., 2014. *Van-e kibívója a Castro-fivéreknek? Pártok, civilek és egyházak Kubában*, Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- UNIVERSITY OF FLORIDA, 2017. *Research Initiatives*. [Online] Available at: <http://www.latam.ufl.edu/research--training/cuba-program/research-initiatives/> [Hozzáférés dátuma: 28 szeptember 2017].
- USAID, 2013. *Cuba Transition Project*. [Online] Available at: <https://rmportal.net/projects/content/cuba-transition-project> [Hozzáférés dátuma: 25 augusztus 2017].
- WIRTH, M., 2017. *Cubans Want Capitalism*. [Online] Available at: <https://fee.org/articles/cubans-want-capitalism/> [Hozzáférés dátuma: 12 augusztus 2017].

**EGY SZEGÉNY OLAJEXPORTÓR PROBLÉMÁI - NIGÉRIA
KÜLKERESKEDELME 2000-2015 KÖZÖTT**

**PROBLEMS OF A POOR OIL EXPORTER - NIGERIA'S
FOREIGN TRADE BETWEEN 2000-2015**

HRABOVSZKI Ágnes Zsuzsa

Kulcsszavak: *export, exportösztönzés, diverzifikáció, import*

Keywords: *export, export promotion, import, diversification*

JEL kód: *F130, F140*

ÖSSZEFOGLALÁS

Nigéria az afrikai kontinens legnagyobb olajkitermelője és exportőre. Erősen monokulturás gazdaság; az ország kivitelének a vizsgált időszakban több mint 90 százalékát az ásványolajtermékek tették ki.

2005 után megfigyelhető némi diverzifikálódás, ám többnyire eseti értékesítések; nincs meghatározó húzóágazat vagy termék, bár az ország rendelkezik olyan alternatív termékekkel, amelyeknél komparatív előnyöket élvez.

Az ország kivitele és behozatala lassú ütemben, folyamatosan bővült a kilencvenes évek óta, a jelentős növekedés 2005-ben kezdődött és 2011-ben tetőzött.

Az USA jelentősen lecsökkent nigériai olajimportja és az olajárak mélyrepülése az olajexportból származó bevételeket 2015-re majdnem harmadára csökkentette.

Az ország külkereskedelmi mérlege a jelentős pozitívumok után 2015-ben egyensúlyközeli helyzetbe került. Alkalmazkodva a csökkenő bevételekhez, az import 2011 után jelentős visszaesést mutat.

2000 és 2010 között az ország a gazdasági komplexitási index szerinti rangsorban a 120-121. helyeket foglalta el. 2010 után a gazdaság komplexitása folyamatosan javult, 2014-re a 103. helyet foglalta el az országok között 33 olyan termék exportjával, amely egyénél nagyobb RCA-val rendelkezett.

A Szövetségi Kormány diverzifikációs stratégiája keretében számos exportösztönző intézkedést vezetett be, ám ezek hatása elmaradt a várakozásoktól. Igazán hatásosnak csak a közvetlen exporttámogatás bizonyult, ez azonban ellentétes a WTO normáival, és alkalmazása nem biztosít hosszabb távú előnyöket a hazai gazdálkodók számára.

Megállapítható, hogy a kormány deklarált szándéka és intézkedései ellenére Nigéria nem indult el a diverzifikáció útján, olajdollárjait nem tudja a külpiacokon versenyképes gazdasági ágazatok fejlesztésére fordítani.

SUMMARY

Nigeria is the largest oil extractor and exporter in Africa. Its economy is vastly monocultural; petroleum products accounted for more than 90 percent of the country's exports during the period under review.

Some diversification can be observed after 2005, but mostly occasional trades; there is no leading sector or product. However, the country has alternative export products with comparative advantages.

The country's exports and imports have been slowly increasing since the nineties, with significant growth beginning in 2005 and peaking in 2011.

The substantially reduced amount of import of Nigerian oil by the USA, along with low oil prices, reduced oil revenues by nearly a third to 2015.

The country maintained its positive foreign trade balance in 2015, but the surplus was at the lowest level this year during the examined period. Adapting to the declining income, imports after 2011 show a significant downturn.

Between 2000 and 2010, Nigeria ranked as 120th or 121st on the Economic Complexity Index. After 2010, the complexity of the economy has gradually improved, ranking 103rd on the index with 33 products with an RCA higher than one by 2014.

The Federal Government's diversification strategy encompassed numerous export promotion measures, but they proved to be less effective than expected. The only truly effective stimulus was direct export promotion, which is in opposition with WTO norms, and application does not provide long-term benefits for domestic operators.

It can be stated that, despite the declared intention of the Government, Nigeria has not started diversification, it cannot effectively use the petrodollars to develop globally competitive industries.

BEVEZETÉS

Bár Nigéria gazdasága relatív diverzifikált volt a 70-es években – amikor az építőipar, a nagykereskedelem és a kiskereskedelem játszották a fő szerepet a gazdaság aktivitásában – a 80-as évektől visszafejlődés volt tapasztalható; nem sikerült a természeti erőforrásoktól való függőség csökkentése.

Az ország elkerülte az „erőforrás átok” elsődleges jellemzőjét, a belföldi termelés növekedését és az exportot erősen visszafogó erős valutát, kiemelten jellemző azonban a többi tünet: átláthatatlanság, korrupció, az elit meggazdagodása. (CENTRAL BANK OF NIGÉRIA, 2018)

Jóllehet a gazdaságpolitikai célok között régóta szerepel a gazdaság diverzifikálása az ipar, a gyártás és feldolgozás irányába, nem sikerült ezt megvalósítani az ország gazdaságának szignifikáns növekedése ellenére sem. A helyzet megváltoztatása a gazdaság struktúrájának megváltoztatását igényli, értékláncok kiépítését a rendelkezésre álló erőforrások felhasználásával, és ezek integrációját a globális értékláncba.

Nigéria igen jól ellátott az alapvető inputokkal, amelyek a globális értékláncok alapját képezhetik, gazdag számos mezőgazdasági termékben, például kakaó, földimogyoró, pálma, pamut, paradicsom, manióka, rizs, kukorica, halászati termékekben, állatállományban, aranyban és drágakövekben, a nyersolajon és a földgázon kívül. (OGUNLEYE, 2014)

A természeti erőforrásoktól való függőség legszignifikánsabb jele, hogy az ország devizabevételeinek több, mint 90%-át adták a szénhidrogének a vizsgált időszakban.

A kormányzat felismerte a helyzet jelentős veszélyeit:

- az ország exportteljesítménye és devizabevételei jelentősen függenek a volatilis olajáraktól;

- a költségvetés bevételei erősen függenek az olajkitermeléstől és kivitteltől;
- a szénhidrogénkészletek végesek.

A gazdaság, de főleg az export diverzifikációja elsőrendű jelentőségű annak érdekében, hogy a költségvetés elegendő bevételhez jusson, és az ország importszükségleteire devizafedezetet tudjon teremteni az olajkészletek kimerülése után is. Felvetődik a kérdés: milyen sikereket ért el Nigéria a diverzifikáció terén? Mennyire sikeresek az exportösztönző intézkedések? Hogyan szolgálja az importszabályozás és a befektetésösztönzés a gazdaság fejlődését? Milyen mértékben sikerült csökkenteni az olajtól való függőséget? Milyen exportképes árucsoportokat tud az ország a nem-olaj szektorban felmutatni?

ANYAG ÉS MÓDSZER

Nigéria külkereskedelmi forgalmának empirikus elemzésével, a legfrissebb rendelkezésre álló adatok segítségével arra keresi a tanulmány a választ, hogy milyen érzékelhető hatása volt az exportösztönző intézkedéseknek. A tanulmány a harmonizált nomenklatúrán alapuló BACI International Trade Database adatbázis adatait használja az Observatory of Economic Complexity vizualizációinak segítségével.

Az eredeti adatok a Comtrade adatbázisából származnak a BACI harmonizációs metodológiájával tisztítva. (BACI, 2018)

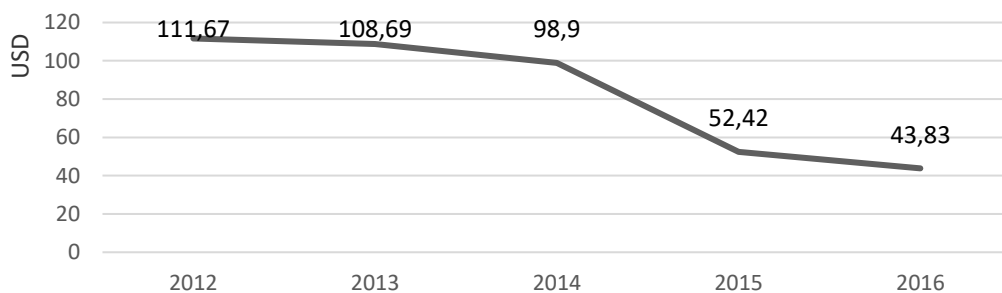
A megnyilvánuló komparatív előny indexet az elemzés Balassa értelmezésében alkalmazza. A Gazdasági Komplexitás Index (Economic Complexity Index - ECI) egy ország gazdaságának a relatív tudásintenzitását méri azoknak a termékeknek az előállításához szükséges tudásmennyiséget figyelembe véve, amely termékeket az ország exportálja,¹⁸ így jól mutatja a hozzáadott érték növekedését a kivitelben.

EREDMÉNYEK

Nigéria gazdaságának helyzete a vizsgált időszak végén

¹⁸ Az index Adam Smith azon megállapításából indul ki, hogy a munka megosztása és specializációja a nemzetek gazdagságának alapja. Egy gazdaság komplexitása szorosan kapcsolódik a beleágyazott tudás sokféleségéhez. A termékek előállításához sokrétű tudás szükséges, amely meghaladja az egyes munkás képességeit, és csak az egyének komplex hálózatokban történő együttműködésével válik elérhetővé. Bizonyos termékek előállítása több tudást igényel, így egyszerűbb gazdaságok, amelyeknél hiányzik a tudásháló egy része, nem képesek azoknak a gyártására. A gazdaság komplexitása mérhető azon termékek kombinációjának figyelembevételével, amelyeket az ország olyan hatékonysággal képes előállítani, hogy exportálni tudja azokat. A gazdasági komplexitás az ország produktív kibocsátásában fejeződik ki és tükrözi azokat a struktúrákat, amelyek megjelennek a szükséges tudás birtoklása és kombinálása érdekében. Az ECI bizonyította megfelelő gazdasági mutató mivoltát azzal, hogy sok más általánosan használt mérési módszernél pontosabban jósolta meg a gazdasági növekedést.

Az IMF közlése szerint Nigéria Afrika legnagyobb gazdasága, bár az olajkrízis miatt ez a szerepe többször is megkérdőjeleződött. (VANQUARD, 2016) Mint az az 1. ábra adataiból kitűnik, az olajárak 2014-ben kezdődött csökkenése nagyon érzékenyen érintette a nigériai gazdaságot, és 2016-ra válsághelyzethez vezetett.

1. ábra. A brent minőségű nyersolaj árának alakulása (USD/hordó)
Forrás: Saját szerkesztés (FocusEconomics, 2018) adatai alapján

A FocusEconomics adatai szerint az ország GDP-je 2016-ra a 2014. évi 65%-ára, az egy főre jutó GDP-je 62%-ára csökkent. Az ország 1996 óta először recesszióba került. Az inflációs ráta az amúgy sem alacsony 8% körüli értékről 2016 végére 18,6%-ra szökött.

A Naria jelentősen devalválódott, bár a központi bank (Central Bank of Nigeria - CBN) igyekezett az árfolyamot mesterségesen stabilan tartani.

Az ország exportja közel 45%-kal csökkent az előző évhez képest, és a FocusEconomics adatai szerint negatívba fordult a folyó fizetési mérleg és a kereskedelmi mérleg egyenlege. A későbbiekben a külkereskedelmi forgalom részletes elemzésénél látható, hogy a BACI tisztított adatai szerint sikerül egy minimális pozitívumot megtartani.)

Az ország deviza tartalékai is jelentősen csökkentek (Isd. 1. táblázat).

1. táblázat. Nigéria gazdasági adatai

	2012	2013	2014	2015	2016
Népesség (millió fő)	165	169	174	179	184
GDP per fő (USD)	2,708	2,944	3,182	2,677	1,976
GDP (USD milliárd)	446	498	553	479	363
Gazdasági növekedés (GDP éves változás %-ban)	4.2	5.5	6.2	2.8	-1.6
Inflációs ráta (fogy. árindex, éves változás %-ban, eop)	12.0	8.0	8.0	9.6	18.6
Árfolyam (USD)	156.2	160.0	183.0	199.1	304.7
Folyó fizetési mérleg (GDP %-a)	4.2	4.0	0.2	-3.2	0.8
Folyó fizetési mérleg egyenleg (USD)	18.9	20.1	1.3	-15.4	2.7
Kereskedelmi mérleg egyenleg (USD milliárd)	40.9	43.8	21.0	-6.4	-0.5
Export (USD milliárd)	94.3	95.1	82.6	45.9	34.7
Import (USD milliárd)	53.4	51.4	61.6	52.3	35.2
Export (éves változás %-ban)	-2.9	0.8	-13.2	-44.4	-24.4
Import (éves változás %-ban)	-14.1	-3.8	19.9	-15.0	-32.7
Nemzetközi tartalékok (USD)	44.2	43.6	34.5	29.1	25.8

Forrás: FocusEconomics, 2018

Kormányzati stratégiák a nem-olaj export elősegítésére - Exportösztönző intézkedések

A kormányok már a hetvenes évektől érzékelték az export árualapok diverzifikálásának szükségességét. Létrehoztak célirányos intézményeket és szervezeteket, illetve bevezettek különböző intézkedéseket annak érdekében, hogy az ország gazdasági helyzetét a nem-olaj termékek export részarányának növelésével javítani tudják.

A Nigériai Exportösztönző Tanácsot (Nigerian Export Promotion Council - NEPC) létrehozó törvény a testület céljaul a nigériai export diverzifikálását, az exportra termelő iparágak fejlesztését tűzi ki. A Tanács feladata igazán sokrétű, melynek részét képezi a kormányzati tanácsadás, az exportösztönzők kidolgozása és a végrehajtás irányítása, a támogatások kezelése, az információgyűjtés, a szakemberek képzése, a technikai segítségnyújtás, a külpiaci megjelenés segítése, az exporttal kapcsolatos eljárások és dokumentációk egyszerűsítése és ésszerűsítése. (LAWNIGERIA.COM, 2018)

1986-ban a szövetségi kormány elfogadta az Exportösztönző és Egyéb Rendelkezésekről szóló törvényt. Az ösztönzők skálája az adók alóli mentességtől a vámvisszafizetésekig terjedt, valamint egyéb támogatásokat is magában foglalt.

Ezen támogatások közül csak az Export Bővítési Támogatás (Export Expansion Grant - EEG) volt működésben még 2013-ban is. Az EEG-t 2005-ben átalakították és a Nigerian Customs Service (NCS) adminisztrálta; 2005 és 2013 között az EEG-t 8 alkalommal függesztették fel és reaktiválták ismét. (DELOITTE, 2015)

Az EEG közvetlen exporttámogatás, amely az exportált áruk FOB értékének 10-30%-a lehet, és lehetővé teszi a nigériai exportőrök számára a világpiacon versenyképes árakkal való megjelenést. Feltétel a teljes árbevétel 180 napon belüli repatriálása. (PROSHARE, 2015)

A támogatás igénybevétele rendkívül bonyolult és bürokratikus.

Az exportőrök a támogatást 1999 után negociálható vámjótállási igazolás - Negotiable Duty Credit Certificates (NDCC) formájában kapták, amelyet importvámok és jövedéki adók fizetésére lehetett használni. Mivel az egyéb exportösztönző intézkedések vámmentességet biztosítanak az exportcélra termelő vállalatok import inputjára, az exportőrök gyakran diszkont áron pénzre váltották az NDCC-t, illetve fedezetként adták a bankoknak hitelek felvételekor. (DELOITTE, 2015)

2013-ban ismét átdolgozták a rendszert, de a visszaélések gyanúja miatt 2013 augusztusában ismét felfüggesztették. Ez rendkívüli problémákat okozott, mivel az NCS már nem honorálta az NDCC-t. Az NDCC fedezetével folyósított hitelek visszafizetése mind a hitelfelvevőt, mind a hitelnyújtót kihívások elé állította. Megszűnt az exportőrök árelőnye a nemzetközi piacokon, ami az export ügyletek megműveléséhez vezethetett. (DELOITTE, 2015)

A nigériai Szövetségi Kormány létrehozta a Nigériai Export Feldolgozási Övezeteket (Nigeria Export Processing Zones- EPZ), hogy vállalkozásbarát környezetet teremtsen, és az országba vonzza a külföldi működőtőkét. Az 1992. évi 63. törvénnyel meghatározott, és az azt követő jogalkotásban kiterjesztett ösztönzők között szerepel a teljes mentesség a szövetségi, állami és helyi kormányzati adók, díjak és illetékek fizetése alól, a teljes vámmentesség és felmentés minden import kvóta és tilalom és engedélyezési kötelezettség alól, egyszerűsített és gyorsított ügyintézés, valamint a tőke, nyereség és osztalék teljes repatriálhatósága. (NIGERIA EXPORT PROCESSING ZONES AUTHORITY, 2017)

A Garancia fedezete melletti gyártás rendszere (Manufacture – in – Bond scheme) lehetővé teszi a termelők számára a gyártáshoz szükséges nyersanyagok és egyéb köztes termék vámmentes importját, akár vonatkozik ezekre import tilalom, akár nem, amennyiben ezeket exportcélú termeléshez használják és az ügylethez bármely elismert kereskedelmi bank, biztosító társaság vagy a NEXIM (Nigerian Export-Import Bank) garanciája biztosít fedezetet. A garanciát felszabadítják, miután az exportőr bizonyítékot nyújtott a termékek kiszállítására és az ellenérték repatriálására. (NIGERIA CUSTOMS SERVICE (a), 2017). Ezt a rendszert is felfüggesztették, ám rövidesen újraindították. (BIVBERE, 2006)

A program célja, hogy megszüntesse az importot és a befektetéseket korlátozó szabályozásnak az export célú termelésre gyakorolt visszafogó hatását. A behozatali tilalmak így nem akadályozzák a termelőknek a nyersanyaghoz, félkésztermékekhez és csomagolóanyagokhoz való hozzáférést. Csökkenti a finanszírozási költségeket, mivel az importvámokat nem kell megfizetni és a kivitel után bonyolult procedúrával visszaigényelni. Mindezekkel szemben áll a garancia költsége.

Nigéria erőteljesen korlátozza az importot különböző szankciók és akadályok sokaságát használva. (NIGERIA CUSTOMS SERVICE (b), 2017) Egészségügyi indokokra hivatkozva (kergemarhakór, madárinfluenza) tiltja a legtöbb hús, baromfi és ezek hulladékának bevitelét, bár az import tilalom valós célja a hazai termelés növekedésének elősegítése. (UNITED STATES TRADE REPRESENTATIVE (USTR) OFFICE REPORT, 2017)

A beviteli tilalmi listán van számos gyógyszer, textiltermék, palackozott víz, bútor, használt gépjármű, finomított növényi olaj, kakaótermékek, téztafélék, kiskereskedelmi kiszerelésű gyümölcslé és cukor, zsákos cement, telefontöltő, szőnyeg és számos egyéb termék. (NIGERIA CUSTOMS SERVICE (b), 2017)

Az adminisztratív korlátozások is akadályozzák az áruk bevitelét. (FROMAN, 2015)

Az import erőteljes korlátozásának deklarált célja a hazai termelés fellendülésének, értéklán-cok kialakulásának elősegítése.

A nigériai szövetségi kormányzat nem csupán a külföldi működőtőke beáramlását kívánja elősegíteni, de kötelező hazai tartalomelőírásokkal arra is törekszik, hogy a külföldi befektetések a gazdaság növekedésének és diverzifikációjának motorjai legyenek.

A modellnek szánt olajipari előírások kiterjednek nigériai bankok használatának, és helyi munkaerő alkalmazásának kötelezettségére, és egy Nigériai Tartalom Terv elkészítésének és szigorú követésének megkövetelésére nagy összegű bírságok terhe alatt.

Az információs és kommunikációtechnológiai szektorban kibocsátott irányelvek szintén erősen korlátozóak, és élénk tiltakozást váltottak ki az USA potenciális befektetői körében, akik azon aggályuknak adtak hangot, hogy a végrehajtási folyamat erősen szubjektív és nélkülözi a teljes átláthatóságot. (INTERNATIONAL TRADE ADMINISTRATION, 2017) Ez Nigériában különösen aggályos, mivel a korrupció az országban még mindig elsőrendű probléma. (FROMAN, 2015)

A nigériai szövetségi kormány stratégiája az export diverzifikálására ellentmondásos: a szigorú előírások a hazai tartalomra vonatkozóan nincsenek összhangban az Export Feldolgozási Övezetek kedvezményeivel. A szövetségi kormány maga kínálja a kikaput az EPZ-k felállításával.

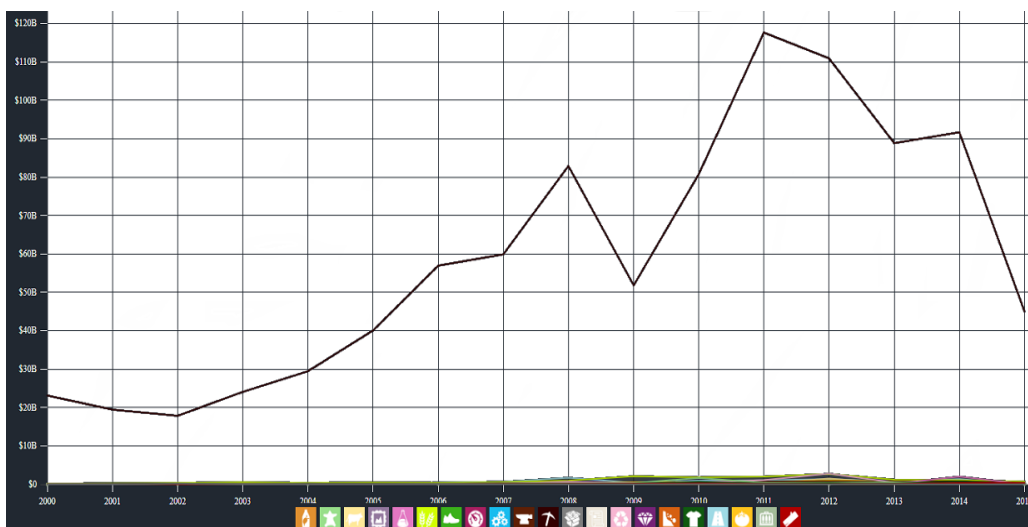
Az importszabályozás és a befektetésszabályozás adminisztratív korlátokat állít és nem gazdasági ösztönzőkkel operál. A merev helyi tartalom előírások, bár a mögöttes szándék dicséretes, elriasztják a külföldi működőtőke befektetőket.

Az importtilalom teret nyit a feketepiacnak, így a magas belföldi áraknak a csempészek és a nepperek a fő haszonélvezői, nem a hazai termelők. A magas árszint viszont tovább rontja a legszegényebb néprétegek helyzetét.

Az importtilalom helyett kedvezőbb lenne vámemeléssel korlátozni a külföldi áruk piacra jutását. Ez ugyan ellentétes az ECOWAS szabályaival, az import tilalom viszont a WTO normákat sérti.

Nigéria külkereskedelmi forgalma 2000 és 2015 között

A tanulmány a továbbiakban Nigéria külkereskedelmi forgalmának empirikus elemzésével vizsgálja az exportösztönző intézkedések hatásait.

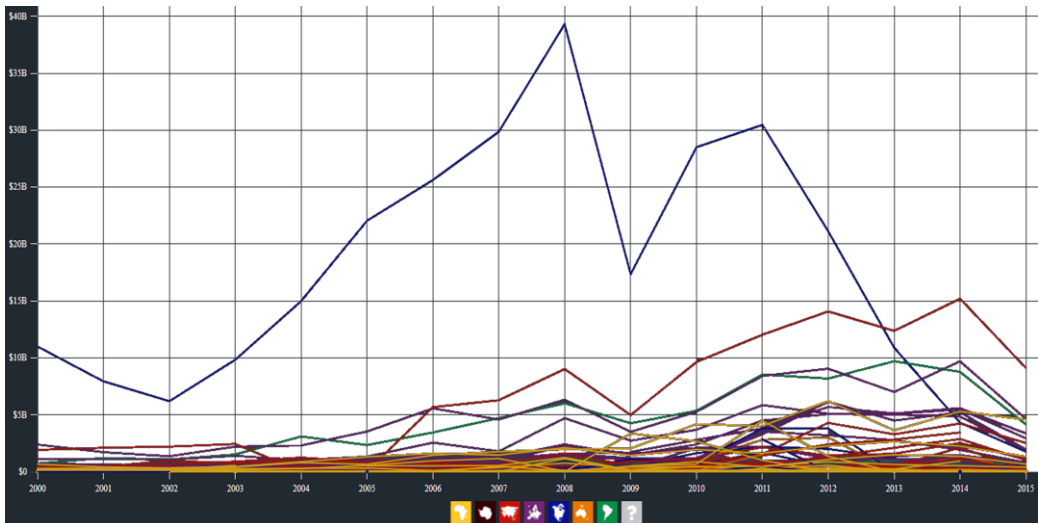

2. ábra. Nigéria exportja 2000-2015 között (milliárd USD)

Forrás: The Observatory of Economic Complexity, 2017

Az 2. ábra jól szemlélteti a nigériai export olajfüggőségét. A nyersolajexportot szemléltető barna görbe mellett szinte észrevétlen maradnak a grafikon alsó szélén az egyéb áruféleségeket reprezentáló színes vonalak. A szénhidrogének aránya az exportban a vizsgált időszakban meghaladta a 90%-ot. A szénhidrogének kivitelében a nyersolaj dominál, ami mellett megjelenik a földgáz és a finomított olaj exportja is. Az olajexport dominanciája miatt az ország exportjának relációk szerinti megoszlása is alapvetően a nyersolaj kivitelének megoszlását tükrözi.

Nigéria olajának legfőbb piaca az Amerikai Egyesült Államok volt a vizsgált időszakban, amint azt a 3. ábrán a kék színű görbe szemlélteti. A 2011 után tapasztalható jelentős visszaesés nem kizárólag az olajárak meredek zuhanásának és az amerikai hazai termelés növelésének köszönhető, hanem Nigéria számára igen kedvezőtlen módon, a keleti parton két olajfinomítót is bezártak a kritikus időszakban, amelyek hagyományosan nigériai alapanyaggal dolgoztak.

3. ábra. Nigéria exportja relációnként 2000-2015 között. (milliárd USD)

Forrás: The Observatory of Economic Complexity, 2017

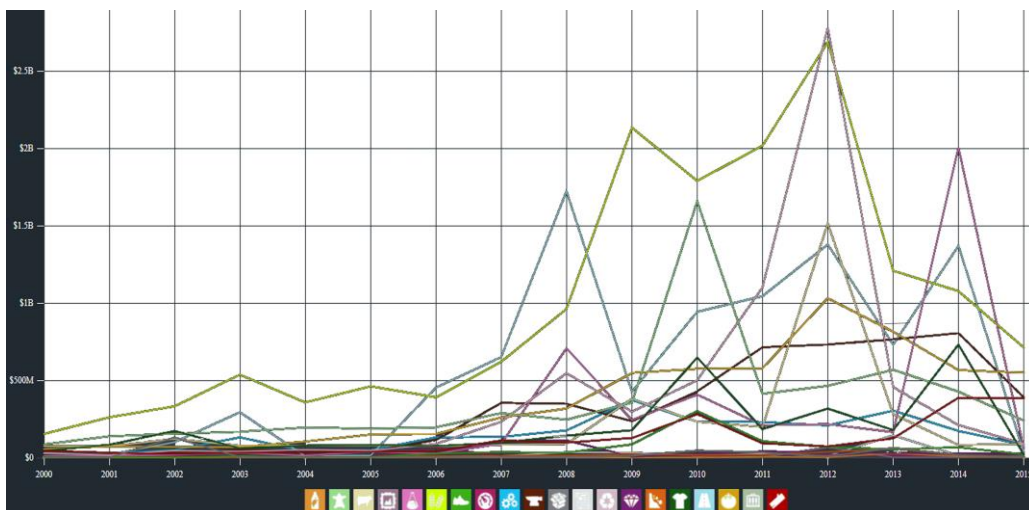
Az ország második legnagyobb felvevőpiaca a piros görbével ábrázolt India, amely a vizsgált időszakban kisebb megtorpanásokkal folyamatosan növelte a nigériai olajimportját. A harmadik helyen Brazília és Spanyolország váltakozik, 2015-ig szintén konstans vagy növekvő átvett mennyiségekkel.

Az európai országok közül Franciaország, Németország, Hollandia és az Egyesült Királyság vásároltak még jelentős értékben nigériai olajat. A legjelentősebb afrikai partner a Dél-Afrikai Köztársaság.

Az olajexportból származó bevételek meredek zuhanásáért az USA-ba irányuló kivitel jelentős visszaesése a felelős. A 3. ábrából kitűnik, hogy a többi olajátvevő partner az olajárak esésének kezdeti időszakában nem csökkentette a nigériai olaj vásárlását, a 2015-ös jelentős bevételcsökkenés is az árak rendkívüli mértékű csökkenésének a következménye.

A 4. ábra értékeit az 1. ábrával összevetve jól látható, hogy a nem-olaj termékek kivitelének maximális értéke az olajexport értékének mintegy tizedét teszi ki.

Az ország az olajon kívül is rendelkezik számos természeti erőforrással. Éghajlata, talajviszonyai, hosszú tengerpartja számos lehetőséget rejt magában arra, hogy Nigéria bekapcsolódjon a globális értékláncba. (OGUNLEYE, 2014)

4. ábra. Nigéria exportja szénhidrogének nélkül (milliárd USD)

Forrás: The Observatory of Economic Complexity, 2017

Hagyományos exportcikknek tekinthető a kakaó, melynek RCA indexe 11 és 38 között ingadozik. A nem-olaj termékek közül a kakaó esetében figyelhető meg a kivitel folyamatosága. Nagyon alacsony azonban a feldolgozott kakaó termékek kivitele a nyers kakaóbab exportjához képest. Legfőbb vásárlói az európai országok, ezek közül is élen jár Hollandia, illetve Németország és Belgium. 2009-ben és 2012-ben igen jelentős mennyiségeket vásárolt Barbados, az adott évi holland eladásoknak előbb közel dupláját, utóbb megközelítően ötszörösét, további szállításokra azonban nem került sor.

Jelentős lehetőségeket rejt magában az export diverzifikálására a speciális célú hajók kivitele, amely az alternatív exportcikknek a legmagasabb hozzáadott érték aránnyal rendelkezik. A nem-olaj termékek közül ennek a kivitele a legkevésbé ingadozó.

A termékkör RCA indexe 2 és 12 között mozog. A legfőbb átvevők afrikai országok, ám folyamatosan vásárol az USA és az Egyesült Királyság is, az utóbbi 2014-ben kiugró 1 milliárd USD fölötti értékben. Az olajdollárok hiánya sajnos ennek az iparágnak a lehetőségeit is jelentősen csökkentette 2015-ben.

A cserzett kecskebőr RCA indexe a legalacsonyabb kivitelű években is 25, de meghaladja a 77-et is 2010-ben. Hagyományos átvevője Olaszország, de jelentős értékben vásárolt a Dél-Afrikai Köztársaság és Libanon is. Kisebbségi mennyiséget szállít Nigéria az ázsiai piacokra is. Az egyéb állati bőrok is megfelelő alternatív exportcikknek lehetnek.

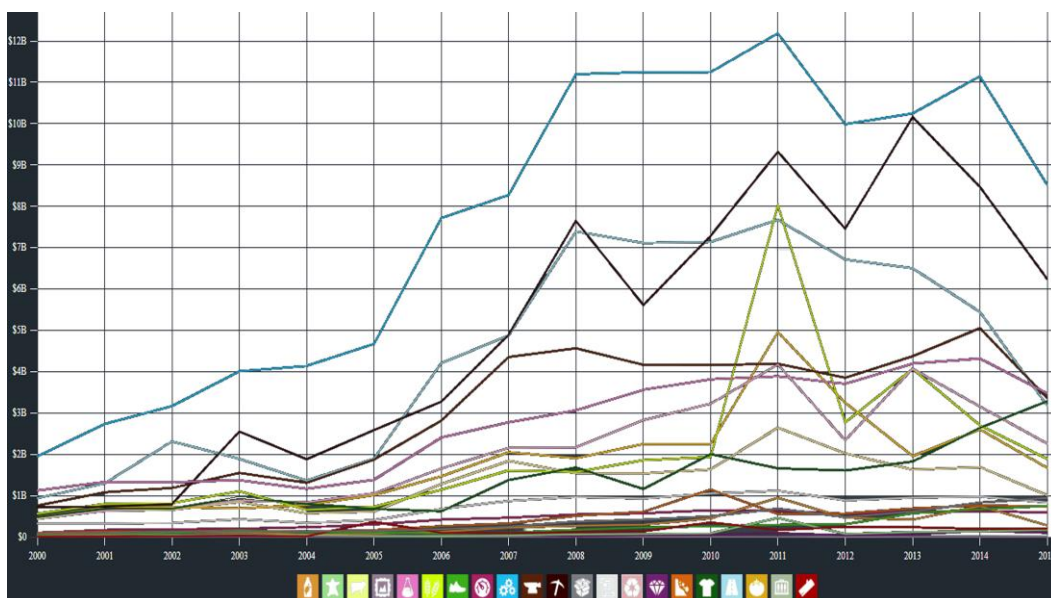
Az olajos magvak is ígéretes exporttermékek 10 körüli átlagos RCA-val, ázsiai felvevő piacokkal.

A gumi, a pirolitikus ötvözet és a tej is jelentős bevételt hozott a nem-olaj szektorban, egy-egy éves kiugró teljesítménnyel.

A gumiexport kiugró éve 2012, amikor 1,5 milliárd USD értékben szállítottak Barbadosra, gyújtó utántöltőt 1,9 milliárd dollár értékben főleg Európába 2014-ben, míg tejet 1 milliárd USD értékben vásárolt főként az Egyesült Királyság és az USA.

2000 és 2010 között az ország a gazdasági komplexitási index szerinti rangsorban a 120-121. helyeket foglalta. el. 2010 után a gazdaság komplexitása folyamatosan javult, 2014-re a 103. helyet foglalta el az országok között 33 olyan termék exportjával, amely 1-nél nagyobb RCA-val rendelkezett.

Összeségében elmondható, hogy a nem-olaj exporttermékek teljesítménye erősen hullámzó, tükrözve a következtelen és esetleges export támogató politikát. Megfigyelhető, hogy az alternatív exportcikkék döntő többsége is alacsony feldolgozottsági szintű termék, az ország továbbra is erősen a természeti erőforrásaira támaszkodik.

5. ábra. Nigéria importja 2000-2015 termékcsoportok szerint (milliárd USD)

Forrás: The Observatory of Economic Complexity, 2017

A 5. ábra tanúsága szerint az ország behozatalának legfőbb termékcsoportja a gépipari termékek, ezen belül is a telefonok, távközlési berendezések, az elektromos generátorok, a gázturbinák, a bányászati gépek és a számítógépek játszanak kiemelkedő szerepet.

A második legjelentősebb importtermék a finomított olajtermékek csoportja, ami tükrözi az ország olajgazdaságának problémáit, elsősorban is a finomítóképességek elégtelen voltát.

A harmadik legnagyobb értékű behozott termékcsoport a közlekedési eszközök, ezen belül legjelentősebb a személygépkocsik importja.

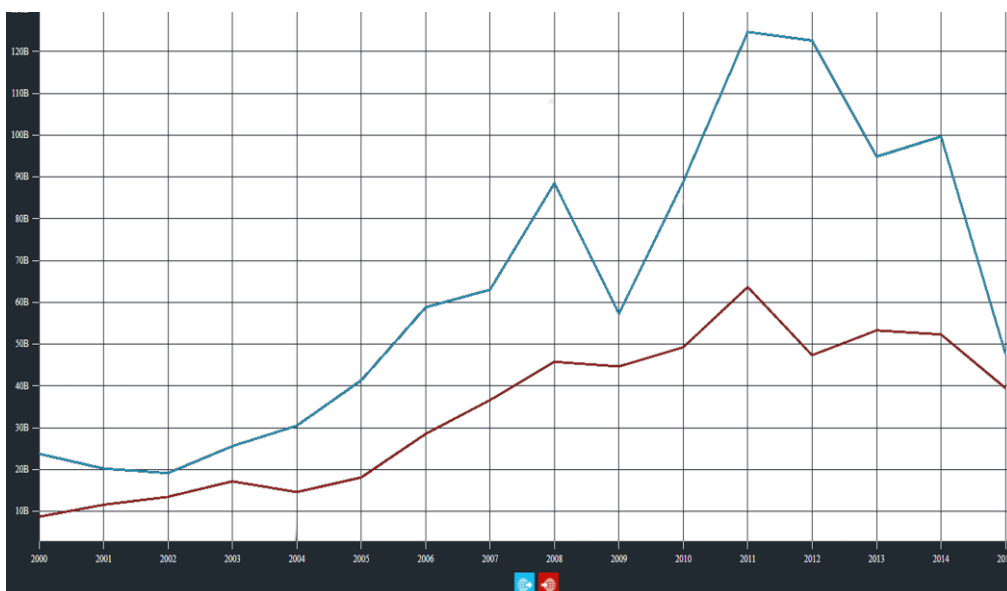
A fémek behozatala elsősorban vasidomokra irányul, a vegyipari termékek legjelentősebb képviselője a kisserelt gyógyszer, míg a növényi termékek csoportvezetője a búza és a rizs.

Az élelmiszerimportban a nyerscukor behozatala állandó szintű, a 2011-es kiugrást a tészta importja okozta.

Nigéria legnagyobb import partnere Kína. A Kínából származó import a vizsgált periódusban 25-szörösére nőtt, egyre gyorsuló növekedési ütem mellett. 2015-ben egyedül Kína tudta nigériai eladásait szinten tartani, valamennyi más partner szállításai csökkentek.

Az ország második legnagyobb szállítója az USA, a harmadik helyen Hollandia áll. Míg a két legnagyobb exportőr eladásainak termékszerkezete nagy vonalakban megegyezik az ország fő importcikkeivel, Hollandia Nigériába irányuló szállításainak körülbelül háromnegyede finomított petróleum.

Az import áruösszetételét vizsgálva megállapítható, hogy bár a vezető termékcsoporthoz a gépipari termékeké, annak áruösszetétele nem utal az ipar és a feldolgozóipar kiemelt fejlesztésére, noha ez lehetne a kulcsa a globális értékláncba való bekapcsolódásnak.

6. ábra: Nigéria külkereskedelmi forgalma 2000-2015 (milliárd USD)
Forrás: (The Observatory of Economic Complexity, 2017)

A 6. ábra mutatja, hogy Nigéria külkereskedelmi mérlege a vizsgált periódusban mindvégig pozitív volt, a kríziséveket leszámítva majdnem a teljes időszak alatt közel duplája volt az exportbevétel az import kiadásoknak.

Az ország kormányzata a behozatal korlátozásával tudatosan törekszik az import kiadások alacsony szinten tartására. Az olajárak alacsony szintje 2015-ben azonban már lehetetlenné tette a korábbi tetemes pozitívum megtartását. Más források alapján (FocusEconomics, 2018) a külkereskedelmi mérleg negatívumot mutatott ebben az évben.

KÖVETKEZTETÉSEK

Nigéria 2000 és 2015 közötti időszakban nyújtott export teljesítményének elemzése azt mutatja, hogy nem következett be érdemi változás a kivitel áruösszetételében. Nigéria továbbra is olajfüggő gazdaság, bár 2005 után megindult egy diverzifikációs folyamat, ám ez nagyon a kezdeteknél tart. Nem körvonalazódott a kitörési pont, bár mutatkoznak magas RCA-val rendelkező szektorok.

A javuló exportteljesítmény mögött elsődlegesen a közvetlen szubvenció fedezhető fel, amely ugyan rövid távon piacra segített nem-olaj termékeket, ellenben nem támogatja a potenciálisan exportképes ágazatok gyorsabb fejlődését, így nem teremti meg a hosszabb távon is versenyképes kivitel lehetőségét.

Az import áruösszetétele nem indikálja a globális értékláncba való bekapcsolódáshoz alapvetően szükséges ipari és feldolgozóipari fejlesztések megvalósulását.

A Szövetségi Kormány diverzifikációs stratégiája átgondolásra szorul. Az exportösztönző intézkedések nem elegendőek, ellentmondásosak. Az igazán hatékonynak bizonyult eszköz ellentétes a WTO normákkal. Átgondolt, transzparens szabályozás szükséges a túlzottan komplikált, bürokratikus és átláthatatlan rendszer helyett.

A határt átlépő tételek ellenőrzése helyett a szabályok következetes és egységes alkalmazásának ellenőrzése teremthet bár továbbra is magas kockázatú, ám kiszámítható üzleti környezetet.

Megfontolásra érdemes az AEO program bevezetése, ami mind exportban, mind importban növelné a biztonságot, megteremthetné a bizalmat és csökkentené a bürokráciát.

HIVATKOZOTT FORRÁSOK

BACI. (2018). *CEPII*. Retrieved 01 15, 2018, from http://www.cepii.fr/cepii/en/bdd_modele/presentation.asp?id=1

Bivbere, G. (2006, 03 16). *Vanguard*. Retrieved 11 1, 2017, from AllAfrica: <http://allafrica.com/stories/200603160108.html>

Deloitte, A. W. (2015). *Export Promotion Incentives: Is Nigeria running on the spot?* Retrieved 10 29, 2017, from <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ng/Documents/tax/inside-tax/ng-export-promotion-incentives.pdf>

FocusEconomics. (2018, 2018 01). *Nigeria Economy Data*. Retrieved from <https://www.focus-economics.com/countries/nigeria>

Froman, M. B. (2015). *2015 National Trade Estimate Report on Foreign Trade Barriers*. Office of the United States Trade Representative. Retrieved 11 02, 2017, from <https://ustr.gov/sites/default/files/files/reports/2015/NTE/2015%20NTE%20Nigeria.pdf>

International Trade Administration. (2017, 9 27). *Nigeria - Market Overview*. Retrieved 11 11, 2017, from [export.gov: https://www.export.gov/article?id=Nigeria-Market-Overview](https://www.export.gov/article?id=Nigeria-Market-Overview)

LawNigeria.Com. (2018). *NIGERIAN EXPORT PROMOTION COUNCIL ACT*. Retrieved 10 28, 2017, from <http://www.lawnigeria.com/LawsOfTheFederation/NIGERIAN-EXPORT-PROMOTION-COUNCIL-ACT.html>

Nigeria Customs Service (a). (2017). *INDUSTRIAL INCENTIVES*. Retrieved 10 28, 2017, from https://www.customs.gov.ng/Guidelines/Industrial_Incentives/

Nigeria Customs Service (b). (2017). *Import prohibition list*. Retrieved 11 11, 2017, from Federal Government of Nigeria - Federal Ministry of Finance: <https://customs.gov.ng/ProhibitionList/import.php>

Nigeria Export Processing Zones Authority. (2017, 10 28). Retrieved from <http://www.nepza.gov.ng/news.asp>

Ogunleye, E. K. (2014, Volume 5, Issue 2.). *Global Value Chain Development and Structural Transformation in Nigeria. Africa Economic Brief*. Retrieved 10. 22., 2017, from https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/AEB_Vol5_Issue_2_2014__AEB_Vol5_Issue_2_2014_.pdf

Proshare. (2015, 05 17). *The Revised Guidelines for Export Expansion Grant Scheme (EEG)*. *Proshare*. Retrieved 10 26, 2017, from [https://www.proshareng.com/news/%20Agriculture/The-Revised-Guidelines-for-Export-Expansion-Grant-Scheme-\(EEG\)/27129](https://www.proshareng.com/news/%20Agriculture/The-Revised-Guidelines-for-Export-Expansion-Grant-Scheme-(EEG)/27129)

The Observatory of Economic Complexity. (2017). *The Observatory of Economic Complexity*. Retrieved 11 04, 2017, from <https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/line/sitc/eci/show/nga/all/1999.2016/>

United States Trade Representative (USTR) office report. (2017). *Nigeria - Trade Barriers*. Retrieved 11 25, 2017, from <https://www.export.gov/article?id=Nigeria-Trade-Barriers>

Vanquard. (2016, 10 19). *Nigeria remains Africa's Biggest Economy – IMF*. Retrieved from <https://www.vanguardngr.com/2016/10/nigeria-remains-africas-biggest-economy-imf/>

GMO VS. ALAPTÖRVÉNY

GMO VS. HUNGARIAN FUNDAMENTAL ACT

KERTÉSZ Gábor

Kulcsszavak: *GMO, alkotmányjog, kutatás*

Keywords: *GMO, fundamental law, research*

JEL kód: *Q18*

ÖSSZEFOGLALÁS

A fejlődés, a kutatás mindig része volt a történelemnek; hosszú kutatás, kísérletezés után jött létre új eredmény. A tudomány története – különösen a reál-tudományoké – tele van sikertelen kísérletekkel, amiket szeretnénk elfelejteni, eltitkolni. A GMO technikák az 1980-as években kezdtek kialakulni, ma már szerte a világban használják, kísérleteznek vele. A magyar Alaptörvény a GMO mentes mezőgazdaságot mondja ki. A tanulmányban arra keresem a választ, hogy került a GMO mentesség az Alaptörvénybe, mit is jelent pontosan ez a gyakorlatban, milyen következményei vannak vagy lehetnek.

SUMMARY

Research and development was always a part of history: new results appear after long research and experiment. The history of science – especially of real sciences – is full with unsuccessful experiments that we would like to forget or regard them as secrets. GMO technologies appeared first from the 1980s and nowadays they are used all over the world, experiments are made with them. The Hungarian Fundamental Act declares a GMO free agriculture. In this study I examine the question how the GMO free issue got into the Fundamental Act, what it really means in practice, what kind of consequences it has or it may have.

BEVEZETÉS

Az emberben mindig megvolt a fejlődés, újítás iránti vágy. A történelmet – különösen minden reáltudomány tudománytörténetét – végignézve általában a hosszú tervezés, kísérletezés után elért, a fejlődést előrevívó vívmányokat találunk. De emellett – bár nem szeretünk róla beszélni – mindenütt találunk balul sikerült kísérleteket, amiknek az eredménye – esetleg nemcsak a kísérletező, hanem tágabb kör számára is – negatív lett. Napjainkban egy új technológia, a génmódosítás révén létrejött élőlények (Genetically Modified Organisms, GMO) létrehozása és ipari előállítás, mezőgazdasági termesztése jelentkezik. Mint általában az újdonság, ez is parázs viták keresztüztüében van. A GMO élelmiszerek az 1990-es években jelentek meg a piacokon, a kísérletek az 1980-as években kezdődtek¹⁹. Mára a GMO termékek a mezőgazdasági termelés világviszonylatban statisztikailag nem elhanyagolható 7%-át teszik ki²⁰, miközben az emberek egy része tart a GMO technikától, azt veszélyesnek tartja, elutasítja.

ANYAG ÉS MÓDSZER

Napjainkban a GMO és a GMO mentesség kérdésével az átlag médiafogyasztó is viszonylag gyakran találkozódik. Erre vonatkozó forrásokat nem sorolok föl, az Olvasó, az általa választott

¹⁹Bruening, G – Lyons, J.M.: The case of the FLAVR SAVR tomato. In: California Agriculture 54 (4) 6-7.

²⁰IAASTD: Válaszúton a mezőgazdaság. Johannesburg, 2008. 8. o.

internetes keresőprogram segítségével, az általa kiválasztott, génmódosítással összefüggő kereső-kifejezéssel keresve az interneten, biztos lehet benne, csak a magyar nyelvű tartalmak között másodpercen belül több tízezer találatot fog kapni. A kutatásban, vizsgálatban felhasznált anyag döntő része – a forrásjegyzékben könyvtári bibliográfiával jelölteknek is – megtalálható az interneten. A kutatás, elemzés módszere jogi, jogászai, mindig visszatérek a jogszabályokra a vonatkozó szaktudományi forrás elemzésénél.

EREDMÉNYEK

Hogy került a csizma az asztalra, avagy a GMO-mentesség az Alaptörvénybe?

A Magyarország Alaptörvényéről szóló törvényjavaslatot 2011. március 14. napján terjesztette be Ágh Péter országgyűlési képviselő és a Fidesz frakció többi tagja, valamint dr. Aradszki András országgyűlési képviselő és a KDNP frakció többi tagja. Az Alaptörvénynek, ami Magyarország jogforrási hierarchiájának csúcsán áll, voltak már módosításai, de ezek a GMO mentességet kimondó XX. Cikket²¹ nem érintették, annak szövege az Alaptörvény hatályba lépése óta nem változott.

A XX. Cikk eredeti, 2011. március 14-én T/2627 szám alatt beterjesztett törvényjavaslat szerinti szövege és a 2011. április 18-án az Országgyűlés által elfogadott Alaptörvény XX. Cikk szövege között hatalmas a különbség.

Az eredeti törvényjavaslat szerint „Magyarország törekszik arra, hogy az emberhez méltó lakhatás feltételeit és a közszolgáltatásokhoz való hozzáférést mindenki számára biztosítsa.” Az ehhez fűzött indokolás szerint „A Javaslat célként fogalmazza meg, hogy az állam a lehetőségeihez mérten segítse elő hajléktalanság elkerülését és felszámolását, az elemi létkörülmények biztosítását. A Javaslat deklarálja az állam azon törekvését, hogy a létfenntartáshoz és a társadalmi együttéléshez nélkülözhetetlen erőforrások a technikai lehetőségek által meghatározott mértékben, a szolgáltatások megfelelő ellenértéke fejében bárki számára elérhetőek legyenek. E törekvés megvalósítása – a társadalmi és gazdasági viszonyokhoz igazodóan – elsődlegesen az állami szabályozó eszközök igénybevétele útján történik.”²²

A XX. Cikk szövege a bizottsági vitákban, majd a plenáris ülésen sokat változott, a zárószavazásra beterjesztett, a vita során elfogadott módosításokkal egységes szerkezetbe foglalt egységes javaslat²³ az eredeti szöveggel semmiben nem egyezik meg: „(1) Mindenkinnek joga van a testi és lelki egészséghez. (2) Az (1) bekezdés szerinti jog érvényesülését Magyarország a munkavédelem és az egészségügyi ellátás megszervezésével, a sportolás és a rendszeres testedzés támogatásával, valamint a környezet védelmének biztosításával segíti elő.” Tehát

²¹ Alaptörvény XX. cikk (2) „... Magyarország [t.i. a legnagyobb testi, lelki egészséget] *genetikailag módosított élőlényektől mentes mezőgazdasággal*, az egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés biztosításával, ... valamint a környezet védelmének biztosításával *segíti elő*.”

²² Országgyűlés Hivatala Irományszám: T/2627 Érkezett: 2011. MÁRC 14.

²³ Egységes javaslat Magyarország Alaptörvénye címmel benyújtott T/2627. sz. törvényjavaslat zárószavazásához Országgyűlés Hivatala Irományszám: T/2627/165 Érkezett: 2011. ÁPR 14.

míg az eredeti javaslat a lakhatás és a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés jogát deklarálta, ezek teljes mértékben kikerültek a zárószavazásra beterjesztett szövegből, ami ehelyett a testi, lelki egészséghez való jogot deklarálja az (1) bekezdésben, a (2) bekezdésben pedig felsorolja, hogy ennek a jognak az érvényesülését milyen állami kötelezettségvállalásokkal segíti.

Az Országgyűlés Hárszabálya²⁴ szerint a törvényjavaslat részletes vitáját követően a zárószavazás megtartása előtt lehetőség van zárószavazás előtti módosító javaslat benyújtására és záróvita tartására²⁵, majd ezt követően a zárószavazáson dönteni az egész törvény – jelen esetben az Alaptörvény – elfogadásáról. Az Alaptörvény zárószavazásra 2011. április 14. napján benyújtott egységes javaslatához számos zárószavazás előtti módosító javaslat érkezett. Ezek egyikét – az iktatási nyilvántartást nézve ezek közül az elsőt – Lázár János országgyűlési képviselő nyújtotta be²⁶ 2011. április 18. napján, vagyis a zárószavazás napján. Ebben javasolja a XX. cikk (2) bekezdését kiegészíteni a „...genetikailag módosított élőlényektől mentes mezőgazdasággal, az egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés biztosításával...” szövegrésszel. A javaslat indokolása szerint „A testi és lelki egészséghez való jog, mint elidegeníthetetlen emberi jog érvényesüléséhez, ezáltal az Alaptörvény nemzetközi jogi koherenciájához nélkülözhetetlen feltétel a kiváló minőségű, sokféleségűből következően a társadalom igényeit kielégítő génmódosítás-mentes szervezetekkel előállított egészséges élelmiszerekhez, valamint az ivóvízhez való hozzáférés feltételeinek biztosítása”. A záróvita során ezt a javaslatot mindössze egy hozzászólás érintette. Dr. Turi-Kovács Béla (Fidesz) méltatta röviden az élelmiszer és ivóvíz védelmének alaptörvényi deklarálását²⁷. A GMO fogalma a vita során nem merült fel. Végül az Országgyűlés 262:1 arányban, 44 tartózkodás mellett²⁸ elfogadta, így a zárószavazásra már az Alaptörvény az ennek megfelelő szöveggel került, amit így el is fogadott.

A GMO mentességet tételesen kimondó XX. Cikk (2) bekezdést érdemes együttolvasni a Nemzeti hitvallás 9. mondatával: „Felelősséget viselünk utódainkért, ezért anyagi, szellemi és természeti erőforrásaink gondos használatával védelmezzük az utánunk jövő nemzedékek életfeltételeit.” Ez kimondja, hogy a jövő nemzedékek érdekében gondosan használjuk természeti erőforrásainkat, amelynek része a Magyarország államterületén élő flóra és fauna biodiverzitása, genetikai állománya.

²⁴ Az Alaptörvény vitájakor hatályban volt Hárszabály a 46/1990. (IX.30.) OGY határozat a Magyar Köztársaság országgyűlésének Hárszabályáról

²⁵ 46/1990 (IX.30.) OGY határozat 107. §

²⁶ Zárószavazás előtti módosító javaslat Országgyűlés Hivatala Irományszám: T/2627/166 Érzekett: 2011.ÁPR 18.

²⁷ http://www.parlament.hu/naplo39/084/n084_148.htm (2017.10.02.)

²⁸ http://www.parlament.hu/naplo39/084/n084_161.htm (2017.10.02.)

GMO vagy nemesítés, esetleg gén-szerkesztés

Az ember évezredek óta foglalkozik – mai fogalmainkkal élve – növénynemesítéssel annak érdekében, hogy gazdaságilag hasznosabb növényfajtát állítson elő, értve ez alatt a tápértéktől kezdve a növény számtalan tulajdonságát, aminek akár áttételesen is, de pénzben kifejezhető gazdasági értéke van.

A jogtudomány és a gyakorlati jogélet is szereti az egzakt definíciókat. Általános szabály, hogy a jogszabályban található fogalmakat, kifejezéseket – ha külön sajátos jogi értelme nincs – a köznapri értelme szerint kell értelmezni, kivéve ha a jogszabály szövegkörnyezete valamely szaktudományra utal. Ebből pedig az következik, hogy az Alaptörvény XX. cikk (2) bekezdését is ennek megfelelően kell értelmezni. Az érintett szaktudományok a „génmódosítás” a „génszerkesztés” „növény/állat-nemesítés” fogalmait használják.

A „növénynemesítés” az egymástól genetikailag különböző változatok közül a növényi öröklődés megváltoztatására, javítására törekedve kívánja elérni a kívánt változatot²⁹. Az új nemesített fajta létrehozása általában 8-12 évet vesz igénybe, majd ezt követő 2-3 éves utánkövetéses összehasonlító kísérleti eljárások alapján kapja meg az állami elismerést, ami alapján vetőmagja forgalomba hozható³⁰. A növénynemesítés célja lehet új fajta előállítása, meglévő fajta fenntartása, javítása, honosítása, vetőmag-előállítás³¹.

A GMO kérdéskörhöz a fajta-előállítás van legközelebb, hiszen az is „a köztermészetben lévőknél hasznosabb új növényfajtákat, hibrideket állít elő”³². Az előállított fajták a köztermészetben magukra hagyva fokozatosan leromlanak. A növénynemesítés szoros kapcsolatban van a GMO technológiához nélkülözhetetlen genetika mellett a citológia, biokémia, ökológia, matematika tudományaival, melyek eredményeit munkájában felhasználja³³.

A „génmódosítás” fogalmát az Európai Parlament és a Tanács 2001/18/EK irányelv 2. cikk (2) bekezdés határozza meg. Eszerint a GMO „olyan szervezet, az ember kivételével, amelyben a genetikai anyagot olyan módon változtatták meg, amely nem fordulna elő a természetben párosodás, illetve természetes rekombináció útján”³⁴.

A fenti uniós definíció vezet el minket egy új fogalomhoz, a génszerkesztéshez³⁵. Itt a kutatók vizsgált egyed genomját ugyancsak alakítják, mint a GMO eljárásnál, azonban a módosítás révén létrejövő „génszerkesztett” genom elvileg a köztermészetben is kifejlődhetne, csak ennek a statisztikai valószínűsége elhanyagolható. A génszerkesztés révén a tudomány-technika segítségével érjük el, hogy az általunk kívánt genetikai tulajdonsággal rendelkező egyed jöjjön létre. Korábban – évezredekken keresztül – ezt a célunkat a mesterséges szelekció segítségével

²⁹ Pepó, P.: Növénynemesítés. Pannon Egyetem, Debrecen. 2011. 4. p.

³⁰ u.o. 5. o.

³¹ u.o. 9. o.

³² u.o. 13. o.

³³ u.o. 14. o.

³⁴ 2001/18/EK 2. cikk (2)

³⁵ A génszerkesztés fogalmához részletesen ld: <https://sciencemeetup.444.hu/2016/01/31/genmodositas-e-a-genszerkesztes> (2018.01.23.)

értük el, ami nagy idő és erőforrás igényű, hiszen a nem kívánt tulajdonságú mutáció létrehozására is időt és erőforrást kellett fordítani, hiszen a nemesítési technikáknál teljes bizonyossággal nem tudjuk előre jelezni, hogy mely gén és milyen irányba fog változni.

A hazai géntechnológiai törvény

A génmódosítás a hazai alkalmazott tudományban és a jogalkotásban is a 90-es évek végétől van jelen. Az Országgyűlés 1998-ban alkotta meg a géntechnológiai tevékenységről szóló 1998. évi XXVII. törvényt. A jogszabály – számos módosítás után – jelenleg is hatályos. Bevezetője szerint „felismerve az emberi környezetet befolyásoló géntechnológiai beavatkozásokban és a géntechnológiával módosított szervezetekben rejlő lehetőségeket és kockázatokat, a természet egyensúlyának megőrzése, az emberi egészség megvédése, a tudományos és a gazdasági fejlődés biztosítása, valamint az 1995. évi LXXXI. törvénnyel kihirdetett Biológiai Sokféleség Egyezmény és a 2004. évi CIX. törvénnyel kihirdetett, a biológiai biztonságról szóló, Nairobiban, 2000. május 24-én aláírt Cartagena Jegyzőkönyv rendelkezéseinek érvényesítése érdekében” alkotta meg az Országgyűlés a 2006. évi CVII. törvényt³⁶. A törvény jelenleg is hatályban van, az Alaptörvény hatályba lépése óta hét alkalommal módosult.

A magyar törvény 2003. április 1-je óta hatályos értelmező rendelkezései több, a GMO kérdésben fontos definíciót határoznak meg³⁷:

Természetes szervezet: bármely élőlény, amely képes génállományának újratermelésére vagy annak örökítésére, kivéve az embert³⁸.

Az ember – homo sapiens – kivétele a definícióból a természettudományokkal foglalkozók számára talán meglepő, hiszen a definíció első része tökéletesen illik az emberre, viszont a jog saját logikájában ez a kitétel szükségszerű, hiszen a jog jogalanyokat és jogtárgyakat ismer, és az emberen kívüli összes létező természetes szervezet a jogtárgy kategóriájába esik.

Géntechnológiával módosított szervezet: olyan természetes szervezet, amelyben a génállomány géntechnológiai módosítás által változott meg, ideértve ennek a szervezetnek a módosítás következtében kialakult tulajdonságot továbbvivő utódait³⁹.

Ez a definíció t.k. a GMO hazai jogszabályi definíciója. Összevetve az uniós definícióval és a friss nemzetközi tudományos fogalmakkal, ez minden géntechnológiai eszközökkel, módszerekkel végrehajtott módosítást felölel, az uniós definíció szerinti GMO mellett a génszerkesztést, de még a hagyományos nemesítést is, ha abban akár csak részlegesen is a géntechnológia eredményeit, módszereit használják. Ezért is sajnálatos, hogy a jogszabály magát a „géntechnológia” fogalmát nem definiálja. A tudományos közéletben világviszonylatban

³⁶ 1998. évi XXVII. törvény Preambulum

³⁷ 1998. évi XXVII. tv. 2. § a)-d) g) h) n)-s) pontok

³⁸ 1998. évi XXVII. tv. 2. § a) pont

³⁹ u.o. b) pont

nem alkalmaznak egységes definíciót, a különböző kutatók által használt, alkalmazott fogalmak között kisebb eltérések találhatók⁴⁰.

Mikroorganizmus: bármely sejtes vagy nem sejtes mikrobiológiai szervezet, amely képes génállományának újratermelésére vagy annak örökítésére, beleértve a vírusokat, viroidokat, növényi és állati sejt kultúrákat; a mikroorganizmusok, ha nincsenek külön nevesítve, beletartoznak a természetes szervezet fogalmába⁴¹.

Géntechnológiával módosított mikroorganizmus: olyan mikroorganizmus, amelyben a génállományt olyan módon változtatták meg, amely természetes párosodás, illetve természetes rekombináció során nem következik be⁴².

Ez a fogalom egyértelmű párhuzamban van az uniós GMO definícióval, ami csak azt tekinti GMO-nak, ami a köztermészetben nem jöhet létre⁴³. Viszont ez a definíció csak a mikroorganizmusokra vonatkozik, a makroorganizmusokra már nem, függetlenül attól, hogy az ivaros szaporodással szaporodó makroorganizmusok ivarsejtjei, csírarsejtjei t.k. mikroorganizmusok és a géntechnológiai módosításokat – akár génmódosításnak, akár génszerkesztésnek, vagy nemesítésnek nevezzük – a szakemberek ilyen sejt kultúrákon végzik.

Géntechnológiai módosítás: olyan, e törvény felhatalmazása alapján kiadott jogszabályban meghatározott eljárás, amely a gént vagy annak bármely részét kiemeli a sejtből és átülteti egy másik sejtbe, vagy szintetikus géneket vagy génszakaszokat visz be valamely természetes szervezetbe, ami által a befogadó génállománya megváltozik⁴⁴.

Ez a hazai definíciója annak, mit értünk „génmódosítás” alatt: (1) sejtől kiemelt gén átültetése a recipiens sejtbe; (2) szintetikus (laboratóriumi körülmények között) létrehozott gének, génszakaszok beültetése a recipiens sejtbe. Ez a pont azért kiemelten jelentős, mivel ez alapján lehet értelmezni az Alaptörvény XX. Cikk (2) bekezdését.

Zárt rendszerű felhasználás: minden olyan tevékenység, amely során mikroorganizmusokat géntechnológiával módosítanak, vagy amely során ilyen géntechnológiával módosított mikroorganizmusokat tenyésztnek, tárolnak, szállítanak, megsemmisítenek, ártalmatlanítanak, vagy bármely más módon használnak, és amely tevékenységeknél e törvény felhatalmazása alapján kiadott jogszabályban meghatározott különleges elszigetelési intézkedéseket alkalmaznak a géntechnológiával módosított mikroorganizmusoknak az emberi és természeti környezettel való érintkezése kizárására⁴⁵.

⁴⁰ ld. pl. Nyitray, L. at all: Géntechnológia és fehérjemérnökség. ELTE, Budapest, 2013.

⁴¹ 1998. évi XXVII. tv. 2. § c) pont

⁴² u.o. d) pont

⁴³ v.ö.: 2001/18/EK 2 cikk (2) bekezdés

⁴⁴ 1998. évi XXVII. tv. 2. § g) pont

⁴⁵ u.o. h) pont

Géntechnológiával módosított termék: olyan géntechnológiával módosított szervezetet, vagy géntechnológiával módosított szervezetek kombinációját tartalmazó, illetve azokból álló készítmény, amelyet forgalomba hoznak.⁴⁶

Ez ismét egy kiemelt jelentőségű definíció az Alaptörvény XX. Cikk (2) bekezdés értelmezéséhez, hiszen definiálja a „genetikailag módosított élőlényektől mentes mezőgazdaág” fogalmát, bár nem azonos fogalmat használva.

Pufferzóna: a géntechnológiáról szóló törvény felhatalmazása alapján kiadott jogszabályban vagy az Európai Unió általános hatályú, közvetlenül alkalmazandó jogi aktusában meghatározott biztonsági távolság, amely bármely irányú fizikai keveredés, pollenszennyezés, árvalakésből származó idegen beporzás, elsodródás és egyéb szennyezés megakadályozására szolgál, és amely elválasztja a géntechnológiával módosított szervezetekkel hasznosított területeket a hagyományos természetessel, az ökológiai gazdálkodással hasznosított területektől, továbbá a védett, fokozottan védett és érzékeny természeti területektől, a Natura 2000 területektől, valamint a génbanki területektől⁴⁷.

Tekintettel az Alaptörvény GMO-mentességi kitételére és arra a nemzetközi politikai és diplomáciai tényre, hogy a szomszédos országok saját területükön végzett esetleges GMO tevékenységére sem ráhatásunk, de akár még rálátásunk sincs, a teljes magyar államterület GMO-mentességének biztosítása érdekében érdemes megfontolni a magyar államhatár teljes hossza mellett pufferzóna létrehozását. Valamint indokolt, hogy a mezőgazdasági diplomácia olyan csatornákat építsen ki a szomszédos országok mezőgazdasági hatóságaival, amelyek révén azok tájékoztatást adnak a határ közelében folytatott GMO tevékenységekről.

Menedékzóna: az adott géntechnológiával módosított növényfajtaival azonos növényfajba tartozó, nem géntechnológiával módosított növényvel bevetett terület, a géntechnológiával módosított növényvel hasznosított terület körül⁴⁸.

Géntechnológiával módosított növényfajtáktól mentes övezet: az a mezőgazdasági művelés alatt álló terület, amelyen az ott gazdálkodók önkéntesen nem termesztenek géntechnológiával módosított növényfajtákat⁴⁹.

A definíciókban rendszeresen visszaköszön egy fogalom, amit a törvény nem definiál, a „géntechnológia”. Ez egy univerzális jogi hiány, a fogalmat több hazai jogszabály is alkalmazza – ugyancsak definiálás nélkül –, de a nemzetközi egyezményekben is találkozunk vele. Az Egyezmények hivatalos angol szövegében a „transformation by genetic engineering” fogalmat használják a „géntechnológiai módosítás”-ra⁵⁰. A definíciók nemcsak magyarul, nemzet-

⁴⁶ u.o. n) pont

⁴⁷ u.o. q) pont

⁴⁸ u.o. r) pont

⁴⁹ u.o. s) pont

⁵⁰ ld. pl. 2002. évi LI. tv. az új növényfajták oltalmára létesült Nemzetközi Egyezmény Genfben 1991. március 19-én elfogadott Egyezmény 14. cikk (5) c) pont

közi szinten (angolul) sem forrtak még ki egységesen, ami a tudományterület fiatalságára tekintettel egyáltalán nem meglepő; a „gene modification” és a „genetical engineering” fogalmainak az egyértelmű elhatárolása a tudományos közvéleményben még nem tisztult le véglegesen.

A fentiekből arra lehet elsődlegesen következtetni, hogy azokban az országokban, ahol a GMO tevékenység jogszabályba ütközik, hamarosan a gazdasági szereplők támogatásával a tudományos viták középpontjába fog kerülni a gén-módosítás és –szerkesztés határainak tisztítása, amihez elméleti és empirikus kutatásokra lesz szükség. A tudományos vita mai állása alapján az tűnik valószínűnek, hogy egységesen elfogadásra kerül az – a ma többségének tűnő álláspont – hogy génszerkesztés az, ami akár a természetben is létrejöhetne természetes párosodás és mutáció útján, csak statisztikailag elhanyagolható valószínűséggel, maga a gén-módosítás az, ami a természetben kizárt, hogy létrejöjjön. A tudománynak még nagyon sok kutatómunkát kell végeznie, hogy felkutassák a természetben ugyan a lehető legritkábban, de elméletileg lehetségesen előforduló életképes mutációkat, rekombinációkat.

A vitában - megelőlegezetten feltéve hogy végül a konszenzus a jelenlegi többségi álláspont szerint alakul ki, vagyis GMO-nak csak az minősül aminek a természetben való létrejövetelenek a valószínűsége 0% - valószínűleg fel fog merülni az a kérdés is, hogy az adott termék, vagy annak alkotóeleme génszerkesztéssel jött létre, vagyis nem a természet hozta létre „véletlenül”, hanem emberi kutatók hozták létre azt, ami elhanyagolhatóan kis valószínűséggel ugyan, de a természetben is létrejöhetett volna.

Szabályok és gyakorlat 2018-ban

Az elméleti alapok rövid áttekintése után érdemes megnézni, 2018-ban mit mond a hatályos magyar jog a géntechnológiáról az Alaptörvénnyel összhangban.

„Géntechnológiai tevékenység végzését a Géntechnológiai Eljárásokat Véleményező Bizottság (a továbbiakban: Géntechnológiai Bizottság) 8. § szerint kialakított véleménye alapján

a) humán-egészségügyi, humán gyógyszergyártási célú, valamint az emberi testtel közvetlenül érintkező vegyi anyagokkal kapcsolatos géntechnológiai tevékenység esetén az *egészségügyi géntechnológiai hatóság*,

b) a mezőgazdaság és az élelmiszeripar területén történő (beleértve az élelmiszer-előállításban alkalmazott technológiai segédanyagokat is), illetve zárt rendszerű, valamint egyéb ipari célú géntechnológiai tevékenység esetén a környezetvédelmi és mezőgazdasági vonatkozású szempontok figyelembevételével a *környezetvédelmi, mezőgazdasági és ipari géntechnológiai hatóság* engedélyezi, amennyiben az engedélyezés nemzeti hatáskörbe tartozik.

(2) Az uniós hatáskörbe tartozó engedélyezési eljárásokban a nemzeti hatósági feladatokat a géntechnológiai hatóság látja el, mely a feladatának ellátása során – az adminisztratív feladatokat kivéve – egyeztet a Géntechnológiai Bizottsággal. A környezetvédelmi, mezőgazdasági

és ipari géntechnológiai hatóság az uniós hatáskörbe tartozó, élelmiszerekre és takarmányokra vonatkozó engedélyezési eljárások során egyeztet az egészségügyi géntechnológiai hatósággal. Az egészségügyi géntechnológiai hatóság az uniós hatáskörbe tartozó engedélyezési eljárások során egyeztet a környezetvédelmi, mezőgazdasági és ipari géntechnológiai hatósággal.

(3) Az egészségügyi géntechnológiai hatóság az (1) bekezdés b) pontjában, a környezetvédelmi, mezőgazdasági és ipari géntechnológiai hatóság az (1) bekezdés a) pontjában meghatározott szakterületeken történő engedélyezés során szakhatóságként jár el.

(4) Az (1) bekezdés szerinti engedélyezési eljárásokban való szakhatósági közreműködés szabályait az e törvény felhatalmazása alapján kiadott jogszabály határozza meg.⁵¹

Látható, hogy állami szinten két hatóság és egy bizottság foglalkozik a géntechnológiai kérdésekkel. A törvény a bizottságot részletesen szabályozza, a két hatóságról közelebbit nem mond, mivel az, figyelemmel az államigazgatási rendszer esetleges későbbi változásaira, nevesítve lett nem megjelölve, csak a feladatkör, ami alapján ezt a feladatot is ellátja – jellemzően több más mellett – az illetékes hatóság a rá vonatkozó általános eljárási szabályok szerint, az itt meghatározott különös szabályok szerint⁵².

„A Géntechnológiai Bizottságba

- a) a Magyar Tudományos Akadémia a genetika, a környezettudományok, az orvostudományok, az agrártudományok, a jogtudományok és az állatorvostudományok területéről egy-egy, összesen hat,
- b) az agrárpolitikáért felelős miniszter a mezőgazdaság és az ipar területéről egy-egy,
- c) a természetvédelemért felelős miniszter a környezetvédelem és a természetvédelem területéről egy-egy,
- d) az egészségügyért felelős miniszter az egészségügy területéről egy,
- e) az oktatásért felelős miniszter az oktatás területéről egy,
- f) Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal elnöke egy,
- g) a környezetvédelmi céllal bejegyzett civil szervezetek közösen négy,
- h) az egészségvédelmi és a fogyasztóvédelmi céllal bejegyzett civil szervezetek közösen egy-egy

képviselőt küldenek.

(3) A Géntechnológiai Bizottság tagjainak megbízatása négy évre szól, ezt követően a küldő intézmény, minisztérium, illetve szervezet új tagot jelöl, illetve választ. A tagok megbízatása

⁵¹ 1998. évi XXVII. tv. 4. §

⁵² 1998. évi XXVII. tv. 6-31. §

egy alkalommal, négyéves időtartamra meghosszabbítható. A küldő intézmény, minisztérium, illetve szervezet új tag jelölése, illetve választása útján, részletes szakmai indoklás mellett kezdeményezheti az általa jelölt, illetve választott tag visszahívását a Géntechnológiai Bizottságból.

(4) Nem lehetnek a Géntechnológiai Bizottság tagjai a minisztériumokkal kormányzati szolgálati jogviszonyban lévő személyek. A Géntechnológiai Bizottság tagjai géntechnológiai tevékenységben anyagilag sem közvetlenül, sem közvetve nem lehetnek érdekeltek. A tagok a Géntechnológiai Bizottság munkájában való részvétel előtt összeférhetetlenségi nyilatkozatot tesznek, amely a géntechnológiai hatóság honlapján közzétételre kerül.⁵³

Mivel létrehozásakor és az első bizottság mandátuma alatt a bizottságnak az aktuális kormányzati struktúrában a Földművelési és Vidékfejlesztési Minisztérium delegálta kormányzati oldalról a legtöbb tagot, a Bizottság eljárásrendjét az 1/1999. (I.14.) FVM rendelet 2. sz. melléklete határozta meg⁵⁴, amit később a 128/2003. (XII.19.) FVM rendelet váltott fel, ami 2004. január 3-i hatályba lépése óta is változatlan formában hatályban van. Az eljárásrend szerint „a Géntechnológiai Bizottság⁵⁵ határozatait zárt ülésen (kizárólag a szavazásra jogosult tagok részvételével), egyszerű szótöbbséggel hozza. Legalább kétharmados szótöbbség szükséges a géntechnológiával módosított szervezetek, illetve az azokból előállított termékek forgalmazására és behozatalára vonatkozó kérelmekről szóló határozathozatal során. A szavazás akkor érvényes, ha a tagok legalább kétharmada – az ülésen vagy előzőleg írásban – szavazatát leadja.”⁵⁶

A Géntechnológiai Bizottság összetételénél a jogszabály a tudomány, a kormányzat és a civil résztvevők mindegyikét bevonja, a döntéseket kizárólag a három fél konszenzusa alapján lehet meghozni, hiszen a 16 tagból 6 a tudomány – Magyar Tudományos Akadémia – 7-et az illetékes területekért felelős minisztériumok, 6 tagot pedig az érintett civil szervezetek delegálnak. Bármely döntéshez a tagok legalább 2/3 részének részvételével tartott (az írásbeli szavazás is lehetséges⁵⁷) az összes szavazat legalább 2/3 részének egybehangzó véleménye szükséges, vagyis legalább 10 tag szavazatára van szükség, amiből legalább 7 egybehangzó véleménye alapján születhet döntés. Pusztán matematikailag nézve elméletileg a kormányzat által delegált szereplők 5 tag hiányzása esetén meg tudnak szavazni bármilyen döntést, azonban a jogszabállyal kihirdetett eljárásrend által lehetővé tett írásbeli szavazás miatt ez lényegében hipotetikus lehetőség. Az írásbeli szavazás lehetőségére tekintettel szükséges 11 egybehangzó szavazathoz pedig legalább két fél teljes konszenzusára van szükség⁵⁸.

⁵³ 1998. évi XXVII. tv. 5. §

⁵⁴ 1/1999. (I.14.) FVM rendelet és az ezt hatályon kívül helyező 128/2003. (XII.19.) FVM rendelet 5. §

⁵⁵ A Géntechnológiai Bizottságról részletesen ld: Darvas Béla: A hatósági döntés társadalmiasítása – Géntechnológiai Eljárásokat Véleményező Bizottság <https://darvasbela.atlatszo.hu/2016/08/10/a-hatosagi-dontes-tarsadalmiasitasa-gentechnologiai-eljarasokat-velemenyezo-bizottsag/> (2018.01.10.)

⁵⁶ 128/2003. (XII.19.) FVM rendelet 2. § (3)-(4) bek.

⁵⁷ 128/2003. (XII.19.) FVM rendelet 2. § (4) bek. utolsó fordulat

⁵⁸ ld. Darvas i.m.

Ennek a tudományos túlsúllyal összeállított Géntechnológiai Bizottságnak a döntését a végrehajtó hatalom – amelynek alapvető kötelessége az Alaptörvénynek megfelelő működés biztosítása – kizárólag negatív irányban tudja megváltoztatni, vagyis a Géntechnológiai Bizottság támogató döntése ellenére a géntechnológiai hatóság⁵⁹ a kérelmet elutasíthatja vagy az engedélyt megtagadhatja⁶⁰.

A Géntechnológiai Bizottság véleményének kialakításánál vizsgálja a géntechnológiával módosított szervezet alkalmazásának közvetlen vagy közvetett, azonnali vagy később várhatóan bekövetkező hatásait, így különösen, de nem kizárólagosan:

- a hatására bekövetkező változást az emberben és a természetes szervezetekben, mindenekelőtt a DNS-ben és az ellenálló képességben,
- az új tulajdonságok kialakítására használt átvivő anyag (vektor) és a hatására létrejövő új anyag kialakulását, beépülését az emberbe és a természetes szervezetekbe, különös tekintettel az egészségügyi kockázatokra,
- az általa okozott változást a természetes szervezetek életközösségeiben, különös tekintettel a spontán kereszteződés lehetőségére és a biológiai sokféleségre gyakorolt hatásra,
- a természetes változás következtében kialakuló új hatást⁶¹.
- Áttekintve az állam által még az Alaptörvény hatályba lépése előtt kialakított, de módosításokkal együtt azóta is működő géntechnológiai szabályozó rendszert, érdemes megnézni, hogy mennyi tényleges gyakorlati eljárás folyt Magyarországon a géntechnológia jogszabályi rendszerében. A Magyarországon engedélyezett génmódosított növény-kibocsátást nyilvántartó adatbázis⁶² szerint 1999 óta 238 db engedély született, az utolsó 2012.06.04. napján. Az Alaptörvény 2011.04.25-i kihirdetése és 2012.01.01-i hatályba lépése között 3 engedély került kiadásra az adatbázis szerint. A két utolsó engedélyt pedig 2012.06.04-én, már az Alaptörvény hatályba lépése után hozta meg a környezetvédelmi, mezőgazdasági és ipari géntechnológiai hatóság⁶³.

A deklaráltan GMO-mentes mezőgazdaság léte marketingszempontról is jelentős, hiszen nemcsak Magyarországon, de világszerte jelentős létszámú fogyasztói csoportok vannak, amelyek tagjai különböző indokok alapján kategorikusan elutasítják a GMO technológiát és az így készített élelmiszerek fogyasztását. Magyarország Kormánya felismerve ennek a hazai

⁵⁹ 1998. évi XXVII. tv. 4. § (1) bek. a)-b)

⁶⁰ 1998. XXVII. tv. 5. § (1) bek.

⁶¹ 1998. évi XXVII. tv. 8. § (4) bek.

⁶² Magyar Biosafety Honlap http://biosafety.abc.hu/list_hun.php?name=uid&like=% (2018.01.29.)

⁶³ u.o.

mezőgazdaságra potenciálisan pozitívan ható PR lehetőségét, röviddel az Alaptörvény hatályba lépése után a magyar állampolgárok GMO kérdésben való oktatása érdekében tett közzé a kormányzat internetes felületén a GMO kérdéstről rövid, a kérdésben laikus olvasók számára is közérthető ismertetőt, amelyben elmagyarázza, a fogalom jelentését, milyen technikái vannak, hogyan működik, milyen rizikófaktora van egyéni és társadalmi szinten egészségügyi és gazdasági téren⁶⁴.

Ebbe az Alaptörvény rendelkezésébe illeszkedő szabályozási környezetbe került be – véleményem szerint hosszú késéssel, de ennek szerencsére gazdaságilag kimutatható kárát nem látta a hazai gazdaság – a GMO mentesítésre utaló jelölésről szóló 61/2016. (IX.15.) FM rendelet. Eszerint a rendeletben leírt GMO-mentesnek minősülő technikával előállított élelmiszer csomagolásán, címkéjén, kísérő okmányán és a végső fogyasztó számára elérhetővé tett dokumentumban kizárólag a következő GMO-mentesítésre utaló szöveg tüntethető fel: „GMO-mentes termelésből”. A hús, hal, tej és tojás, valamint ezen összetevőket tartalmazó élelmiszer esetén a „GMO-mentes termelésből” szöveggel egy látómezőben fel kell tüntetni, hogy „a hús/tej/tojás GMO-mentes termelésben felhasználható takarmánnyal etetett állattól származik”, illetve „a hal GMO-mentes takarmánnyal volt etetve”⁶⁵.

A GMO technológia még elég fiatal, de számos külföldi kutatóintézet munkája révén gyorsan fejlődik. A felsőoktatási rangsorokban világviszonylatban kiemelkedő helyet elérő amerikai MIT a biológiatudomány – európai fogalmaink szerinti – BA képzésében a tananyag részét képezi a génszerkesztés, génmódosítás és a számonkérésnél olyan kérdések is szerepelnek, amelyek csak ilyen módszerekkel oldhatók meg⁶⁶.

KÖVETKEZTETÉSEK

Áttekintve a szakirodalmat és a jogszabályokat jogászként elsődlegesen azt kell mondanom, hogy szükség van egy – lehetőleg minél szélesebb körű – konszenzusra a kérdésben használt fogalmakra. Elengedhetetlen, hogy a szakemberek azonos jelentésű fogalmakat használjanak tudományos iskoláktól függetlenül és ezek a szakma által egységesen elfogadott fogalmak egyértelmű definíciókként kerüljenek át a jogszabályokba. Ennek elmaradása előbb-utóbb új jogszabály-kijátszási, „ügyeskedési” frontot fog nyitni.

A teljes magyar államterület GMO-mentességének biztosítása érdekében érdemes megfontolni a magyar államhatár teljes hossza mellett pufferezóna létrehozását. Emellett indokolt,

⁶⁴ <http://2010-2014.kormany.hu/download/f/a5/60000/gmo-rol%20roviden.pdf> (2018.01.20.)

⁶⁵ 61/2016. (IX.15.) FM rendelet 7. § (1) – (2) bek.

⁶⁶ Id. pl.: https://courses.edx.org/courses/course-v1:MITx+7.00x+3T2017/courseware/Week_8Global/Recombinant_DNA_1_Global/8?activate_block_id=block-v1%3AMITx%2B7.00x%2B3T2017%2Btype%40vertical%2Bblock%40Transformation_and_Selection (2018.03.16.)

hogy a mezőgazdasági diplomácia olyan csatornákat építsen ki a szomszédos országok mezőgazdasági hatóságaival, amely révén azok tájékoztatást adnak a határ közelében folytatott GMO tevékenységekről.

Bár a jogszabályi és szervezeti alapjai léteznek, a hazai gazdaság még nem kezdte el a garantált GMO-mentességgel építeni a magyar mezőgazdaság hazai és külföldi brandjét.

Sajnálatosnak tartom, hogy a GMO-mentesség deklarálása úgy került be az Alaptörvénybe, ú.n. „zárószavazás előtti módosító javaslat”-ként, hogy az egész alkotmányozási folyamat alatti parlamenti vita, de a zárószavazás előtti módosító javaslatokat is tárgyaló záróvita során ez a kérdés egyszer sem merült fel.

Külföldön hatalmas forrásokot áldoznak a GMO technológia fejlesztésére, oktatását már BA szinten megkezdik. Ahhoz, hogy a magyar mezőgazdaság Alaptörvényben rögzített GMO-mentességét meg tudjuk őrizni, szükségünk lesz a hazai oktatásban is tanítani, kutatni a GMO technológiát, hogy a frissen végzett hallgatók tisztában legyenek a GMO technológia mibenlétével, az általa tudományosan igazoltan hordozott rizikófaktorokkal, amelyek az Alaptörvény GMO-mentességi rendelkezését indokolják.

HIVATKOZOTT FORRÁSOK

1/1999. (I.14.) FVM rendelet

128/2003. (XII.19.) FVM rendelet

1998. évi XXVII. tv.

2001/18/EK irányelv

2002. évi LI. tv.

46/1990 (IX.30.) OGY határozat

61/2016. (IX.15.) FM rendelet

Alaptörvény

Bruening, G – Lyons, J.M.: The case of the FLAVR SAVR tomato. In: California Agriculture 54 (4) <https://doi.org/10.3733/ca.v054n04p6>

<http://2010-2014.kormany.hu/download/f/a5/60000/gmo-rol%20roviden.pdf> (2018.01.20.)

http://biosafety.abc.hu/list_hun.php?name=uid&like=% (2018.01.29.)

http://www.parlament.hu/naplo39/084/n084_161.htm (2017.10.02.)

<https://courses.edx.org/courses/course-v1:MITx+7.00x+3T2017> (2018.03.16.)

<https://darvasbela.atlatszo.hu/2016/08/10/a-hatosagi-dontes-tarsadalmasitasa-gentechnologiai-eljarasokat-velemenyezo-bizottsag/> (2018.01.10.)

<https://sciencemeetup.444.hu/2016/01/31/genmodositas-e-a-genszerkesztes> (2018.01.23.)

IAASTD: Válaszúton a mezőgazdaság. Johannesburg, 2008.

Nyitrai, L. at all: Géntechnológia és fehérjemérnökség. ELTE, Budapest, 2013.

Országgyűlés Hivatala Irományszám: T/2627 (2011) és alszámai

Pepó, P.: Növénynemesítés. Pannon Egyetem, Debrecen. 2011.

AZ ÖNKORMÁNYZATOK FENNTARTHATÓSÁGI ELEMZÉSE

SUSTAINABILITY ANALYSIS OF HUNGARIAN MUNICIPALITIES

SZENNAY Áron

Kulcsszavak: *önkormányzatok, fenntarthatóság, környezetmenedzsment rendszerek*

Keywords: *municipalities, sustainability, environmental management systems*

JEL kód: *Q01, H72*

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány a magyarországi önkormányzati rendszer fenntarthatósági teljesítményét elemzi. Fenntarthatósági teljesítmény alatt a hármas eredménykritériumokban (triple bottom line, TBL) meghatározott gazdasági, társadalmi és környezeti teljesítményeket értjük. A tanulmány vegyes módszertant alkalmaz.

A szakirodalom és a vonatkozó jogszabályok elemzése mellett a környezeti teljesítmény mélyebb értékelése érdekében a 30 ezer főnél nagyobb települések környezeti információs rendszerének teljes körű felmérését végeztük el.

A gazdasági teljesítmény a működési hiány tervezésének 2013 óta bevezetett tilalma következtében rövid távon fenntarthatónak tekinthető. Ugyanakkor a pótlási költségek fedezetlensége a hosszú távú fenntarthatóságot veszélyeztetheti. Habár a társadalmi teljesítmény elemeinek jó részét jogszabályi kötelezettség írja elő, forráshiány következtében az ellátás minősége az elvárt szint alá csökkenhet.

A környezeti teljesítmény esetében az Európai Unió szabályozásának megfelelő szennyvíz-, valamint hulladékkezelési infrastruktúra fejlesztése jellemzően megtörtént. Problémát jelent azonban, hogy a fejlesztési források igénybe vételekor vállalt, a környezeti lábnyom csökkentésére vonatkozó indikátorok mérésére alkalmas információs rendszerek alkalmazása a tanulmány által érintett önkormányzatok elenyésző részében áll rendelkezésre. Az eredményeink alapján ugyan számos probléma és kockázat merül fel, az önkormányzati rendszer átfogó fenntarthatósági teljesítménye jelenleg kielégítő szintű.

SUMMARY

The study examines sustainability performance of the Hungarian municipalities. Sustainability performance was defined as economic, social and environmental performance, according to the triple bottom line concept. The study used mixed methodology.

To provide a deeper analysis of performance, in addition to the examination of related regulations and literature, environmental information systems of municipalities with more than 30 thousand inhabitants were thoroughly investigated.

Through the introduction of the ban on planning operating deficit in 2013 short-time economic performance can be considered sustainable, however, uncovered replacement costs could cause problems in mid- and long-term. Most elements of social performance are prescribed by legislation, albeit due to insufficient funding their quality may fall below anticipated levels.

In case of environmental performance, according to European Union regulations, infrastructural investments were realized on the field of waste water and waste management. Most municipalities examined, however, did not use information systems able to measure indicators quantifying the reduction of environmental footprints that were undertakings in the received developmental grants. Based on our results several problems and risks became visible but global sustainability performance of municipalities remains currently reasonable.

BEVEZETÉS

A fenntarthatóság, a fenntartható fejlődés az 1980-as évek végétől kezdődően egyre nagyobb fontosságot nyer. A trend jól követi a modern nyugati társadalmak élhető, egészséges környezet, a méltányos globális jövedelem, illetve vagyoneelosztás, az emberhez méltó munka- és életkörülményekhez való jog iránt támasztott fokozódó elvárásait. Ezen elvárásokkal elsőként az 1960-as évek bányászati nagyvállalatai találkoztak, de az 1990-as évekre már a gazdasági szereplők lényegesen bővebb körét (pl. papíripar, biztosítók, atomipar stb.) érintette a kérdés (ELKINGTON, 1994).

A történelem végét⁶⁷ jellemző eufóriában a fenntartható fejlődés elérése az emberiség homlokterébe került. Az ENSZ 1987-ben kiadott, úgynevezett Brundtland jelentésében jelentette meg a fenntartható fejlődés azóta legtöbbet idézett definícióját, mely szerint „fenntartható fejlődésnek nevezhető az a fejlődés, melyben a jelen igényeinek kielégítése nem veszélyezteti a következő generációk lehetőségét saját igényeinek kielégítésére” (WCED, 1987:41). Az Európai Unió 1992-ben, a Masstrichti Szerződésben bővítette az EU alapelveit (NAGY, 2008 idézi VARJÚ, 2013), ennek megfelelően az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 11. cikke ennek megfelelően kimondja, hogy „a környezetvédelmi követelményeket – különösen a fenntartható fejlődés előmozdítására tekintettel – be kell illeszteni az uniós politikák és tevékenységek meghatározásába és végrehajtásába” (EUMSZ).

Az Európai Unió stratégiai jelentőségűnek tekinti a fenntartható növekedés elérését, ebből kifolyólag jelentős erőforrásokkal támogatja az ehhez hozzájáruló projektek megvalósítását. A Kohéziós Tagországok, így Magyarország a 2007-2013, valamint a 2014-2020 közötti programozási időszakokban számos, az EU által társfinanszírozott gazdaságfejlesztési, szociális, valamint környezetvédelmi projektet valósított meg, illetve fog megvalósítani.

Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy a rendszerváltás óta milyen mértékben változott a magyar önkormányzatok fenntarthatósági teljesítménye.

ELMÉLETI KERETEK

A vállalati működés fenntarthatóság és annak különböző aspektusai meglehetősen terjedelmes hazai és nemzetközi szakirodalommal rendelkezik. A vállalati fenntarthatóság elmélete, valamint a legjobb gyakorlatok jó része különösebb nehézségek nélkül adaptálhatók más szervezetek, így az állami/önkormányzati intézmények működésére.

⁶⁷ Francis Fukuyama japán-amerikai filozófus 1992-ben megjelent, „A történelem vége és az utolsó ember” (megjelent Európa Könyvkiadó, 2014, Budapest) című könyvében a liberális demokráciák kommunista rezsimek feletti győzelmét jelölte meg a történelem végének, mely alatt az elérhető legfejlettebb társadalmi forma elérését, annak globális térhódításának kezdetét értette. A könyv jól jellemzi az 1989-1991-es évek jövővel szembeni optimizmust.

A hármas eredménykritériumok (triple bottom line, TBL)⁶⁸, azaz a társadalmi, környezeti és gazdasági célok elérését azonos szintre hozó, azaz azonos fontosságúnak ítélt (vállalati) cél-függvény teljes mértékben felhasználható a for-profit szférán kívül is. Ennek megfelelően, a TBL-re épülő és jelenleg leginkább elterjedtnek tekinthető fenntarthatósági beszámolási keretrendszer, a GRI (Global Reporting Initiative) által javasolt beszámoló és indikátorok rendszer is implementálható az önkormányzat (vagy annak bármely szervezetének) fenntarthatósági teljesítményének közzétételére. Ezt a nézetet erősíti, hogy az Európai Tanács által elfogadott „Fenntartható fejlődés Európában egy jobb világért: az Európai Unió fenntartható fejlődési stratégiája” című dokumentum a Lisszaboni Folyamat elveit (foglalkoztatási- és gazdasági reform) a környezetvédelemmel egészíti ki (VARJÚ, 2013). Más szavakkal, a korábban elfogadott társadalmi és gazdasági pillérek mellett megjelent a környezetvédelmi pillér, ami teljes egészében konzisztens a hármas eredménykritériumokkal.

A for-profit szervezetek esetében a fenntartható fejlődést a napi működésbe átültető gyakorlatokat vállalati társadalmi felelősségvállalásnak (corporate social responsibility – CSR) nevezzük. Az Európai Bizottság (EB) szerint CSR olyan üzleti koncepció, „amelynek értelmében a vállalatok – önkéntes alapon – társadalmi és környezetvédelmi szempontokat érvényesítenek üzleti tevékenységük során és partnereikkel fenntartott kapcsolataikban” (EB, 2011:4), továbbá ez a tevékenység a „törvényi kötelezettségeiken túlmenő felelősségre vonatkozik” (EB, 2011:4). A CSR gyakorlat az USA-ban (és más, önszabályozó piacgazdaságokban) eltér a Nyugat-Európában szokásostól. Ennek oka, hogy az USA-ban a jogszabályok által nem kikényszerített tevékenységeket vagy a társadalom kényszeríti ki, vagy az okozott versenyelőnyökért a vállalatok önként gyakorolják azokat, addig Nyugat-Európában az állami szabályozás ezek egy részét előírja – ezért az előbbit explicit, míg utóbbit implicit CSR-nak nevezzük (MOON és MATIEN, 2008). Ezen koncepciók szintén adaptálhatók más szervezetekre. A magyarországi helyi önkormányzatok kiváló példái lehetnek a társadalmi felelősségvállalás implicit formájának, figyelemmel arra, hogy szociális és környezeti feladataik jelentős részét jogszabály teszi kötelezővé.

Fontos kiemelni azonban, hogy a nem fenntartható működés és annak következményei ugyan globálisan hatnak (ld. klímaváltozás, erődirtás, embertelen munkakörülmények, nem fenntartható mezőgazdasági tevékenységek stb.), azonban a fenntarthatóság elsősorban a fejlett világ társadalmában gyökerezik mélyen – a fejlődő világban jellemzően a társadalom nagyobb része magasabbra értékeli egységnyi gazdasági teljesítmény növekedést, mint hasonló növekedést a környezeti vagy a társadalmi teljesítményben. Ennek megfelelően számos Észak-Amerikában vagy Nyugat-Európában evidenciának tekinthető gyakorlat akár csak a közép- és kelet európai országokban is idegennek tűnhet.

⁶⁸ A fogalomra 3P-ként is hivatkoznak, ami szintén a három eredménykritériumot jelöli, ez esetben a három „p” a people, planet, profit (szociális, környezeti valamint gazdasági) jelölésére szolgál.

MÓDSZERTAN

A tanulmányban elkülönülten vizsgáljuk az önkormányzatok gazdasági, társadalmi és környezeti teljesítményét, figyelembe véve azt, hogy ezen dimenziók egymástól nem függetleníthetők.

Az eredmények szempontjából kiemelt jelentőségű az „önkormányzat”, vagyis a vizsgálat célpontjának megfelelő azonosítása. Önkormányzat alatt a következőkben az állami szervezetrendszer részeként tekintett helyi önkormányzatot értjük, mely a törvényben meghatározott, kötelezően ellátandó helyi önkormányzati feladatokat, valamint önként vállalt feladatokat lát el. Habár a tényleges feladatellátás számos esetben az önkormányzat szervezeti keretein kívül, például helyi önkormányzat által létrehozott költségvetési szerv, gazdasági társaság által kerül megvalósításra, jelen kutatásban csak a helyi önkormányzat teljesítmény fenntarthatóságát mérjük. Eme megfontolás mögött az az implicit feltételezés áll, hogy amennyiben az önkormányzat fontosnak tartja a fenntarthatóság elveinek működésbe való átültetését, akkor az valamennyi szervezeti egységet érinti.

A tanulmány a vizsgálat tárgyához illeszkedő, vegyes módszertant alkalmaz. A szociális feladatok ellátása, valamint az önkormányzati gazdálkodás jogszabályokkal erősen körülbástyázott terület, ennek megfelelően a teljesítmény elemzése jogszabály-, illetve szakirodalomelemzéssel megvalósítható. A környezeti feladatok közül az infrastrukturális feladatok (szennyvíz, ivóvíz, hulladék) ellátása szintén jól szabályozott, azonban a hatások mérése a létrehozott infrastruktúra naturáliáitól eltekintve rendkívül hiányos. Ennek megfelelően a környezetvédelemmel kapcsolatos szabványok, információs rendszerek alkalmazását primer adatfelvétel keretében vizsgáltuk.

A rendelkezésre álló erőforrások mennyisége, valamint korábbi, teljeskörű adatfelvételt célzó kutatások (ld. például MEZEI, 2008 vagy VARJÚ, 2013) által tapasztalt alacsony szintű válaszadási hajlandóság következtében a primer adatfelvétel a 30 ezer fő feletti „nagyvárosokra” korlátozódott. Az adatfelvétel módja a települések saját weboldalain, valamint egyéb, nyilvánosan elérhető és megbízható internetes forrásokon elérhető adatok összegyűjtése. A kutatás szempontjából elsősorban megbízhatónak tekinthetők az Európai Unió szervezeteinek, valamint más, szakmai szervezetek webhelyei. Az adatfelvétel időintervalluma 2017 szeptemberének első két hete.

A teljesítmény értékelése valamennyi esetben kvalitatív módon történt.

EREDMÉNYEK

Gazdasági fenntarthatóság

Az önkormányzatok gazdasági helyzete jelentős változáson esett át az elmúlt 6 évben, amely jelentős mértékben befolyásolta a fenntartható működésüket.

A rendszerváltást követően a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény (Ötv.) alapján a korábbi tanácsí rendszert több, mint 3 ezer helyi önkormányzat váltotta fel, ami szükségképpen egy elaprózott közigazgatási struktúrát jelentett. Az Ötv. rögzítette a helyi önkormányzatok által kötelezően ellátandó feladatokat (például közvilágítás biztosítása, óvoda, alapfokú oktatás működtetése stb.), melyhez a központi költségvetés által nyújtott támogatások mellett a jogalkotó lehetőséget biztosított helyi adók bevezetésére⁶⁹. Az elaprózott önkormányzati rendszer a 2000-es évekre rávilágított arra, hogy az egyes önkormányzatok feladatellátási képességeiben jelentős különbségek rejlenek. Ezt a tényét csak súlyosbította a kormányzat azon tevékenysége, mely finanszírozás nélkül delegált további feladatokat az önkormányzatok számára, miközben egyes forrásokat csökkentett/elvont. A rendszer hiányosságai a 2007-ben kezdődött nagy pénzügyi válságot követően egyre jobban felszínre kerültek, ami már nemcsak az önkormányzati rendszer válságát, hanem az államháztartás egészének stabilitását fenyegette (VIGVÁRI, 2010).

2011-ben megkezdődött az önkormányzati rendszer konszolidációja, melynek során a központi kormányzat konszolidálta az önkormányzati rendszer adósságait, ezzel párhuzamosan a hitelfelvételi lehetőségek szűkítésével igyekezett keményíteni a költségvetési korlátot. Az adósságkonszolidáció mellett sor került az alapfokú oktatás, szociális szakellátási intézmények, kórházak és járóbeteg-szakellátást biztosító egészségügyi intézmények centralizációjára, valamint a kapcsolódó finanszírozás elvonására (LENTNER, 2014), ezzel az aggregált önkormányzati költségvetés harmadával csökkent (PÉTERI, 2015).

További jelentős változás, hogy a 2012-től a központi költségvetésben bevezetésre került a beszámítások és kiegészítések rendszere. A rendszer alapja az adóerő-képesség. Adóerő-képesség meghatározása a településen bevallott helyi iparűzésiadó-alapból indul ki, melyből a Nemzetgazdasági Minisztérium (NGM) 1,4 százalékot tekint átlagosan beszedhetőnek. Az átlagosan beszedhető adóalap egy lakosra vetített összege az adott önkormányzat adóerő-képessége (LENTNER, 2014). A településeket a költségvetési törvény adóerő-képesség alapján kategorizálja. A magasabb adóerő-képességgel rendelkező települések önkormányzata a helyi iparűzésiadó-alap 0,5 (2015-től kezdődően 0,55) százalékának tekintett saját bevétel bizonyos százalékát kitevő támogatáscsökkentést, míg a szerényebb adóerővel rendelkezők támogatáskiegészítést kapnak.

A 2011-től hatályos új önkormányzati törvényben (Mötv)⁷⁰ szerepel, hogy központi költségvetés az önkormányzatok által kötelezően ellátandó feladatait feladatalapú finanszírozással, vagy jellemző mutatószámok illetve lakosságszám alapján finanszírozza. A korábban szokásos normatíva alapú finanszírozás helyett a feladatalapú finanszírozás bevezetése elvben jelentős javulást jelent az önkormányzatok által ellátott közszolgáltatások támogatottsági szintjében, mely a korábbi tapasztalatok szerint a feladattól, önkormányzattól függően a költségek 30-70%-át fedezte.

⁶⁹ Id. a helyi adókról szóló 1990. évi C. törvény.

⁷⁰ Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény

A feladatfinanszírozás először a kisebb, településüzemeltetési támogatásoknál (PÉTERI, 2015), valamint a gyermekétkeztetés finanszírozásánál került bevezetésre. Míg az első esetben a támogatás a korábbi évek tény költségei alapján, településkategóriánként differenciált módon, valamilyen természetes vetítési alap segítségével került meghatározásra, addig utóbbi esetben a támogatás a bevétellel nem fedezett költségek fedezetét jelenti. Fontos kiemelni, hogy a finanszírozás mindkét esetben csak a működési költségekre terjed ki, az eszközök pótlását nem tartalmazza.

A Magyarország gazdasági stabilitásáról szóló 2011. évi CXCV. törvény jelentősen szűkítette az önkormányzatok hitelfelvételi lehetőségeit azzal, hogy a hitelfelvételt a kormány előzetes hozzájárulásához kötötte. A törvény szándéka, hogy kikényszerítse a saját bevételeken alapuló, prudens működést. Ennek jó példája, hogy az adósság keletkeztető ügylet megkötésének a előzetes kormányengedély mellett további feltétele, hogy az önkormányzat rendelkezzen saját adóbevétellel, azaz a hatályos helyi adó rendelethez alapján bevezette a helyi iparűzési adót, a vagyoni adók egyikét, vagy magánszemélyek kommunális adóját. Ezen felül a fizetési kötelezettség egyik évben sem haladhatja meg a saját bevételek 50%-át. Az adminisztráció csökkentése érdekében az éven belüli (likviditási) hitelfelvételhez, az elnyert fejlesztési célú támogatások előfinanszírozásához, valamint a kis összegű (a főváros, illetve megyei jogú város önkormányzata esetén 100 millió forint, egyéb önkormányzat esetén az adott évi saját bevételek 20%-ig terjedő, de legfeljebb 10 millió forint) hitelfelvételhez nincs szükség előzetes engedélyezésre.

Figyelemmel arra, hogy az önkormányzatok 2013-tól kezdődően nem tervezhetnek működési hiányt (MÖTV, LENTNER, 2014), azaz a működési költségvetésük *de jure* fenntartható.

Az önkormányzati fejlesztések irányait az adósságkonszolidáció előtt is jelentős mértékben befolyásolták a központi költségvetés prioritásai (MEZEI, 2008). Ez azt jelenti, hogy mivel az önkormányzati költségvetésekben rendszerint arányaiban csekély összeg jutott fejlesztési célokra, ezért nem feltétlen a tényleges fejlesztési igények valósultak meg, hanem azok, melyekre a központi költségvetés forrást biztosított. LOSONCZ, 2017) hasonló eredményre jutott az Európai Unió források 2007 és 2015⁷¹ közötti felhasználásával kapcsolatban. A 2014-2020 közötti időszakban lehetséges jelentős forráslehívási lehetőségek miatt nincs különösebb okunk feltételezni, hogy ez a tendencia jelentősen változna.

A beruházások okozta működési költség növekedés, valamint a már meglévő és az újonnan beruházott eszközök pótlási költségének fedezetlensége a hosszú távú fenntarthatóságot veszélyezteti.

⁷¹ Az úgynevezett *n+2* szabály következtében a hétéves költségvetési ciklus lezárultát követően további két évig van lehetőség kifizetésekre.

Társadalmi fenntarthatóság

A társadalmi fenntarthatóság (legalább részbeni) biztosítása tulajdonképpen szerepel az önkormányzatok kötelezően ellátandó feladatai között. A Mötvtől alapján elsősorban olyan feladatok értendők ide, mint

- gyermekjóléti szolgáltatások és ellátások,
- szociális szolgáltatások és ellátások (ideértve a szociális étkeztetés, idősek ellátása, fogyatékosok ellátása stb.),
- hajléktalanok ellátása, rehabilitációja, hajléktalanná válás megelőzése.

A kötelezően ellátandó feladatok minősége legtöbb esetben sokkal inkább a gazdasági korlátok által meghatározott, mintsem hanyagság okozta.

Az akadálymentesítés hiányát is ide sorolhatjuk. A jogszabályban meghatározott követelményeknek való megfelelés számos esetben jelentős beruházási költséget jelent, melyet a települések jellemzően csak külső, elsősorban EU-s forrás bevonásával tudnak eleget tenni.

A jogszabályi előírásokon alapuló társadalmi fenntarthatóság, ami végső soron illeszkedik a társadalmi felelősségvállalás implicit formájához, leginkább társadalom bevonása, valamint a nem kötelező elemek teljesítése során érhető tetten. A helyi közösségek döntéshozatalba való bevonását jól demonstrálja, hogy a lakosság megkérdezése nélkül meghozott képviselő-testületi döntések sokszor erős társadalmi ellenállásba ütköznek (ld. például a Fővárosban a fakivágással járó projektekkel szembeni megmozdulások, vagy a kaposvári gumihulladék-feldolgozó elleni népszavazás⁷²). A nem kötelező feladatokra pedig jó példa a roma integráció vagy a szociális bérlakások kérdése.

Az önkormányzatok társadalmi fenntarthatósági teljesítményét javasolt két részre, a kötelezően ellátandó feladatokra és az önkéntes feladatokra osztani, ugyanis míg az első esetben a teljesítmény a finanszírozási szűk keresztmetszeteket is figyelembe véve kielégítőnek tekinthető, addig utóbbi esetben sokkal inkább tekinthető hiányosnak. A teljesítményről való beszámolás feltétlen korrigálásra szorul.

Környezeti fenntarthatóság

A környezeti fenntarthatóságot Magyarország a legmagasabb szinten, az Alaptörvényben rögzíti. Egyrészt rögzíti, hogy Magyarország a testi és lelki egészséghez való alapvető jogot többek között a környezet védelmének biztosításával segíti elő, másrészt kijelenti, hogy „Magyarország elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez” (Alaptörvény, XXI. cikk (1)).

⁷² <http://propeller.hu/itthon/3231809-nem-lesz-gumicgeto-kaposvaron> letöltve: 2017. 09. 17.

Az önkormányzatok környezetvédelmi tevékenységét elősegítendő a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény előírja, hogy az önkormányzatok önálló környezetvédelmi programot dolgoznak ki és fogadnak el. A tapasztalatok alapján azonban ennek a jogszabályi kötelezettségnek az önkormányzatok nem feltétlen tesznek eleget (MEZEI, 2008).

A környezeti teljesítményben az önkormányzatok leginkább az infrastrukturális fejlesztések tekintetében tettek előrelépést. Az ezredfordulót követő 12 évet illetően az önkormányzatok 63%-a számolt be szennyvízkezelési, 19%-a hulladékkezelési, 18%-a pedig megújuló energetika hasznosítási projekt megvalósításáról. A projektek gyakorlatilag mindegyikét Európai Unió forrásokból finanszírozták (VARJÚ, 2013).

A hulladékkezelés a projekteknek köszönhetően jelentősen javult, ugyanis mind a hazai háztartások által termelt szilárd hulladék mennyisége, mind az újrahasznosítási ráta megfelel az ország gazdasági teljesítményének (BARTEK-LESI et. al. 2014) idézi BARTUS, 2017). Az elemzés óta ez az arány feltehetően tovább javult, ugyanis egyrészt az Európai Unió 2008/98/EK irányelve alapján 2015-re valamennyi településen működni kell olyan hulladékgyűjtési rendszernek, mely lehetővé teszi legalább a papír, fém, műanyag és az üveg elkülönített gyűjtését. Másrészt a 2007-2013 közötti költségvetési ciklus teljes lezárása 2015. december 31-én történt meg, így az ilyen forrásból beruházott eszközök legkésőbb eddig az időpontig aktiválásra kerültek.

A 2014-2020 közötti hétéves költségvetési ciklusban a Regionális Operatív Programok (ROP) helyét a Terület- és Településfejlesztési Operatív Program (TOP) veszi át, ami jelentős erőforrásokat allokál a fenntartható fejlődés támogatására. Ennek megfelelően várhatóan jelentős teret nyerne a fenntartható városi közlekedési, az energiahatékonysági, valamint megújuló energetika hasznosítását célzó projektek. Az operatív program két szempontból is elősegíti az önkormányzati rendszer fenntarthatóságát. (1) Mivel az állami (normatív és feladatalapú) támogatások rendszerint csak a működési költségek finanszírozását, vagy annak egy részét tartalmazzák, az energiahatékonysági projektek (például nyílászáró-csere, szigetelés stb.) fedezik az elmaradt pótlási költségeket. (2) Az energiahatékonyság javítása mellett, hogy hozzájárul a hosszútávú gazdasági fenntarthatósághoz, csökkenti az önkormányzatok környezeti lábnyomát (például megtakarított energia, CO₂ egyenértékes kibocsátás csökkenés).

Figyelemmel arra, hogy a *hagyományos* adatgyűjtési programok nem térnek ki a környezeti lábnyom mérésére, ezért primer kutatást végeztünk annak megállapítására, mely önkormányzatok működtetnek környezeti információs rendszert. Az adatfelvétel során a nagyobb (30 ezer fő feletti) önkormányzatokra szorítkoztunk, ezáltal a vizsgálat alapját egy 37 elemű minta képezte⁷³.

⁷³ Budapest esetén a Főváros egy településnek tekintendő.

Ugyan számos, a fenntarthatósággal kapcsolatos információs rendszer vagy kezdeményezés létezik, a témához leginkább az MSZ EN ISO 14001:2015 (továbbiakban: ISO 14001), valamint az EMAS (Eco-Management and Audit Scheme) illeszkedik.

Az ISO 14001 a környezeti hatások szisztematikus kezelését szolgáló információs rendszer kiépítését támogatja (MSZT). Az EMAS egy, az EU által létrehozott környezetvédelmi menedzsment rendszer, mely az ISO 14001 szabvánnyal való számos hasonlósága mellett túlmutat azon, így többek közt megköveteli a teljesítmény nyilvánosságra hozását, valamint a teljesítmény folyamatosan növelését (EMAS).

A kutatás alapján megállapítható, hogy a 37 vizsgált önkormányzat közül csupán négy esetében (11%) került bevezetésre az EMAS rendszer (Dunaújváros, Győr, Sopron, Szolnok), valamint három esetben (8%) az ISO 14001 (Sopron, Debrecen, Szolnok). Az eredményen kis mértékben javít, hogy három fővárosi közművállalat (Főkert, Főtáv, Fővárosi Csatornázási Művek Zrt. Angyalöldi Szivattyútelepe) rendelkezik EMAS minősítéssel.

Az eredmények alapján megállapítható, hogy még a legnagyobb hazai önkormányzatok sem működtetnek környezeti információs rendszert, ami konzisztens VARJÚ (2013) eredményeivel, miszerint a környezetvédelmi teljesítmény elsősorban nem belső indítatásból ered, hanem vagy jogszabályi kötelezettség teljesítése céljából, vagy a rendelkezésre álló források bevonása céljából. Az eredmény elsősorban a társadalmi felelősségvállalás implicit formájához közelít, két korlátozás mellett: (1) az önkormányzatok az EU-s források felhasználása során több olyan indikátort is vállalnak, melyek teljesítéséhez szükséges a környezet teljesítmény mérése (ld. Mobilitási Tervek például Debrecen, Kaposvár, illetve Szeged esetén); (2) számos esetben, főleg a kisebb települések esetén a jogszabályi megfelelés sem teljesül egészében (ld. MEZEI, 2008).

KONKLÚZIÓ

A fenntarthatóság három dimenziója közül az önkormányzati rendszer valamennyi dimenzióban legalább elégséges teljesítményt nyújt, az egyes dimenziók között azonban komoly teljesítménybeli eltérések tapasztalhatók. A teljesítmény a gazdasági dimenzióban a legmagasabb, ezt követő a társadalmi, majd jelentős lemaradások mellett a környezeti.

A gazdasági teljesítmény a 2011-2014 közötti adósságkonszolidáció következtében stabilnak tekinthető, ami prudens működés mellett hosszú távon is fenntartható. E téren két kockázati tényező emelhető ki: (1) mivel működési hiány nem tervezhető, ezért forráshiány esetén a szolgáltatás minőségének romlásával tarthatók a költségek a megfelelő szinten; (2) az állami támogatások rendszerint csak működési költségek egy részére terjednek ki, így a felújítás/beruházás végrehajtásához külső (állami vagy EU-s) forrás bevonása szükséges.

A társadalmi fenntarthatósági teljesítmény számos aspektusa (például a hajléktalanok ellátása és rehabilitációja, a gyermekjóléti szolgáltatások stb.) törvény által előírt, kötelezően ellátott

közfeladat. Ezen feladatokhoz a központi költségvetésből támogatás igényelhető, melyeket megfelelő szintű szolgáltatás nyújtása érdekében az önkormányzatok számos esetben saját forrásból kiegészítenek. A társadalmi teljesítmény törvény által kötelezően elő nem írt, vagy csak átfogó módon szabályozott elemei (ld. például rendszerint a roma integráció vagy az érdekeltek döntéshozatalba való bevonása) tekintetében azonban a teljesítmény szintje rendszerint alacsonynak tekinthető.

A környezeti teljesítmény szabályozása a gazdasági és a társadalmi aspektustól eltérően kevésbé szabályozott. Annak ellenére, hogy az egészséges környezethez való jogot az Alaptörvény rögzíti, az önkormányzatok elsősorban az infrastrukturális beruházásokat (hulladékkezelés, szennyvízkezelés, zöldfelület gazdálkodás) tartják szem előtt. A 2014-2020 közötti hétéves EU költségvetési periódus operatív programjai számos önkormányzati energiahatékonysági és megújuló energia felhasználási projektet támogatnak, melyek eredményindikátorai jellemzően a kibocsátás CO₂ egyenértékesben csökkenése, vagy a megtakarított energia mennyisége. A vizsgált 37 nagyvárosi önkormányzat körülbelül tizede rendelkezik olyan szabványos környezeti információs rendszerrel, mely képes lenne az indikátorok nyomon követésére. Ennek megfelelően a környezeti teljesítmény az EU-s forrásokból megvalósított nagy infrastrukturális fejlesztések következtében kielégítőnek nevezhető.

KÖVETKEZTETÉSEK

A tanulmány célja a magyarországi önkormányzati rendszer fenntarthatósági teljesítményének mérése. A fenntarthatósági teljesítmény mérésének módszerei jellemzően a vállalati szférában alakultak ki, azonban azok az önkormányzati rendszer szervezeteinek elemzésére lényegében teljes egészükben adaptálhatók. Ezt bizonyítja többek között, hogy az Európai Tanács által elfogadott „Fenntartható fejlődés Európában egy jobb világért: az Európai Unió fenntartható fejlődési stratégiája” című dokumentum lényegében a TBL elveit alkalmazza.

A kutatásban eredményeként megállapítható, hogy az önkormányzati rendszer esetében jellemzően explicit társadalmi felelősségvállalás figyelhető meg, azaz a felelős működést jelentős részben jogszabály írja elő, így a teljesítmény e téren jellemzően megfelelőnek tekinthető. A jogszabályi előírásokon túl, elsősorban a környezeti dimenzió esetén több kockázat is felmerül, melyek közül a legnagyobb, hogy jelenleg az önkormányzatok elenyésző része rendelkezik olyan környezeti információs rendszerrel, mely alkalmas az EU által finanszírozott és már megvalósult, valamint a már kiírt projektek környezeti eredmény indikátorainak megfelelő mérésére. Ez az eredmény azért is jelentős, mivel az önkormányzatok stratégiai dokumentumai is tartalmazznak e téren vállalásokat.

A tanulmány újdonságát elsősorban szintetizáló jellege adja, mely átfogó keretben mutatja be az önkormányzati rendszer teljes fenntarthatósági teljesítményét. A megfogalmazott következtetéseket illetően korlátozást jelent, hogy a cikk (1) a gazdasági teljesítmény tekintetében a 2014-2017 közötti időszak alapján kísérel meg hosszabb távra következtetést levonni,

ezáltal az eredmények néhány év múlva történő validálása javasolható; (2) a társadalmi teljesítmény esetén az előírások, valamint az információs rendszerek csupán a szolgáltatás meglétére és volumenére vonatkozóan tartalmaznak adatokat, azok minőségére nem, így e téren további, mélyebb kutatás lehet szükséges.

HIVATKOZOTT FORRÁSOK

BARTUS GÁBOR (2017): Miért nem képesek a társadalmak megfékezni a természeti környezet pusztulását? Megjelent: Jakab András, Urbán László (szerk.): Hegyemenet, Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon. Osiris, Budapest.

EURÓPAI BIZOTTSÁG (2011): A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, a Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának, A vállalati társadalmi felelősségvállalásra vonatkozó megújult uniós stratégia (2011–2014) COM/2011/0681

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A52011DC0681> letöltve: 2017.09.17.

ELKINGTON, JOHN. (1994): Towards the sustainable corporation: Win-win-win business strategies for sustainable development. California Management Review, 1994 Winter, pp. 90-100. <https://doi.org/10.2307/41165746>

MATTEN D., MOON J. (2008): Implicit and Explicit CSR. A conceptual framework for comparative understanding of corporate social responsibility. Academy of Management Review, 33., 2 pp. 404-424 doi: 10.5465/AMR.2008.31193458

LENTNER CSABA (2014): A magyar önkormányzatok adósságkonszolidációja. Pénzügyi Szemle 2014/3 pp. 330-344

LOSONCZ MIKLÓS (2017): A globális és regionális integrálódás és a fenntartható gazdasági növekedés néhány kérdése a visegrádi országokban. Közgazdasági Szemle, XIV. évf., július-augusztus pp. 677.-697. <https://doi.org/10.18414/kszh.2017.7-8.677>

MEZEI CECÍLIA (2008): The Role of Hungarian Local Governments in Local Economic Development, Discussion Papers, No. 63. 64 p.

PÉTERI GÁBOR (2015): Kísérletezgetünk: önkormányzati feladatfinanszírozás. Közjavak, I. évf. 1. pp. 24-28 DOI 10.21867/KjK/2015.1.6.

VARJÚ VIKTOR (2013): A települési önkormányzatok környezetvédelmi orientáltsága. Comitatus - Önkormányzati Szemle 23:(213) pp. 21-36.

VIGVÁRI ANDRÁS (2010): Megtelt-e a konfliktuskonténer? Néhány pénzügyi szempont a helyzetértékeléshez és a rendszer átalakításához. Pénzügyi Szemle (55) 3. sz, pp. 465-487

WCED (1987): Our common future, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> letöltve: 2017. 09. 16.

Jogszabályok és internetes források

Magyarország Alaptörvénye

1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól

2011. évi CXCV. törvény Magyarország gazdasági stabilitásáról

2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól

2013. évi CCXXX. törvény Magyarország 2014. évi központi költségvetéséről

2014. évi C. törvény Magyarország 2015. évi központi költségvetéséről

2015. évi C. törvény Magyarország 2016. évi központi költségvetéséről

2016. évi XC. törvény Magyarország 2017. évi központi költségvetéséről

Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>

Az Európai Parlament és a Tanács 2008/98/EK irányelve (2008. november 19.) a hulladékokról és egyes irányelvek hatályon kívül helyezéséről <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A32008L0098> letöltve: 2017. 09. 16.

EMAS – http://ec.europa.eu/environment/emas/pdf/factsheets/EMASiso14001_high.pdf letöltve: 2017.09.17.

Magyar Szabványügyi Testület (MSZT) - <http://www.mszt.hu/web/guest/ingyenes-szabvanylista>

Szeged fenntartható városi mobilitási terve, társadalmi egyeztetési változat – 2017. május. https://www.szegedvaros.hu/letoltheto-csatolmany?ID=26792&as_attachment=1 letöltve: 2017. 09. 16.

Debrecen fenntartható városi mobilitási terve, társadalmi egyeztetési változat – 2016. augusztus. http://portal.debrecen.hu/upload/File/Hirek/Mobilitasi_terv_%20tarsadalmi_egyeztetes.pdf letöltve: 2017. 09. 16.

Kaposvár fenntartható városi mobilitási terve, társadalmi egyeztetési változat – 2017. február. https://kph.kaposvar.hu/data/dl/nagyprojektek/sump/kaposvar_mobilitasi_terv_tarsadalmi_egyeztetes_valtozat_0209.pdf letöltve: 2017. 09. 16.

**A MAGYAR LABDARÚGÁS FEJLŐDÉSE
A TAO RENDSZER TÜKRÉBEN**

**THE DEVELOPMENT OF FOOTBALL ACCORDING TO
THE CORPORATE TAX SYSTEM IN HUNGARY**

LÓKÖS Dániel, KISS Diána

Kulcsszavak: *magyar labdarúgás, TAO rendszer, egészségtudatos társadalom, utánpótlásnevelés*
Keywords: *Hungarian football, TAO system, health conscious society, education of rising generation*

JEL kód: *I18, Z23, I15*

ÖSSZEFOGLALÁS

A téma vizsgálata során a támogatási rendszer egyes elemei rávilágítanak arra, hogy a befektetett pénzeszközök közvetlenül nem járulnak hozzá a labdarúgás minőségének, nemzetközi versenyképességének javításához. A mennyiségi javulás nem feltétlenül idéz elő minőségi változást. Az infrastrukturális körülmények javulása és a résztvevők számának növekedése, nem eredményezi minden esetben a képzés minőségének, a szakmai tudásnak javulását.

A TAO támogatásnak köszönhetően az eddigi pénzügyi források sok többszöröse áramlik a futballba, ami a pozitív hatások mellett negatív dolgokat is hozott a sportba. Pozitívum, hogy nőtt a játékosok száma, ami fontos az egészségmegőrzés népszerűsítése szempontjából, illetve javult az infrastruktúra is. A rendszer a sport támogatásával irányt mutat az egészséges életmód felé, mi több ezt éppen a fiatalok esetében teszi meg, akik a leginkább befogadók, így már korán a részükké válik egy olyan tevékenység, ami számos pozitív hatást rejt magában, ami a sporteredmények mellett méginkább fontos nemzetstratégiai cél. A támogatásnak köszönhetően az amatőr sportegyesületek is pénzhez tudnak jutni (Sterbenz, Géczi, 2012). Ezen kívül az utánpótlás edzői bére is rendezettebb keretek között kerül kifizetésre. A mérleg másik oldalán meg kell említeni, hogy a TAO-nak köszönhetően a sportszervezetek könnyedén jutnak támogatáshoz, és nem törekednek a saját bevételi forrásaik optimalizálására. Ezen kívül szembevetendő, hogy a rendszer a bivatásos sportot palástolt körülmények között támogatja, és a különböző lobbierők (BALOGH, 2017) miatt nagyfokú aránytalanságok alakulhatnak ki. A vállalkozások szívesen támogatnak olyan sportszervezeteket, amelyek mögött a hatalom valamelyik reprezentánsa áll. (BITA, PETŐ, 2016)

A TAO támogatásnak köszönhetően rengeteg pénz áramlik a magyar labdarúgásba, azonban a rendszer jelenlegi keretei, szabályai között nem várható el, hogy az anyagi források növekedésével a sportszakmai teljesítmény, a futballunk versenyképessége is javuljon. Így a fő cél a sport népszerűsítése, mely hatékonyan járul hozzá az egészségtudatos társadalom kialakulásának elősegítéséhez.

SUMMARY

In the examination of the supporting system many aspects are discovered expressing that the invested funds are not provided to move ahead the quality of football and the international competitiveness. The conditional improvement of the infrastructure and the increasing number of participants are not strictly attached in results of a better quality and professional knowledge

Thanks to the corporate tax supporting system, called TAO, a big amount of money is flowed into football that results positive and negative effects as well. Advantageously the number of players has grown which is important in popularization of health care and the infrastructure has been improved. Moreover the system shows example for health care which is specially significant factor in the life of young people. It is easier for them to accept an activity as a part of their life that has many positive effects, which is an indisputable aim besides of the results and success. In addition, the amateur sport clubs were benefited from support (STERBENZ, GÉCZI, 2012) and the remuneration of the coaches were also organized better. On the other hand the sport organizations are not attempting to optimize their own sources of income thanks to the easily reachable supports by TAO. Furthermore it is conspicuous that the assistance is given in concealed circumstances

for professional sport. Moreover because of the differences according to the political power in relationships results a big disproportion. Many businesses are willing to give assistance to sport organizations which are connected to one of the representatives potentially important.

In spite of the fact that the corporate tax brings a huge amount of money into football, the current position and rules are obstacles in the way of professional performance and competitiveness of Hungarian football. So the main aim is limited to the popularization of the sport.

BEVEZETÉS

A téma vizsgálata során a TAO rendszer magyar labdarúgásra gyakorolt hatását tekintjük át. A világ többi országához hasonlóan hazánkban is a sportgazdaság az egyik leggyorsabban fejlődő iparág. A többi Európai Unió országban a sportgazdaság GDP-hez történő hozzájárulása közel öt százalék, ez az érték hazánkban 1-1,5%-ra tehető (BÁCS, 2016), ami hazánkban valószínűleg növekedni fog, amelyhez a TAO rendszer igen jó alapot biztosít. A vizsgált rendszer hat éve került bevezetésre hazánkban, és azóta rengeteg vélemény látott napvilágot az eredményeiről, hatékonyságáról. 2011-ben hazánk sportfinanszírozásában új csatorna jelent meg, amelynek alapja a társasági adónak a sportcélokra történő felajánlása (Balogh, 2016). A rendszer immáron hatodik éve működik, és a támogatásoknak köszönhetően nagy mennyiségű pénz áramlik a magyar sportba, ezen belül is a labdarúgásba. Ennek jelentősége azért nagy, mert ha egy adott sportágba - jelen esetben a labdarúgásba - pénz áramlik, az előrelépést feltételez a sportszakmai eredményekben is. (Puskás Ferenc szállóigévé vált mondata is erre utal az 1952-es Svájc és Magyarország között játszódozó meccs alkalmával.) Ez az előrelépés egyfelől a magyar labdarúgás nemzetközi eredményeiben kellene, hogy megmutatkozzon, másfelől abban, hogy egyre több fiatal választja rendszeres tevékenységévé a sportot, ezzel együtt a tudatosan egészséges életmódot.

A TAO rendszer bevezetése óta a Magyar Labdarúgó Szövetség bevételei jelentősen nőttek, főleg, ha a többi szakszövetséghez viszonyítunk (GŐSI, 2017):

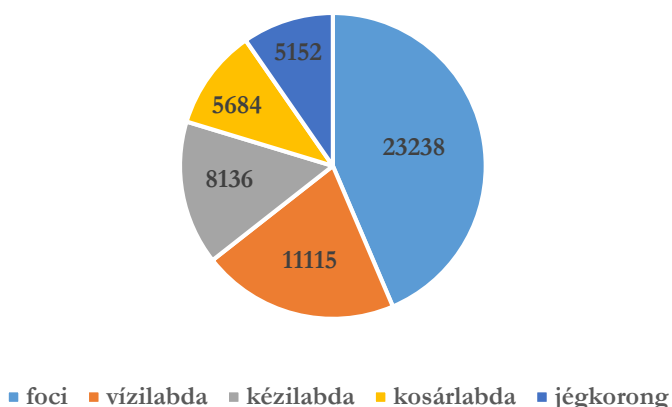
1. táblázat. A látványcsapat-sportok szövetségeinek éves összbevételei forintban (2011-2015)

Szövetség	2011	2012	2013	2014	2015
MLSZ	9.478.538	14.113.957	19.881.663	20.686.227	25.313.769
MKSZ	699.048	992.651	2.458.291	3.589.079	4.363.382
MKOSZ	316.653	1.423.804	2.192.004	1.835.680	2.962.311
MJSZ	549.575	859.002	1.138.029	1.232.670	1.109.414
MVSZ	597.213	736.494	1.193.547	1.866.138	993.399

Forrás: Magyar sport 2016 Nyerges Mihály emlékkonferencia; Testnevelési Egyetem, 2017.01.26

A statisztikák alapján sok fejlesztés történt - infrastruktúrában, szakmai tudásban, a játékosok számának növekedésében - a nemzeti válogatott és a klubcsapatok eredményeiben ez az előrelépés azonban erősen megkérdőjelezhető.

A TAO finanszírozási rendszer jogi hátterét a 2011. évi LXXXII. törvény szabályozza (MLSZ, 2013). Ez a törvény a társasági adóról és az osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény módosítása, amelyet az Országgyűlés a 2011. június 27-i ülésnapján fogadott el. A törvény a sport támogatásával összefüggő törvényeket módosította, és többek között meghatározta a látvány-csapatsportokat, amik ebbe a támogatási rendszerbe tartoznak: jégkorong, kézilabda, kosárlabda, vízilabda és labdarúgás (2011. évi LXXXII. törvény, 2. paragrafus, 2011). Ezek közül, amelyik a legtöbb bevételt, illetve népszerűséget realizálja, az a labdarúgás (1. ábra).

1. ábra: Tao-pénzes eloszlása 2011 óta

Forrás: https://mfor.hu/cikkek/vallalatok/Megmutatjuk_kik_kaszaltak_a_legtobbet_a_TAO_tamogatasokon.html

A szabályozás szerint azok a gazdasági vállalkozások, amelyek társasági nyereségadót fizetnek - az öt látványcsapat-sport szakszövetségeinek és sportszervezetinek a támogatása esetén - a támogatásuk összegével az adóalapjukat csökkenthetik, majd ezt az összeget a fizetendő adójukból is levonhatják. Mindez maximum az adókötelezettség 70 %-áig terjed ki. Így a támogatás rendkívül előnyös a cég számára is. Az Európai Unió versenypolitikája nem engedi meg, hogy ezek a támogatások a hivatásos sport finanszírozásával direkt kapcsolatban legyenek; (Európai Unió Működéséről Szóló Szerződés 2. szakasz 107. cikk (1) bekezdése alapján „...állami támogatásokra vonatkozó előírásai szerint alapvetően tilos az olyan állami támogatás, amely:

- a) állami forrásból származik

- b) meghatározott vállalkozásokat vagy iparágakat részesít előnyben
- c) gazdasági előnyt, kedvezményt jelent
- d) torzítja a versenyt vagy azzal fenyeget
- e) az EU államok közötti kereskedelmet érinti” (RIPPEL-SZABÓ 2013)

Így a törvény alapján a TAO által elnyert pénzeket a sportszervezetek utánpótlás neveléssel összefüggő feladatok ellátására, az infrastruktúra megújítására, a sportoláshoz szükséges eszközök beszerzésére, és személyi jellegű kiadásokra fordíthatják. (Sárközy, 2015) A személyi jellegű kiadásoknak köszönhetően bizonyos mértékig rendeződik az utánpótlás edzők bérezése, ezen a jogcímen belül az edzői díjak, juttatások legmagasabb elszámolható mértékét a szövetség az edző képzésétől függően határozza meg. (MLSZ, 2017)

Az elnyerhető összegek arra motiválják a sportszervezeteket, hogy fejlesztési programot, tervet készítsenek a jövőre vonatkozóan, amelyet jelen esetben a Magyar Labdarúgó Szövetségnek kell benyújtaniuk. A szövetség ezután elbírálja a pályázatot, és dönt a maximálisan felvehető támogatás összegéről, majd bekapcsolódik a vállalati szféra is, mivel a kluboknak az ő nyereségadójukból kell megszerezniük a támogatási összeget. A törvény azonban meghatározza, hogy a támogató cég nem kérhet a támogatásért ellenszolgáltatást, és nem rendelkezik beleszólással a támogatási összeg felhasználásába, azonban meghatározhat felhasználási jogcímet vagy projektet. (MLSZ, 2013) Az üzleti szféra ilyen jellegű támogatásai miatt elengedhetetlen, hogy a sportszervezetek jó viszonyra törekedjenek a vállalkozásokkal, a támogatási keretek teljes kihasználásához elengedhetetlen az adott klub vezetőinek személyes és szakmai kapcsolatrendszerére alapozott ereje. Ebből az is következik, hogy a szövetség által jóváhagyott támogatásokat nem biztos, hogy az összes egyesület meg tudja szerezni a vállalatoktól. Általában azok az egyesületek tudják kihasználni a rendszer nyújtotta támogatási lehetőségeket, akik jó politikai kapcsolatokat ápolnak (BALOGH, 2017). A támogatás kézbesítése után a sportági szakszövetség a támogató részére egy igazolást állít ki, majd a sportszervezet jelentést készít annak felhasználásáról, a fejlesztési program a megvalósulásáról. Az Emberi Erőforrások Minisztériuma a program megvalósulásának fényében dönt a támogatás visszafizetéséről, vagy a jóváhagyásáról. (LIGETI ÉS MUCSI, 2015)

Az elnyerhető támogatások esetében egyértelmű, hogy azok hivatalosan nem fordíthatók a hivatásos sportolók támogatására, azonban számtalan olyan lehetőség van, amelyekkel ez az akadály kikerülhető. Például ha egy felnőtt csapattal is rendelkező sportszervezet az utánpótlás játékosainak pulzusmérő órákat vesz a támogatásból, hogy azokkal segítse az utánpótlás-korú játékosok fizikai felkészülését. Nem lehet ellenőrizni, hogy az adott eszközöket csak a fiatalok használják-e, vagy a profi csapat játékosai is. A fenti példa jól mutatja, hogy a sportvállalkozások a hivatásos sportolóikat is könnyedén tudják támogatni a rendszer nyújtotta lehetőségeknek köszönhetően - bár ez ellenkezik az Európai Unió versenypolitikájával. A

fenti eset, csak egyetlen példa, de beszélhetünk akár pályaépítésről, vagy bármilyen más infrastruktúrális fejlesztésről, ami nyilvánvalóan nem csak az utánpótlás korosztály számára teszi lehetővé a használatot. Illetve abban az esetben is, ha nem szándékosan fordítanak más célokra, az utánpótlás korosztályba fektetett támogatás megtérülhet évek múltán a felnőtt korosztályban is.

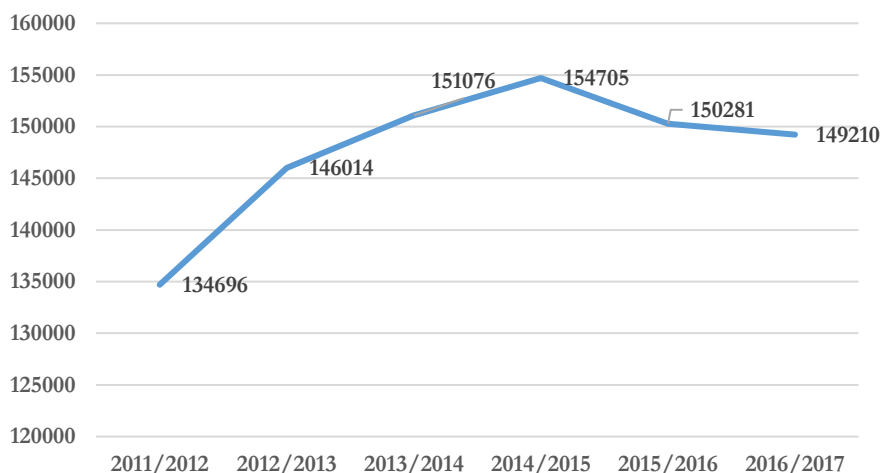
Az utánpótlás korosztály a támogatás által kiemelt szerepben részesül, ami társadalmi szempontból kiemelten előnyös, hiszen ők azok, akik rendkívül képlékenyek testileg, lelkileg, így sok kiaknázatlan lehetőség rejlik bennük. Ha fiatal korban válik részükké a sport, jobb eredményeket érnek el az iskolában is, és mérsékeli a korai iskolaelhagyást is (Németh, 2014). Agykutatók szerint az agyban nem alakul ki automatikusan a fejlődés során az össze idegi kapcsolódás, így kulcsfontosságú szerepe van a mozgásnak a kognitív képességek kialakulásában és a megfelelő testérzet kialakulásában is, ami elengedhetetlen tényezője az idegi szabályozásnak. Mivel a labdarúgás azok közé a mozgásformák közé tartozik, ahol a kondicionális és koordinációs képességek különösen fontos szerepet töltenek be, nagy előnyt jelenthet a kortársakhoz képest szellemi és fizikai tekintetben egyaránt.

ANYAG ÉS MÓDSZER

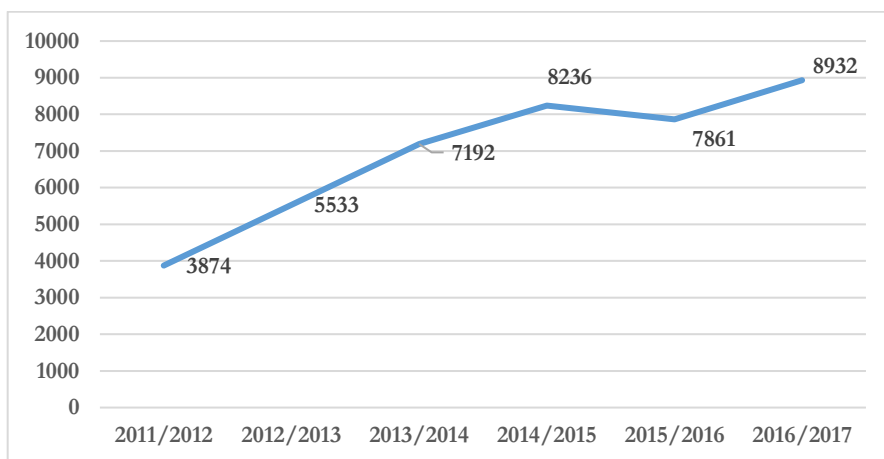
Szekunder kutatást végeztünk melynek célja kettős. Egyfelől, hogy fény derüljön arra, hogy a beáramló pénzmennyiség növeli-e és egyáltalán közvetlen célja-e növelni a magyar válogatott versenyképességét, illetve, hogy megmutassa, hogy tényleg egyre népszerűbb a sport - jelen esetben a labdarúgás - az egyesületeknél leigazolt utánpótláskorú labdarúgók száma alapján. Megvizsgáljuk, hogy miként alakult a játékosok és a sportpályák száma, valamint a labdarúgó utánpótlás válogatottak eredményei a rendszer bevezetése óta. Illetve a rendszer előnyeit, hátrányait is áttekintettük.

EREDMÉNYEK, KÖVETKEZTETÉSEK

A Magyar Labdarúgó Szövetség hivatalos adatai mutatják az elmúlt években a sportolói tömegbázis növekedésének a folyamatát a férfi (2. ábra) és a női (3. ábra) klubcsapatoknál egyaránt.

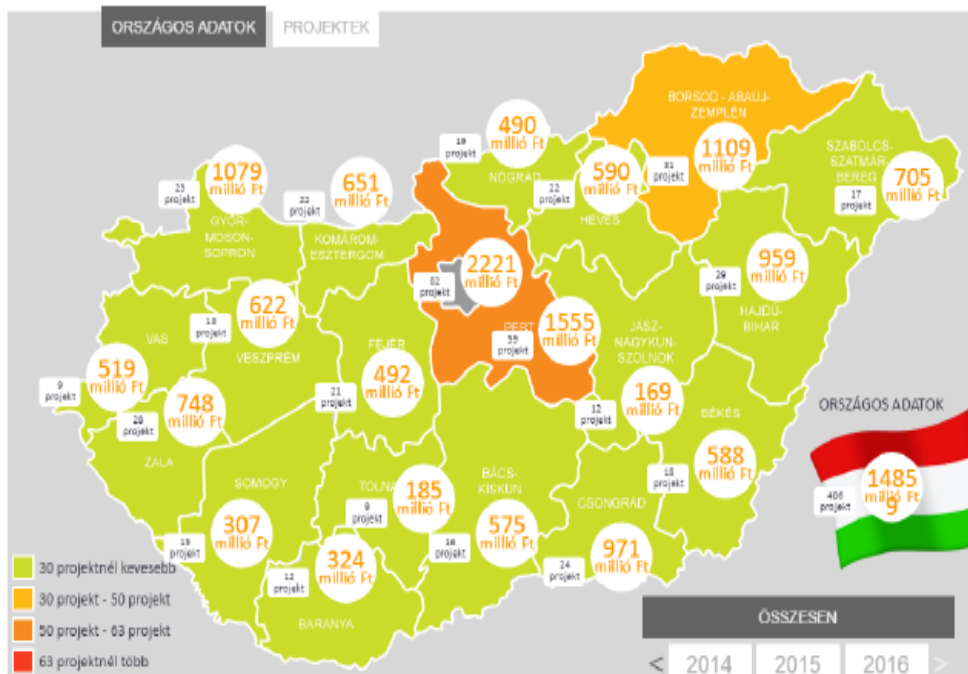
2. ábra. A versenyengedéllyel rendelkező labdarúgók számának alakulása (2011-2017)
 Forrás: Magyar Labdarúgó Szövetség; a magyar labdarúgás hivatalos honlapjának adatai

3. ábra. A versenyengedéllyel rendelkező női labdarúgók számának alakulása (2011-2017)
 Forrás: Magyar Labdarúgó Szövetség; a magyar labdarúgás hivatalos honlapjának adatai

Az igazolt játékosok számának növekedése szoros összefüggésben lehet a TAO rendszerrel: egy részről a klubok is érdekeltek, hogy minél több igazolt játékosal rendelkezzenek, mivel több sportolóra több támogatást lehet kérni. A másik oldalról az utánpótlás labdarúgók is szívesebben sportolnak kulturált környezetben, egy kiváló infrastruktúrával ellátott sportlétesítményben, amely jobb lehetőséget biztosít a fejlődésre. Figyelemre méltó a női játékosok számának a növekedése, akiknek közel a két és fél szeresére nőtt a számuk. Az elmúlt években a rendszer bevezetése óta szembetűnő a pályák számának növekedése (4. ábra):

PÁLYAÉPÍTÉSI PROGRAM

4. ábra. A TAO-ból megvalósult pályáépítési programok

Forrás: Magyar Labdarúgó Szövetség: Az MLSZ Országos Pályáépítési Programjához kapcsolódó pályázati felhívás és útmutató sportszervezetek számára, 2016

A szövetség a látvány-csapatsportok támogatási rendszerének köszönhetően indította be az országos létesítmény fejlesztést, amelynek célja, hogy az infrastruktúra révén segítse az utánpótlás nevelést, növelje a sportolói tömegbázist, és javítsa a szabadidős futball feltételeit. (MLSZ, 2016)

Az ábrából kitűnik, hogy 2016 november hónapjáig, közel 15 milliárd forint TAO pénz segítségével 486 pályáépítési projekt valósult meg. Az MLSZ Évente 100 pályához kér támogatást, ami a beruházási költségek 70%-át jelenti. Öt féle pályatípus közül választhatnak a pályázó önkormányzatok, sportszervezetek (műfüves grund-, kis-, fél-, és nagypálya, ez utóbbi lehet élőfüves is). (MLSZ hivatalos honlapja) A pályáépítések országszerte megjelentek, így az eddig elmaradottabb térségekben is kialakult a sportolási lehetőség, ami a játékosok számának növekedéséhez vezetett.

Mivel ez a támogatási rendszer legfőbb céljaként nem azt tűzte ki, hogy felemeljen néhány tehetséges sportolót, és segítse pályafutásukat nagyratörő eredmények eléréséhez, sokkal inkább azt, hogy a gyerekkorban általánosan fellendítése a népesség mozgás kultúráját ezen öt sportágon keresztül. Azaz, fő szempont az egészséges életmód széles körű terjesztése, illetve

a közösségi élet minőségi javítása, ami a meccsek és az edzések köré szövődik. Éppen ez az oka annak, hogy a TAO pénzek nem a hivatásos sport támogatására irányulnak-sőt mi több, azt szigorúan tiltja is-hanem a fiatalabb korosztály lehetőségeit igyekszik kiaknázni, így érdemes megvizsgálni, hogy a rendszer bevezetése óta az utánpótlás válogatottak milyen eredményeket értek el. Ez egy reális vizsgálati szempont lehet annak tükrében, hogy az utóbbi 5-6 évben a játékosok jobb körülmények között készülhettek. (Ahhoz, hogy teljes képet kapjunk a magyar labdarúgás helyzetéről, ismernünk kellene a környező országok statisztikáit, módszereit is, de az túlmutat ezen a kutatáson.)

Az utánpótlásban az U17-es és az U19-es korosztály számára rendeznek Európa bajnokságot, az alábbiakban a válogatott itt történő szereplését tekintettük át. A selejtező három körös, először van a kvalifikáció szakasza (53 csapat), innen be lehet jutni az úgynevezett elitkörbe (32 csapat), innen pedig ki lehet jutni az Európa-bajnokságra (2015 óta 16 csapatos, előtte 8 csapatos volt).

2. táblázat. Az U17-es válogatott Európa-bajnoki szereplései (2012-2017)

Év	Eredmény
2012	elitkör
2013	elitkör
2014	kvalifikáció
2015	elitkör
2016	kvalifikáció
2017	Európa-bajnokság

Forrás: Magyar Labdarúgó Szövetség; a magyar labdarúgás hivatalos honlapjának adatai

A táblázatokból (2. és 3. táblázat) kitűnik, hogy a fiatalabb, U17-es korosztály jobban szerepel, mint az idősebbek, akik a képzésük során kevesebb ideig élvezhették a TAO nyújtotta infrastruktúrát, támogatást. Kiugró eredmény egyik korosztály esetében sincsen, a 2014-es U19-es tornát hazánkban rendezték, míg az idei EB-re az U19-es válogatott kijutott, de ekkor már 16 csapatosra bővítették a mezőnyt.

3. táblázat. Az U19-es válogatott Európa-bajnoki szereplései (2012-2017)

Év	Eredmény
2012	elitkör
2013	kvalifikáció
2014	Európa-bajnokság
2015	kvalifikáció
2016	kvalifikáció
2017	elitkör

Forrás: Magyar Labdarúgó Szövetség; a magyar labdarúgás hivatalos honlapjának adatai

A TAO eredményességének vizsgálata során az egyik következtetés, amire jutottunk, az, hogy az új sportfinanszírozási csatorna nincs hatással a labdarúgásban elért sportszakmai eredményekre. Ezt leginkább az utánpótlás-válogatottak szereplése támasztja alá. A játékosok számának a mennyisége és az infrastruktúra javulása nem feltétlenül eredményez minőségi változást az elért eredményekben; ugyanakkor biztos, hogy egyéb területekre (egészségügy) rengeteg pozitív hatást gyakorol. A támogatási rendszernek nem feladata, hogy a sportszakmai eredményeket garantálja, mindössze a feltételeket biztosítja ahhoz, hogy egy siker megvalósulhasson. Fontos alapot tud jelenteni a meccsre való eredményes felkészülésben. A megfelelő felszerelés, eszköz, ruházat az erősítő illetve futó edzésekhez, táplálékkiegészítők, mind-mind olyan feltételek, amik nagy költséget rónak fel az egyes játékosok terhére, így ilyen esetekben különösen fontos szerepet tölt be a támogatás. A pénzügyi tehermentesítés előmozdíthatja, hogy a játékosok az egyéni és közösségi célokra tudjanak összpontosítani a feltételek meglétének bizonytalansága nélkül. A siker természetesen számos körülmény szerencsés együtt állása, de főként a befektetett energia, elszántság, szakértelem, egymás tisztelete, becsülete az, ami a sportban elengedhetetlen ötvözet ahhoz, hogy lojális szemmel is észrevehető eredményeket érhessünk el. A TAO támogatás elemei nem direkt a labdarúgók, a labdarúgás (a nézőknek szolgáltatás) minőségét javítják, hanem csupán annak az előállítási körülményeit, folyamatát támogatják (ANDRÁS, KOZMA, 2015).

Fontos kitérni a rendszer hátráltató erejére is. Szabados Gábor sportközgazdász úgy véli, az egyik legnagyobb buktatója: „ahelyett, hogy „megtanítanánk a klubokat halászni, odaadjuk nekik ingyen a halat”, vagyis nem készítik fel az egyesületeket a TAO utáni időszakra”. (SZABADOS, 2015). Azaz mivel hatalmas összegek zúdulnak hirtelen az egyesületek kasszájába, ami-akárcsak ahogyan gyorsan sikerül hírnévre szert tenni más szakmákban is-képes mérgezni a tiszta, erkölcsös, szolgálatkész sportot.

Az is problémát jelenthet, hogy pénzügyileg nem motiváltak az egyes egyesületek abban, hogy európai színvonalra emelkedjenek, mivel a belföldi támogatás sokkal magasabb összegű és nem igényel különösebb erőfeszítést, hogy ezt megkapják, mindössze annyi szükséges, hogy legyen megfelelő számú utánpótlás csapatuk. Sok esetben ki is lehet használni a rendszer nem teljesítményalapú jutalmazását úgy, hogy a minőség kárára hoznak létre utánpótlás

csapatot. (Többnyire lány focicsapatok esetében jellemző.) Sokkal előnyösebb volna, ha a gólok, televíziós nézők, vagy a meccseken jelenlévő szurkolók száma alapján kerülnének kiosztásra a jutalmak, így ösztönözve a csapatokat a jobb teljesítményre, és nem pedig máshova helyezve a hangsúlyt, főként arra, hogy a politikai kapcsolataikat javítsák. (BALOGH, 2017).

Felveti tehát a kérdést, hogy mi a TAO támogatások alapvető célkitűzése. A 2011-es törvényben megfogalmazottak alapján az említett öt sportág fellendítése az, ami a mozgatórugója a rendszernek. De milyen szempontból értelmezendő ez? Az elemzések azt mutatják, hogy egyre növekszik a támogatott egyesületek, játékosok, illetve pályák száma, mégsem látunk előrelépés a korosztályos válogatottak eredményességének tekintetében. Viszont annál inkább jelentős eredmény, hogy egyre többen kezdenek sportolni a támogatásoknak köszönhetően, ami fontos előrelépést jelent abban, hogy a jövő nemzedékében elvessük a tudatos életmód magjait. Ha változást akarunk elérni a társadalomban, fiatal korban kell elkezdeni a cél felé való terelgetést.

Ha nem verseny vezérelte szemmel tekintünk a sportra, a támogatási rendszer az egészséges életmódra való nevelés szempontjából kulcsfontosságú lehet. Az utánpótláscsapatok körülményeinek javítása a szülőket is ösztönzi, hogy sportolni küldjék gyermekeiket. Megannyi korábbi kutatásnak köszönhetően tudjuk, hogy a sport rendszeres gyakorlása számos pozitív hatással van a fiatalkorúakra és felnőttekre egyaránt. (PETRIKA, 2012; Tari-Keresztes, 2009; Németh, 2014) A rendszeresen sportolók ambíciózusabbak, pozitívabb jövőkép áll előttük, higgadtabban, elfogadóbban tudnak reagálni egy-egy problémára, illetve az énképük is sokkal kiegyensúlyozottabb, így a mentális higiéniát is jó irányba mozdítja el. A mozgás hatására fokozódó endorfin hormon termelés miatt a rendszeres testmozgást végzők kevésbé szoronganak, mint a fizikailag inaktívak, pozitívabban élik meg a környezetükben zajló eseményeket. Ezek különösen megfigyelhetők a csapatspotokat űzők körében. Berki és Pikó kutatásában rámutat arra, hogy a jövőre illetve a személyes fejlődésre vonatkozó tervek sokkal előremutatóbbak a labdarúgók esetében, akik nagyobb elköteleződést mutattak a sport iránt, mint azok, akik egyéni sportot végeztek (BERKI-PIKÓ 2017). A sport alkalmas a társadalmi kihívások modellezésére, az egyén személyes életében a fontos megoldandó feladatok kicsinyített másaként jelenhet meg sok esetben, így megtaníthat bizonyos szituációk helyes kezelésére biztonságos keretek között. (NÉMETH, 2014)

A kisgyermekkorban még aktívan jelenlévő folytonos mozgás a serdülőkorra alábbhagy. Viszont előtérbe kerül a lázadás, a szubkultúra, a káros szenvedélyek iránti függés lehetőségének kialakulása. Ezeket használják olykor a feszültséglevezetés eszközeként. (NÉMETH, 2014)

Ezért fontos, hogy az egyénben még fiatal korban alakuljon ki a sporthoz fűzött kötődés, mely segíthet átvészelni a kamaszok számára nehéz időszakokat. Akár tudatossá is válhat, hogy a fölösleges energiák lekötésére a sportot választják, de az is fontos szempont lehet,

hogy közösségi élményként tekintsenek az edzésekre. Ehhez szükség van arra, hogy szimpatikus környezet legyen biztosítva a számukra megfelelő felszerelésekkel. Ezt az elvet támogatja a TAO is, így hozzájárul a társadalom egészségtudatosságának fejlődéséhez.

HIVATKOZOTT FORRÁSOK

ANDRÁS KRISZTINA, KOZMA MIKLÓS (2015): TAO-val a nemzetközi siker útján? A TAO-sport támogatások lehetséges szerepe a hazai sportvállalatok nemzetközi stratégiájában; Magyar Sporttudományi Szemle 16. évfolyam 62. szám, 2015/2

BALOGH RENÁTÓ (2017): Áldás vagy átok: A TAO támogatási rendszer hatása a magyar labdarúgásra/Magyar Sporttudományi szemle 18.évf 72. szám 2017/4 25.o

BERKI TAMÁS, PIKÓ BETTINA (2017): Az egyéni és csapatsport jelentősége a serdülők sport iránti elköteleződésében. Fialat Sporttudósok V. Országos Konferencia-Előadáskivonatok/ Magyar Sporttudományi Szemle;18.évf;72. szám;2017/4. 53.o

http://mstt.hu/wp-content/uploads/BaloghRenato_A_TAO.pdf 2016 Letöltés dátuma: 2018.02.19

FIFA/Coca-Cola World Ranking, 2017

GŐSI ZSUZSANNA (2016): A sportszövetségek bevételi szerkezetének változása az elmúlt 5 évben - a TAO által támogatott és a kiemelt sportfejlesztési támogatásban részesülő szövetségek esetében; Eredményjelző: Magyar sport 2016 Nyerges Mihály emlékkonferencia; Testnevelési Egyetem, 2017.01.26

Mfor: https://mfor.hu/cikkek/vallalatok/Megmutatjuk_kik_kaszaltak_a_legtobbet_a_TAO_tamogatasokon_.html

MLSZ <https://tao-palyazatok.mlsz.hu/a-tao-palyazatasrol> Letöltés dátuma: 2018.02.19

MLSZ https://www.mlsz.hu/wp-content/uploads/2012/10/1_2-P%C3%A1ly%C3%A1zati- Letöltés dátuma: 2018.02.19

MLSZ <https://palyaepites.mlsz.hu/palyaepites-programrol> Letöltés dátuma: 2018.03.10

Németh Noémi, 2014: A mozgás illetve a sport szerepe a korai iskola elhagyás megelőzésében/ QALL- Végzettséget mindenkinek!

DR BÁCS ZOLTÁN (2016): Magyar Sporttudományi Szemle, 17. évfolyam 67. szám, 2016/3

MUCSI GYULA, LIGETI MIKLÓS (2015): Korrupciós kockázatok magyar sportfinanszírozásban, Transparency International Magyarország

SÁRKÖZI TAMÁS (2015): Budapest, Magyar sportjog az új Polgári Törvénykönyv után. HVG Orac Lap és Könyvkiadó Kft.

STERBENZ TAMÁS, GÉCZI GÁBOR (2012): Budapest, Sportmenedzsment. Semmelweis Egyetem, Testnevelés és Sporttudományi Kar

2011. évi LXXXII. törvény; A sport támogatásával összefüggő egyes törvények módosításáról 2. A társasági adóról és az osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény módosítása

UEFA; az európai labdarúgás hivatalos honlapjának adatai

UEFA Europa League 2016-17 Prize Money Breakdown (Confirmed); Total Sportek, Ismeretlen szerző <http://www.totalsportek.com/money/europa-league-prize-money/>

**A VILÁG SPORTPIACÁNAK DINAMIKUSAN FEJLŐDŐ
TERÜLETEI A 21. SZÁZAD VILÁGGAZDASÁGI ÉS
VILÁGPOLITIKAI FOLYAMATAIBAN**

**THE DYNAMIC DEVELOPMENTS SPACES OF THE
WORLD'S SPORT MARKET IN THE PROCESSES OF
WORLD ECONOMIC AND WORLD POLICY OF THE 21ST
CENTURY**

FARAGÓ Beatrix, KONCZOSNÉ SZOMBATHELYI Márta, BÉKI Piroska

Kulcsszavak: *sportgazdaság, világpiac, versenyképesség, sportipar*

Keywords: *sports economy, world market, competitiveness, sports industry*

JEL kód: *M14*

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány célja képet adni a világ – különös tekintettel Kína, USA és India – sportpiacára. A sport már nem csak a fizikai tevékenységre irányul, hanem a gazdaság részévé vált, a sportipar globális fejlődése által. Az elmúlt három évtizedben a sportgazdaság gyors növekedésen ment keresztül. A sport iránti kereslet – a sportszerek, az élő sportesemények, a sportközvetítések által – ugrásszerűen megnőtt. Ma már elmondhatjuk, hogy fejlődése erősebb, mint az országok éves gazdasági növekedése, ezért a GDP-ben is mérhető gazdasági hatást ér el.

A bruttó nemzeti jövedelem (GNI), a bruttó hazai termék (GDP) és az élsport eredményessége között összefüggés van, és ezek pozitívan befolyásolják egymást. (BERNARD, BUSSE, 2004) A sportba fektetett tőke a sportági eredményességben is megnyilvánul, hiszen a második világháborút követően, azok az országok, amelyek olimpiai érmet nyertek, előzőleg jelentős anyagi támogatást szántak a sportra. (NEVILL ÉS MTSAI, 2009)

A világgazdaság sportipari részesedése szekunder kutatás vizsgálata alapján kerül bemutatásra. A vizsgált minta a világgazdasági nagyhatalmak (a sportgazdaság szerepe a GDP-ben alapján), kitekintve kisebb világgazdasági szereplőkre, a sportipar vonatkozásában.

A tanulmányban láthatóvá válik a sportgazdaság jelenlegi helyzete a világban, annak fejlődése; továbbá a sportipar elemei, amelyek az eredményesség mozgatórugói. További jelentős terület a sportgazdaság részéről a világgazdaságban, hogy mi lesz a jövő a sportpiacon, hogyan alakítja a világgazdaságot a jövőben, hiszen a gazdasági változások nem kerülhetik el ezt a területet sem.

A tanulmány első részében bemutatásra kerül a sport, mint gazdasági tényező, a globalizációban megjelenő hatása, azok az indikátorai, amelyek a sportipart, a sportgazdaságot a növekedés útjára viszik és befolyásolják. A második részben a világ egyes nagyhatalmainak és kisebbeknek a sportipari megjelenése kerül bemutatásra, a GDP-re gyakorolt hatása révén.

A tanulmány rámutat arra, hogy a sportipar a nemzetgazdasághoz jelentősen hozzájárul, akár sportstratégiai ágazatként egy nemzet húzó ágazataként is megjelenik.

SUMMARY

The aim of the study is to get a picture of the world's sports market, especially sports markets of China, US and India. Sport in globalisation is not only focused on physical activity but also has become part of the economy through the development of sports industry. Over the past three decades, the sports economy has undergone rapid growth. Demand for sports, sports goods, and sports events and to broadcast has increased dramatically. Today, we can say that its development is stronger than the annual economic growth of countries, so GDP can also have a measurable economic impact.

There is a correlation between gross national income (GNI) and gross domestic product (GDP) and the performance of live sports, which has a positive impact on each other. Bernard and Busse (2004) The capital was invested in sports is also reflected in the sport's success, since after the Second World War, countries that

won Olympic medals had previously had significant financial support for the sport. NEVILL ET AL. (2009)

Sample and method: The sports industry share of world's market is presented on the basis of secondary research. The sample is the world's major power markets, which have prevailed in the GDP definition in the survey, looking at the smaller world market players in the sports industry.

Results: The current status of sports economy in the world are visible, its evolution and the elements of sports industry, which is the driving force of the success. Another important area in the world market of sports economics is the future in the sport market, how it will shape the world economy in the future, as economic changes cannot escape this area either.

In the first part of the study, sport is presented as an economic factor, its impact on globalization, its indicators that drive and influence and growth sports industry, sports economy. In the second part, the emergence of the great powers of the world and of the smaller in the sports industry is presented through its impact on GDP.

Conclusion: The study points out that sports industry also contributes significantly to the national economy, as well as a sporting sector as a nation-pulling sector.

BEVEZETÉS

A tanulmány a világgazdaság és annak a globalizáció hatása által megjelenő piaci ágazata, a sportipar, a sportpiac jelenlegi irányait, fejlődési tendenciáit mutatja be. A sport, mint a világgazdaság egyre meghatározóbb eleme, újabb piacokat nyit meg, amelynek a GDP-ben mérhető hatása egyre intenzívebb növekedést mutat. A sportot tekintik az egyik legnagyobb iparágnak világszerte, amely a hozzájárul a foglalkoztatáshoz és növekvő bevételt generál. A sport egy több milliárd dolláros globális iparág, amely hatalmas fogyasztói kereslettel rendelkezik.

A globalizálódó gazdaságban a gazdasági súlypontok átrendeződnek, új tényezőcsoportok jelennek meg (RECHNITZER, 2008), amely folyamat az innováció, a humántőke okán a sportot is ipari szintre emelte.

A vállalatok részvétele a társadalmi értékteremtő folyamatokban magával hozta a sport piaci alapú működését. A multinacionális vállalatok a versenyképességük megőrzése érdekében letelepedésükkor egyrésztől lényegesnek tartják, hogy innovatív legyen a környezet, másrésztől, hogy a humán erőforrás adott legyen a piacon. (KONCZOSNÉ SZOMBATHELYI, 2014)

A tanulmány első részében bemutatásra kerül a sport, mint gazdasági tényező, annak a globalizációban való hatása, a hatás indikátorai, amelyek a sportipart, a sportgazdaságot a növekedés útjára viszik és befolyásolják. A második részben a világ egyes nagyhatalmainak és kisebbeknek a sportipari megjelenése kerül bemutatásra, a GDP-re gyakorolt hatása vonatkozásában. Ebből láthatóvá válik, hogy a sportipar a nemzetgazdasághoz jelentősen hozzájárul, akár sportstratégiai ágazatként, egy nemzet húzó ágazataként is megjelenik.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A világgazdaság sportipari részesedése szekunder kutatás vizsgálata alapján kerül bemutatásra. A vizsgált minta a világpiaci nagyhatalmak (a sportgazdaság szerepe a GDP-ben alapján), kitekintve kisebb világpiaci szereplőkre, a sportipar vonatkozásában.

EREDMÉNYEK

A globalizáció és a sport

A sportipar térhódítása által a sportgazdaság fejlesztése a nemzetgazdaság növekedését eredményezi. (FARAGÓ, 2016) A látványsportágak, mint a hivatásos sport és a „médiaképes” sportágak a szórakoztatóipar részei lettek, és sajátos területeként értelmezhetőek. (ANDRÁS, 2011) A sport globalizált megjelenése abból ered, hogy a hivatásos sportágakban a vállalatok vezetői a világban lévő lehetőségek alapján döntenek, komplexen, a világból merítik a döntéseikhez a felmerülő kilátásokat. (CHIKÁN, 2008) Vagyis az üzleti világban a gazdasági globalizáció működtetői, a gazdasági döntéshozók, a teljes világban adódó kilátásokat veszik figyelembe. Kijelenthető, hogy a hivatásos sport piacának nagy része globális. (ANDRÁS, 2003, 2004)

A modern sport kialakulásának jelentős eleme, hogy a sportág világszinten űzhető legyen, ne legyenek földrajzi korlátok. Ma már csak azok a sportágak maradnak fent, akár válhatnak olimpiai sportággá, amelyeket a világ minden kontinensén űznek. Kiemelt tényező, hogy ezen sportágaknak egyesített szabályrendszere legyen, nemzetközi sportági szövetségbe tömörüljenek, ami monopolisztikus sportági struktúra létrejöttét eredményezi. Az egységes szabályok, a standardizálás – az üzleti élethez hasonlóan – a sportban is a törekvések meghatározója. (DEMETER, 2010) Ez a standardizálás jelentős a médiajogok piacán, hiszen a közvetíthetőség alapja, hogy a versenyrendszerek egyértelműek legyenek, a programok széles körben értékesíthetők legyen, ezzel globálissá téve a médiapiacot. Ma már nincs akadálya annak, hogy egy másik kontinensen zajló sporteseményt nézhessünk, interneten, az online shopban megvásároljuk az adott sporteseményhez tartozó merchandising (az eseményhez kapcsolódó, gyakran logózott) kiegészítőket.

A legszembetűnőbb példa a sport globalítására a hivatásos labdarúgás versenyrendszere, amelyek nemzeti, regionális és a globális piacok által elérhetőek. A sport és a hivatásos sport főként a globális gazdaságra jellemző jegyekkel rendelkezik. (ANDRÁS et al., 2012) A kereskedelem növekedéséhez járul hozzá a játékospiac, a közvetítési jogok piaca, ezzel együtt globális méretek ölt a média és a merchandise termékek piaca, továbbá egyik kiemelt tényező a szintén globálissá vélt szponzori piac. Új kihívásként jelenik meg, hogy újabb piacok jönnek létre, mint a feltörekvő országok egyik legdinamikusabban fejlődő tagja, Kína, amely a stadionépítésekben lendült meg, vagy a Forma 1 új versenyhelyszínei. (ANDRÁS, JANDÓ, 2012) Az internet pedig egyre nagyobb és újabb lehetőséget kínál a sportpiac terjedésének, további piacok elérésére.

Manapság sportgazdasági szempontból kiemelhetjük a BRICS országokat (Brazília, Oroszország, India, Kína, Dél-Afrika), amelyek térhódítása a sportpiacon hatalmas növekedést ért el. A sportolói piac kiterjedése mára már nem kérdés, hiszen a labdarúgók, kézilabdázók, stb. közül számos játékos kerül ki Spanyolországból, Svédországból, Norvégiából vagy az afrikai országokból. (ANDRÁS, KOZMA, 2014)

Az üzleti globalizáció és a sport piac

A világ vezető iparágában jelen lévő vállalatok stratégiájára jellemző a változásokhoz való gyors alkalmazkodás, ami szintén megjelenik a hivatásos sportágak piacán. Főként megmutatkozik ez azokban a sportágakban, amelyek a szórakoztatóipar részét képezik. Ezeknek a vállalatoknak a működését meghatározzák a globális üzleti hatások, mint például a gazdasági recesszió, a megváltozó gazdasági rendszerek, a tevékenységi keretek. (ANDRÁS, 2015) A sport sajátos funkciói révén eszköz lehet számos társadalmi-gazdasági cél eléréséhez, illetve kapcsolódik azok területeihez. (KONCZOS et al., 2016)

A sportgazdaság befolyásoló tényezőinek meghatározója a fejlettebb gazdasági státusz, a GDP növekedése, a magasabb jövedelmek. Ezek a tényezők azok, amelyek a sportolásra fordított összegeket érintik. Európában a nemzetek a fogyasztási kiadásaiknak a 2%-át költik sportra. BERNARD és BUSSE (2004) kutatásában láthatóvá vált, hogy a bruttó nemzeti jövedelem (GNI), a bruttó hazai termék (GDP) és az élsport eredményessége között összefüggés van, amelyek pozitívan befolyásolják egymást. A sportba fektetett tőke a sportági eredményességben is megnyilvánul. NEVILL ÉS MTSAI (2009) kutatásában látható, hogy a második világháborút követően, azok az országok, amelyek olimpiai érmet nyertek, előzőleg jelentős anyagi támogatást szántak a sportra. A magasabb GDP-t elérő országok viszont alapvetően több pénzt tudnak fektetni az élsportba, amelyet a nemzeti sportpolitika határoz meg.

A sportszerek piacán főként azok a sportágak érvényesülnek, amelyek az élsportban és a tömegsportban is képviseltetik magukat, mint a futás, kerékpár, labdarúgás, sélés. A sportboltok egyre nagyobb sportági árukészlettel rendelkeznek, kielégítve a változó, egyre szélesebb sportági igényeket. A sportgazdaság része a versenyrendezés is, hiszen ez is gazdasági társasági formában jön létre, profitot termel, a média által kiterjesztve gazdaságilag is jelentős hasznot termelnek, mint pl. Ironman, marathon futások, sífutó versenyek. A sportturizmus is a sportgazdaság jelentős részét képezi, amely a globalizációval is összefügg, kiterjesztve a sport gazdasági erejét. A sport manapság már nem csak a szabadidő eltöltés egy potenciális választása, hanem a gazdasági élet, a nemzeti jövedelem termelő egysége. Szolgáltatásaival, sportiparban nyilvánul meg, amely a GDP előállításához is hozzájárul, a globális gazdaság részét képezi. (BALOGH et al., 2013)

A sport gazdasági jelentősége

Az elmúlt három évtizedben a sportgazdaság gyors növekedésen ment keresztül. A sport iránti kereslet a sportszerek, az élő sportesemények, a sportközvetítések által ugrásszerűen megnőtt: az 1970-es évek óta Észak-Amerikában, 1980-as években Nyugat-Európában, és 1990-től a világ többi részén. A sportszerek az egyik legkeresettebb sportpiaci összetevők: a globális piacon csak a télisport eszközök, felszerelések 16 milliárd eurót, csak a sportcipők piaca 20 milliárd eurót, és az összes sport áru a globális piacon 150 milliárd eurót tesz ki (HEITNER, 2015)

A szolgáltatási szektor a sportpiacon a globális kiadások tekintetében elérte a 18 milliárd US dollárt 2003-ban. A televíziós jogok piaca évente 50 milliárd euró. A TV jogok piacának értéke 993 százalékkal emelkedett 1991-2001 között. Európában az eladott TV jogok értéke 20 milliárd euró 2002-ben. 2001-ben 106 millió európai háztartás kapcsolódott a sportközvetítéseket sugárzó csatornához. A sport kiveszi részét a globális gazdaságból. A növekedés ütemét jelzi a nyári Olimpiai Játékok közvetítési jogainak ára is. 1960-ban Rómában 1.2 milliárd dollárt hozott a közvetítési jogdíj, míg 40 évvel később Sydney-ben 1332 milliárd dollárt, aminek az éves növekedési üteme 19 százalék volt. A CBS 0,5 millió dollárt fizetett a Római Olimpia kizárólagos közvetítési jogaiért az amerikai piacon, míg az NBC 2392 millió dollárért vásárolt jogokat 2000-2008 között a nyári olimpiákon. Az Athéni Olimpiára halmozott TV nézést 39 milliárd órára becsülték. A Nemzetközi Olimpiai Bizottságban összességében a bevételek 1973-76-ban 14 millió dollárról, 1997-2000-ben 346 millió dollárra nőtt. A Világkupa forgalma a labdarúgásban 4 milliárd dollár. 1978-ban a televíziós jogok bevétele 15 millió euró volt, 2006-ban 991 millió euró. Az 1998-as labdarúgó Világkupa nézőnek száma 50 milliárd néző, 2002-ben 41 milliárd. 2004-ben a Nemzeti Futball Liga Superbowl adásba került 21 nyelven, 229 országban. A TV bevételek éves megoszlása minden amerikai futball klubban nőtt, 1960-ban 45000 dollár volt, 2004-ben 73000000 millió dollár lett. A közvetítési díjak bevétele a Nemzeti Kosárlabda Szövetségnek az 1990-ben kapott 188 millió dollárról 2002-ben 660 millió dollárra nőtt. A Roland Garros tenisztorna költsége 39 millió euró és három milliárd nézője van 170 országban. A Tour de France egy ingyenes esemény, de 12-15 millió nézője van, minden évben és 75 csatorna közvetíti 170 országban. (ANDREFF, SZYMANSKI, 2006)

A helyi, hazai gazdasági területen a sportiparág egyre jelentősebbé válik. Európában az 1970-es években a teljes sportkiadások aránya (árak és szolgáltatások) a GDP-hez mérten 0,5 százalék volt. 1990-ben ez az arány Európában 1 és 1,5 százalék körül mozgott a GDP-hez viszonyítva. Manapság ez az átlag közel 2%. 1997-ben a szurkolók 14 milliárd dollárral járultak hozzá az US gazdaságához (ami 0,14 százalék a GDP tekintetében), és a sporteseményeken az USA felnőtt lakosságának 41% vett részt. A sport infrastrukturális fejlesztés alapján megnyílt létesítmények költsége az USA-ban 1999-2003 közötti időszakban közel 9 milliárd dollár. 2000-ben a legjobb 20 reklám cég az amerikai sportba 2 milliárd dollárt fektetett be. Összességében a sporttal kapcsolatos kiadás Angliában 29 milliárd font volt 2000-ben, 25 milliárd euró Franciaországban (ami a GDP 1,7%-a). Az Európai Unió 15 tagállamának

sportgazdaságában 2 millió ember dolgozik, ami 1,3 százaléka a teljes EU foglalkoztatásnak. 1998-ban 222.000 munkavállaló dolgozott a sportban az Egyesült Királyságban, 95.000 Franciaországban. A közvetítési jogok díja 1998-ban, az összes sportágat nézve, Franciaországban 451 millió dollár, Németországban 841 millió, Olaszországban 500 millió, Spanyolországban 261 millió, és az Egyesült Királyságban 791 millió dollár. (FORT, 2006)

Az általános következtetés szerint regionálisan meghatározóak a sportkiadások az önkormányzatok költségvetésében. A Sportgazdaság 2006 Kézikönyv a sportgazdaságtant negatív kontextusban tünteti fel. A könyv szerzői, Andreff, Szymanski szerint a sportkiadások a növekedéshez ugyan hozzájárulnak, de késéssel. Ez az állítás azonban nem veszi figyelembe a sport egyéb hatásait, mint például a sport szociális jelentősége, a prevenció és akár a kábítószert használat elleni küzdelem.

A jövő aranybányája a kínai sportgazdaság

A sportipar jelenleg Kína egyik legdinamikusabban fejlődő ágazata, ahol kétszámjegyű növekedés látható az elmúlt években. 2015-től a kínai befektetők frekventált világsajtóban publikálták investálásaikat, és sokat költöttek a sporteseményekre és a futball klubokra. Például kínai klub költötte a legtöbbet a globális átigazolási piacon; a Kína Wanda Group lett az új FIFA partnere; a Kína Hisense Group lett az UEFA Euro 2016 globális szponzora.

Kína sportpiaci terjeszkedése

2013-ban a sport és az érintett iparágak Kínában elérték a teljes skálán 1,09 trillió jüant (198,5 milliárd dollár) és a realizált hozzáadott értéke 356,4 milliárd jüan (55 milliárd dollár), ez 0,63 %-a a GDP-nek az adott évben, ami magasabb, mint a GDP növekedése ugyanebben az időszakban. A sportpiac Kínában jelenleg éles ellentétben áll hatalmas többletkapacitással bíró iparágakkal, mint az acél, mert a sportipar állandó hiánycikként van jelen. "Amennyire én tudom, az ipar, mint a sport és a kultúra csak akkor alakulhat ki, ha az emberek több szabadidővel és a jövedelemmel rendelkeznek. Kína nemrég elérkezett a megfelelő szintre, és az embereknek szükségük van a szabadidős tevékenységekre, mint a sport és a kultúra," mondta Wang Jianlin, Wanda Group elnöke (ez Kína legnagyobb kereskedelmi ingatlan cége és a világ legnagyobb mozi lánc üzemeltetője). (XINHUA, 2016)

A fejlett országokban a sport ágazat jelentősen hozzájárul a gazdasághoz, 1-3 százalékkal a GDP egészéhez, és fontos szerepet játszik a munkahelyteremtésben is. Összehasonlításukban, a kínai sport ipar még mindig gyerekcipőben jár, és hatalmas tere van a növekedéshez. "A kínai sportiparág és az érintett iparágak, köztük a sportruházat gyártása, elérte az 50 milliárd dollárt 2014-ben. Az amerikai sportipar elérte az 500 milliárd dollárt ugyanabban az évben, és még növekszik, csak a sport játékokkal és sporttevékenységekkel számolva" - mondta Wang.

Sportiparág fejlesztése Kínában

2014-ben a kínai Premier Li Keqiang az Állami Tanács vezetői ülésén felvázolta a sportágazat fejlődésére vonatkozó tervet, növelve a sportfogyasztást és a fitness népszerűvé tételét. Az Állami Tanács bemutatta iránymutatását, "Vélemények a Sportiparág felgyorsítására és a sportfogyasztás előmozdítására", amelynek eredményeként Kína Általános Közigazgatása lazítani tudott a közigazgatási folyamatokban, és jóváhagyta a kereskedelmi és tömegsport rendezvényeket. 2015-ben az Általános Közigazgatás 870 millió jüan (135 millió dollár) támogatást nyújtott az 1212 nagy sporthelyszín megnyitásához. Az Állam megnevezett hét nemzeti sportipari bázist és 12 sportiparág bemutatót Kínában. Eközben a helyi közigazgatás is szívesen létrehozott helyi sportipari bázisokat. Kilenc tartományban építettek fel sportipari bázisokat és 12 tartomány és régió csatlakozott hozzájuk. (XINHUA, 2016)

A sportbefektetések növekedése Kínában

Sportiparág sebesen halad, 2015-ben a befektetők optimistán látják a jövőt. A Wanda Group megvásárolta világ legjobb sportmarketing cégét, az Infront Sports & Media-t, 1,2 milliárd dollárért és a World Triathlon Corporatinon-t, 65 millió dollárért. Kína vezető e-kereskedelmi cége, az Alibaba létrehozta az Ali Sports Group-ot, míg a Tencent Kína vezető internetes szolgáltató portálja nagyszámú sportesemény online közvetítési jogát vásárolta meg. A Ti'ao Dongli (más néven Sports Media), a pekingi székhelyű cég szakosodott sport közvetítésekre, és közvetítési jogokat szerzett a kínai Super League (CSL) 8 milliárd jüan (1,3 milliárd dollár) közvetítésére, több mint öt évre, 2016 -2020-ig. Ezután a LeSports, Kína vezető internetes sportcége bejelentette széleskörű stratégiai partnerségét a Ti'ao Donglival, és a közelmúltban megszerezte a CSL online multimédia jogait. Az üzlet 2,7milliárd jüanba (420 millió dollár) került, kizárólagos globális broadcast jogokat tartalmaz, amely öt szezonban érvényes.

Kínai befektetők már a legaktívabb vásárlók külföldön is. A következő kínai beruházás történt az európai csapatokban:

CMC / Citic Capital - 13 százalékos részesedése a City Football csoportban (Manchester City anyavállalatnál);

Rastar Group - 56 százalékos részesedéssel rendelkezik a spanyol klub Spanyolországban;

Wanda Group - 20 százalékos részesedéssel rendelkezik a spanyol klubnál, az Atletico Madridnál;

CEFC China Energy Company - 60 százalékos részesedéssel rendelkezik a cseh klubnál, a Slavia Prága Ledus-nál, és teljes tulajdonosa a francia klubnak, Sochaux-nak;

United Vansen International Sports Company - többségi részvényese a holland csapatnak, a ADO Den Haag-nak. (XINHUA, 2016)

A kínai befektetők európai terjeszkedésének meghatározó lépése, hogy 2017-ben Yonghong Li kínai üzletember vezetésével a Rossoneri Sport Investment megvásárolta az AC Milan labdarúgó klub részvényeinek 99,9 százalékát. Az AC Milan 740 millió euróért cserélt gazdát, és további költségként merült fel a vevőnek a 220 millió eurós adósság rendezése és a klub működési költségeinek térítése 2016. július 1-ig visszamenőleg. (AC Milan Club, 2017)

Sportszergyártás virágzása Kínában

Ami a sportszergyártást illeti, az Anta sportruházati cég és a Taishan sportfelszerelés gyártó cég voltak a kizárólagos szállítók négy egymást követő nyári olimpián 2004 óta. Az Anta bevétele 2015-ben elérte a 11,13 milliárd jüant (1,72 milliárd dollár), és nettó nyeresége 2,7 milliárd jüant (417 millió dollár).

Kína sportfelszerelés gyártása 27,7 milliárd dollár árbevételt generált 2015-ben, ami 9,5 százalékos növekedés 2014-hez képest. Az elmúlt öt évben, a bevételek évente átlagosan 12,3 százalékkal növekednek. Az export 43,5 százalékát tette ki 2015-ben. Az iparágat erősen befolyásolja a külföldi kereslet is.

Várható, hogy 2020-ra a sportiparág bevétele több lesz, mint három trillió jüan (463,700 milliárd dollár), a sport ágazat hozzáadott értéke a GDP-hez viszonyítva egy százalék. Összhangban az Állami Tanács iránymutatásával, a sportiparág 2025-ig várhatóan eléri az 5 trillió jüant (772,800 milliárd dollár), ami jelenleg több mint 400 milliárd jüan (61,8 milliárd dollár).

"Kína lesz a No. 1 a sport számára, ha az útmutató a valóságot tükrözi, és a sportiparág is létrehozhat több mint 10 millió munkahelyet" - mondta Wang, Kína leggazdagabb embere. "A Wanda Group meghatározta, hogy még többet fektet be a sportiparágba. A sport egy jövedelmező iparág Kínában. A márkaépítésbe fektetett energiát tartják a kínai befektetők a sikerük kulcsának. (XINHUA, 2016)

Sportipar az USA-ban

A sportipar 2019-re eléri a 73,5 milliárd dollár bevételt (HEITNER 2015), csupán a közvetítési jogok értékesítése 14,6 milliárd dollárról (2014) 20,6 milliárd dollárra növekszik 2019-ig. A sportpiac bevétele Észak-Amerikában 60,5 milliárd dollárt ért el, 2019-re várhatóan eléri a 73,5 dollárt. A növekedés legfőbb oka a médiajogokból származó jövedelem, amely a sportiparág legnagyobb szegmense. A közvetítési jogok előrejelzések szerint 14,6 milliárdról (2014) 20,6 milliárd \$-ra növekszik 2019-re, éves növekedési rátája 7,2%. Több mint 35%-a tartozik a jelenlegi helyi televíziós jogoknak a National Basketball Association-hoz, National Hockey League-hoz és a Major League Baseball-hoz, amelyek 2019-ben lejárnak. Az új ajánlatok nagyobb bevételeket generálnak előreláthatóan. A szegmens továbbra is növekedésre számíthat, de strukturálisan átalakulhat az új csomagok megjelenésével, az internetes lehetőségek új eszközeinek értékesítésével. Az új sportipar kifejlődni látszik, azok gazdasági hatását

még nem látjuk - állítja egy új sportipari jelentés a Pricewaterhouse Coopers (PwC) 2015 "A határnál és azon túl" címmel. (1. táblázat)

1. táblázat. Észak-Amerika sportpiaca

North America sports market by segment											
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	CAGR
<i>US\$ millions</i>											
Gate revenues	16,176	16,116	15,821	17,372	17,707	18,251	18,637	19,385	19,717	20,122	2.6%
Media rights	9,423	10,858	11,743	12,262	14,595	16,366	18,427	19,150	19,949	20,630	7.2%
Sponsorship	11,820	12,615	13,257	13,900	14,689	15,309	16,140	16,822	17,635	18,306	4.5%
Merchandising	12,571	12,482	12,771	13,144	13,493	13,672	13,861	14,042	14,252	14,464	1.4%
Total	49,990	52,071	53,592	56,678	60,484	63,598	67,065	69,399	71,553	73,522	4.0%
<i>% change year on year</i>											
Gate revenues		-0.4%	-1.8%	9.8%	1.9%	3.1%	2.1%	4.0%	1.7%	2.1%	
Media rights		15.2%	8.1%	4.4%	19.0%	12.1%	12.6%	3.9%	4.2%	3.4%	
Sponsorship		6.7%	5.1%	4.9%	5.7%	4.2%	5.4%	4.2%	4.8%	3.8%	
Merchandising		-0.7%	2.3%	2.9%	2.7%	1.3%	1.4%	1.3%	1.5%	1.5%	
Total		4.2%	2.9%	5.8%	6.7%	5.1%	5.5%	3.5%	3.1%	2.8%	
CAGR: Compound annual growth rate						Source: PwC Sports Outlook (October 2015)					

Forrás: PwC Sports Outlook 2015

Jelentős harc folyik a stadionlátogatókért és a televíziónézőkért. A stadionok kihívása, hogy nézőket nyerjenek, ennek érdekében új technológiákat, funkciókat és stílust erősítenek, hogy a nézők ne a TV előtt vegyenek részt a versenyeken, hanem személyes jelenléttel. A Miami Dolphins, egyik Franchise hálózat, a közelmúltban szentelt pénzt felújítására, és egy stadionban olyan új ülőhelyeket alakított ki, mint egy nappaliban, kényelmes ülésekkel. A jegyértékesítésből származó 2014-es 17,7 milliárd dollár bevétel 2015-re 18,3 milliárd dollárra növekedett, 2019-re várhatóan 20,1 milliárd dollárra nő. (HEITNER, 2015)

India növekvő sportipara

A sportbefektetés lesz a következő nagy lépés India gazdaságában. India globális sport bevételét 480-620 milliárd dollárra becsülik. Ugyanakkor Indiában a sportot, mint gazdasági ágazatot, még el kell ismertetni. Eddig kevés volt, vagy nem készült átfogó elemzés az iparág mérete, a lehetséges és a rendelkezésre álló lehetőségek szempontjából. A sportiparág részei különböző szegmensek, mint a sportturizmus, sportszerek (a gyártás és kereskedelem), sportruházat, a sportmenedzsment és szponzorálás. Már nem kérdés, hogy a sport az egész

világon, mint teljes értékű ipar jelenik meg, és hozzájárul a GDP-hez 1-5 százalékkal. Ugyanakkor Indiában a sportipar fejlődését gátolja a kultúra, amely fő sporttevékenységnek csak a krikettet, India hagyományos sportjátékát tekinti. A vállalati beruházások ennek megfelelően csak India sporthagyományaira épülnek, kizárólag nonprofit társadalmi szervezetek vannak jelen, ezáltal a sportipar profitorientált szegmense még nem bontakozott ki.

Vinit Karnik szerint, aki országos igazgatója a sport és az élő sportesemények szervezetnek (GroupM ESP), a múltban a sport, mint a veszteséges elem volt látható. „Azonban az újrafarmálódó sportipar, a bajnokságok és sikeres franchise ügyletek által a sportbevétel 10 százalékkal nőtt 2014-ben.” (SOORAJ 2016)

Az új sportberuházások, mint például az indiai Premier League (Cricket) létesítménye, Hockey League India, az indiai Tollaslabda Szövetség, Pro Kabaddi League és az indiai Super League (futball) valóban megváltoztatták az indiai sport arculatát. Ez elsősorban az új sportligák létrejöttének köszönhető Dél-Ázsiában. Srinivas (a Group M vezérigazgatója) szerint (SOORAJ 2016) India előrelépést tett az „egy sport nemzet”-ből a „multi-sport” irányába, és tanúi lehetnek annak a robbanásnak, amely a sportüzleti sikereket jelenti az elkövetkező években. A sportipar megszilárdításával India a sportgazdaságból is részesül a különböző szegmensek által. A foglalkoztatás a sportban hatalmas lehetőségeket rejt. Mindazonáltal, az új sport kezdeményezések esetében a szakmai humán tőkével együtt a gazdasági növekedés is felgyorsul, mivel nagyon kevés minőségi szakmai sportmenedzser található az országban. Kormányzati kezdeményezések már vannak arra, hogy India egy sportos szuperhatalom legyen, de ez nem valósítható meg anélkül, hogy professzionális sportvezetőket vennének igénybe. Az indiai sportipar növekedése dinamikus fejlődik, annak ellenére, hogy az alapok nem szilárdak. Ez az, ahol a szakmai sportmenedzsmen egy szilárd bázist hozhat az India sport számára. (SOORAJ 2016)

Indiában az egyre növekvő középosztálynak a rendelkezésre áll a jövedelme és szabadideje is megfelelő a sportfogyasztáshoz. Gyors növekedés látható a TV-vel rendelkező háztartások számát illetően, és erős szenvedély mutatkozik a sport irányába, ezáltal Indiában a sportnak is nagymértékű növekedési potenciált lehet jósolni. Ezek a folyamatok elősegítették a reklámpiac gyors növekedését. A helyi és a nemzetközi vállalatok célozták meg ezt a jövedelmező, fejletlen piacot, amelynek a sport nyújtott lehetőséget. Továbbá megvásárolják a TV-csatornákat és a nagy sportesemények értékesítési jogait, mivel felismerték, hogy Indiában bőséges üzleti lehetőségek vannak. Emellett az utóbbi években egyértelműen nyilvánvalóvá vált, hogy a krikett mellett más sportokat, mint a Formula 1 versenyt és a Hockey League India-t is komoly üzleti tervként lehet vizsgálni. Sőt, a jövőben az indiai Super League focinak kezd valódi TV közönsége lenni, amelyek megerősítik az egyre nagyobb számban megrendezésre kerülő nemzetközi ligákat és versenyeket. A sportszer- és sportruházati ipar Indiában már több mint egy évszázada létezik, és sikerült az ipar virágzása miatt azt képzett munkaerővel ellátni. Például törölközőt gyártanak minden évben a tekintélyes wimbledoni Grand Slam tenisztorna számára, a Gujarat gyárban; a focilabdát, amit Jalandhar városban gyártanak, számos nemzetközi labdarúgó-bajnokságon használják világszerte. Mivel munkaignyes

az előállítás, az ipar több mint 500 000 embernek biztosít munkát. Ennek az iparágaknak a magja Indiában és környékén van, Punjab és Uttar Pradesh államokban. Azonban óriási potenciál van a sportszeripar fejlesztésében, ami csak arra vár, hogy felfedezzenek más városokat, mint Mumbai, Kalkutta és Chennai. (SOORAJ, 2016)

A sportturizmus és a sport gyógyszeripar is hatalmas üzleti potenciál Indiában. Mega sportesemények, mint a jégkorong-világbajnokság és a 19. Nemzetközösségi Játékok (mindet Újdelhi-ben tartották 2010-ben), valamint az ICC Cricket World Cup 2011-ben számos turistát vonzott az országba. Az utazásszervezők és ügynökök jelentős számban jelentek meg az adott turisztikai szegmensben. A sportturizmus lehetőségeinek kihasználására megjelentek külön részlegek az utazásszervezők piacán. Egy évtizede a sportturizmus még idegennek számított Indiában, de az elmúlt öt évben jelentősen felfejlődött, viszont továbbra is csak részszegmensenként. A sportturizmus egy jól szervezett ágazat és jelentős bevételt jelent különböző nemzeteknél a világon, mint például az Egyesült Királyságban, Németországban, Szingapúrban, Dél-Afrikában, Malajziában, míg Indiában ez lassan indult meg. Iparági szakértők szerint a szegmens várható növekedési üteme 10-20 százalék az elkövetkező években. Az utóbbi időben sok sporttevékenység - profi jégkorong, tollaslabda, tenisz, foci, krikett liga - jött létre Indiában, amely megköveteli a megfelelő orvosi támogatási rendszert. Ott van még a kérdés, hogy vajon az indiai sportorvoslás felkészült-e szakmailag erre. Bár a sportorvos szegmens Indiában gyermekcipőben jár, egy lépést tettek előre a Safdarjung Kórház, a sport-sérülések központjának a létrehozásával – nemcsak világszínvonalú létesítményekkel és orvosokkal büszkélkedhet, hanem a nemzetközi sportolók nagyon versenyképes áron jutnak kezelésekhöz.

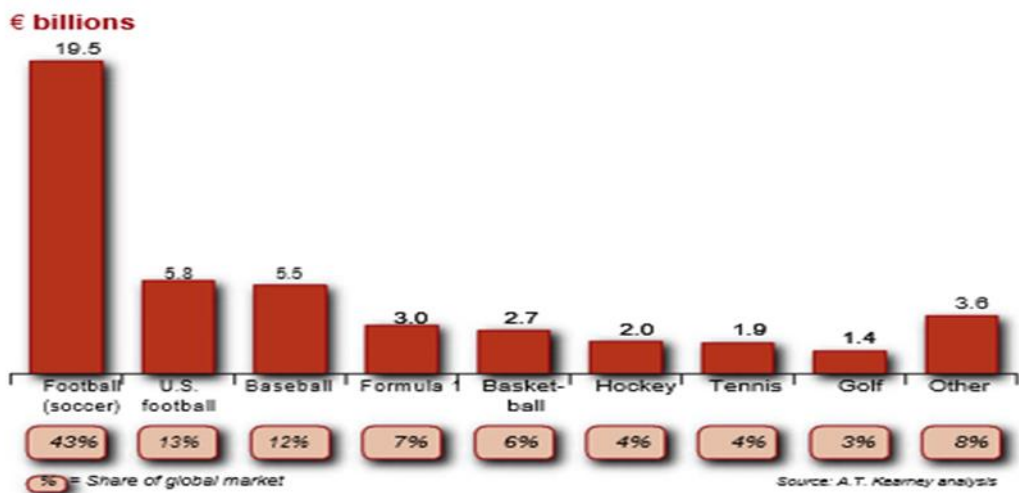
Mindent összevetve, a sportipar Indiában óriási üzleti potenciál, különösen a következő területeken: marketing, menedzsment / szponzorálás, export áru vagy ruházat, sportorvoslás és turizmus. Ezért eljött az ideje annak, hogy India megkönnyítse a befektetéseket, hogy a szervezetek, amelyek elköteleződtek a sport iránt, for-profit sportvállalkozásokká váljanak, az üzleti vállalkozásokat pedig a sporttámogató társadalmi felelősségvállalás útjára kell terelni. (SOORAJ, 2016)

A sportipar a Világgazdaságban

A sportipar manapság egyre nagyobb teret hódít a világpiacon. Az ételektől az emléktárgyakon át a stadionok, média jogok, szponzoráció, mind az üzlet meghatározó elemei. Több mint 450 milliárd eurót költenek el a sportiparban, és egyre nagyobb rajongótábora, fogyasztója van. Ezt a komplex üzleti környezetet számos résztvevő alkotja: a jogtulajdonosok (klubok, ligák, szövetségek és sportolók), a sport ügynökségek, valamint a szponzorok, és a média is ide tartozik. Minden résztvevő versenyez a sportpiac egy szeletéért.

Manapság a globális sportipar becsülten 350-450 milliárd euro. (Kearney, 2011) Ebbe beletartozik a sportinfrastruktúra fejlesztés, sporteszközök, liszenszek, élő sportrendezvények. A

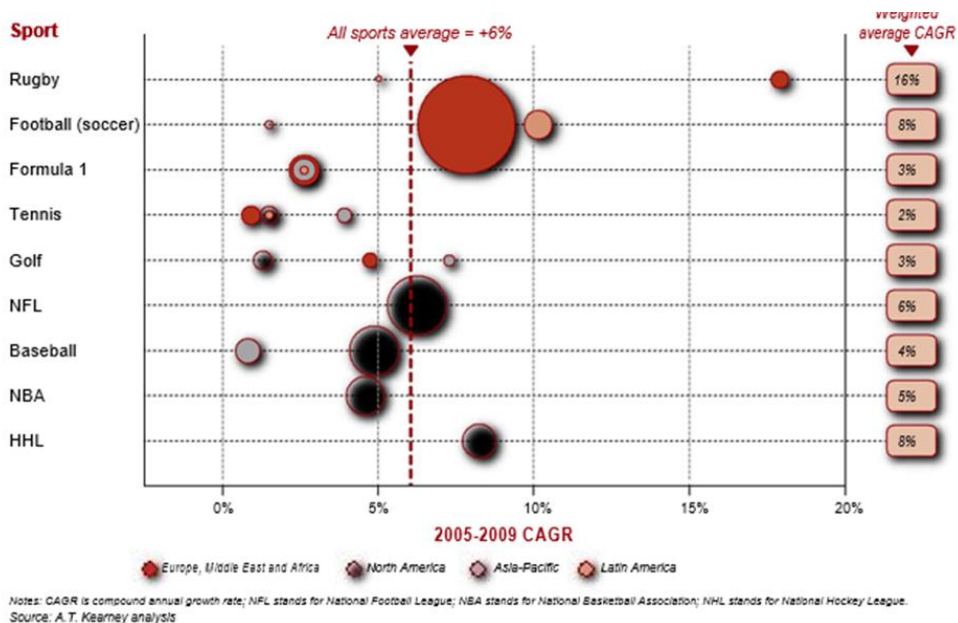
Lagardère Unlimited független elemző cég megállapította, hogy a globális sportipar sokkal gyorsabban nő, mint a GDP aránya az egész világon. A kilátások is azt mutatják, hogy ez a tendencia csak fokozódik a globális sportpiacon. A sportipar egyik meghatározó területe a sportesemények piaca, amely a világméretű sporteseményekből áll. Ennek a sportpiacnak a része a jegyeladás-, média-, marketing bevételek, ami 2009-ben 45 milliárd euró (64 milliárd dollár) volt. A labdarúgás is jól teljesített, 20 milliárd euró (28 milliárd dollár) árbevételt hozott évente, összességében 23 milliárd euró (32 milliárd dollár) bevétele volt a sportrendezvényekből az USA-nak, beleértve a Forma1-et, a teniszt és a golfot. (2. ábra)

1. ábra. A Világ sportrendezvény piaca 2009

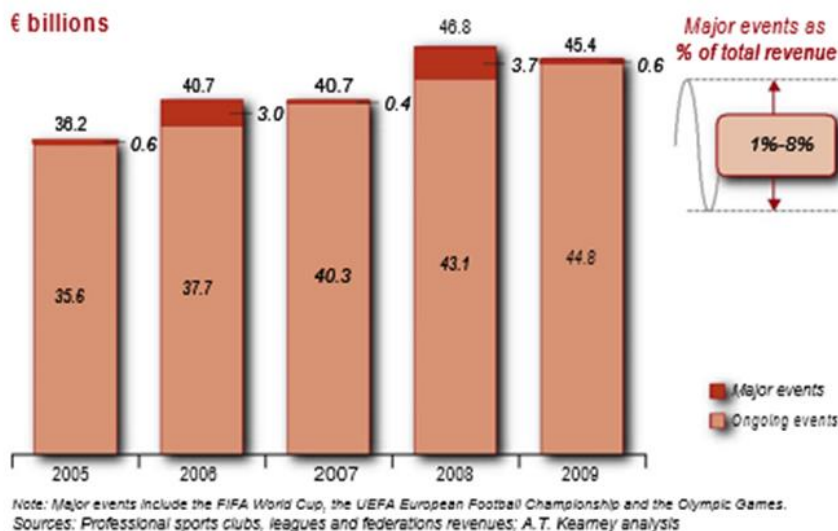
Forrás: A.T. Kearney elemzés 2011

Európában a labdarúgás 16 milliárd eurót (22 milliárd dollárt) termelt, amit az öt legnagyobb liga állított elő, ami a piac felét, és 20 csapat, ami az egynegyedét jelenti a piacnak. A népszerű sportágak (pl. labdarúgás) sportgazdasági fejlődése a leggyorsabb az USA-ban, lassabb a tenisz és a golf esetében, és törekvő ágban van a rögbi, 1995 óta, amióta profi sporttá vált. (3. ábra)

2. ábra. A fő sportágak növekedése földrajzi megközelítésben, 2005-2009
 Forrás: A.T. Kearney elemzés, 2011

Országokénti lebontásban látható, hogy a sportipar - mint a GDP - a gyorsan növekvő gazdaságokban növekszik dinamikusabban. Ezek a BRIC országok, valamint a fejlett piacok, Európa, Észak Amerika. A sportgazdaság - mint ahogy a globális gazdaság - jellemzője a ciklikusság. A világeseményeket nem rendezik meg minden évben, általában minden második vagy negyedik évben van nagy sportesemény, mint például világbajnokságok, olimpia. 2008-ban a világ sportbevételének 8%-a származott sporteseményekből, ami főként a Pekingi Olimpiából és az UEFA Európa Bajnokságból (2008, Svájc, Ausztria) tevődött össze. 2007-ben viszont nem volt jelentős sport világesemény, így a sportbevételek 1%-át tette ki a sportesemény bevétele. A globális sportiparág továbbra is növekszik. A sportbevételek folyamatosan nőnek, de évenkénti megoszlásban ciklikusan változnak (4. ábra).

3. ábra: A sportipar folyamatos növekedése világszerte a fő sportesemények és a normál sportesemények szerint 2005-2009
Forrás: Kearney elemzés 2011

A sport-értéklánc

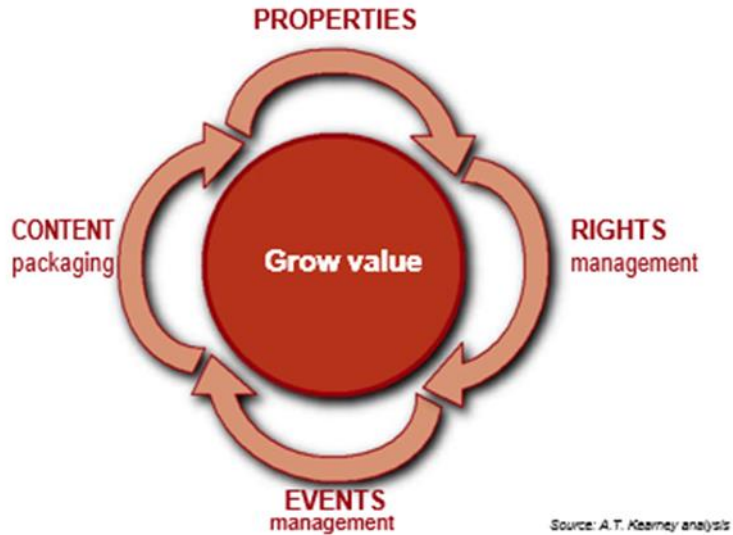
Hogyan hoz létre a sport értéket? A jogtulajdonosok határozzák meg a profi sport struktúráját világszerte. Szabályokat alkotnak, szervezik a sportrendezvényeket, és felelősséget vállalnak a mérkőzésekből származó bevételekért, média és marketingjogokért. A sport értéklánc négy pillér köré csoportosul. (5. ábra)

Tulajdon: A jogok tulajdonosai az eszmei eszközöket kezelik, mint a rajongók és a pénz. Ezek közé tartoznak szervezetek (mint például a Premier League), versenyek (például a Golf PGA Tour), csapatok (például a New York Yankees) és a sportolók (Roger Federer, Lionel Messi).

Jogok kezelése: A professzionális sport egyre jobban függ a média és a marketing jogok bevételi forrásaitól. A jogtulajdonosok vagy a sportügynökségek foglalkoznak a kereskedelmi média és marketing jogokkal is.

Sportesemények: A jogok hatékony kezelése attól függ, hogyan szervezik meg az élő versenyeket. Lényegi elem, hogy a rajongók számára élvezetes eseményt hozzanak létre, amelyek további lehetőségeket indukálnak.

Tartalom: A stadionok csak helyet biztosítanak bizonyos számú rajongónak, de az érkesítendő csomag tartalmával a műsorszolgáltatók és a szponzorok igényeit létfontosságú kielégíteni, ami a modern sport bevételi forrását adja.

4. ábra. A sport értéklánc négy pillére
 Forrás: A.T. Kearney elemzés 2011

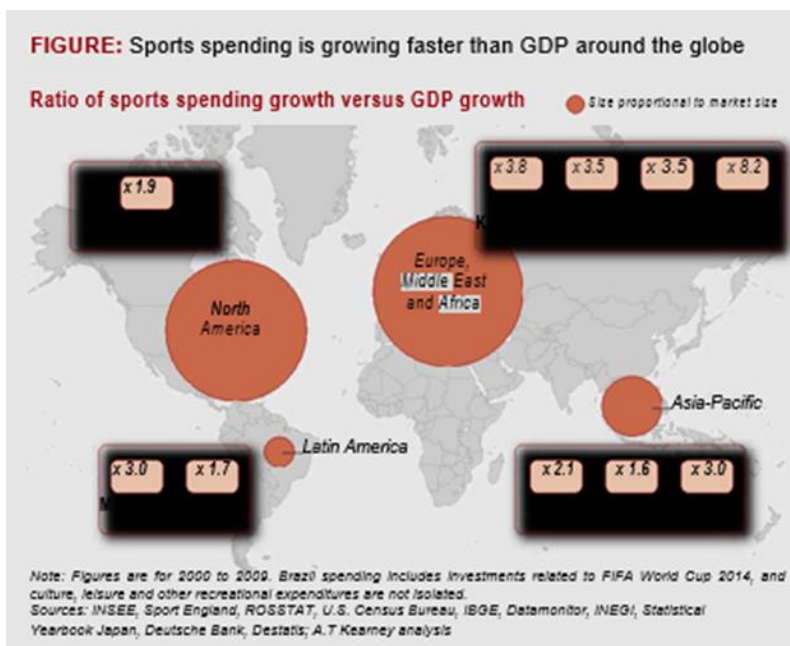
A négy pillér körforgása adja az értékláncot a globális sportpiacon. A tulajdonosok alakíthatják ezt a piacot, amivel fejlesztik és növelik a bevételt, mint pl. a szórakoztatóiparba való integrálás, a könyvkiadás, a zene, és egyéb rendezvények.

A sport a világban

A világ sportgazdasági fogyasztásának növekedése erősebb, mint a GDP növekedés. (6. ábra).

A GDP a fejlődő BRIC országokban - Brazília, Oroszország, India és Kína - évi több mint 4 %-kal nőtt 2000 óta. Kína és India a világ legdinamikusabban fejlődő országa, 8 és 12 százalékos éves GDP-növekedéssel. Ezek a gazdaságok még aktívabbak a sportban, mivel a sportgazdasági fejlődésük erősebb, mint a GDP növekedésük.

2000 óta az orosz sportkiadások több mint évi 53 százalékkal emelkedtek, a kínai sportra való költés 20 százalékkal (köszönhetően a 2008-as nyári olimpiának), India 17 százalékkal, Brazília 7 százalékkal növelte a sportköltését. Ezek a tendenciák valószínűleg a jövőben is folytatódni fognak, mivel Brazília adott otthont a 2014 Világ Kupának, és 2016-os nyári olimpiának, valamint Oroszország adott otthont a 2014-es téli olimpiának és a 2018-as világbajnokságnak.

5. ábra. A sportfogyasztás gyorsabban nő, mint a GDP a Világban
Forrás: A.T.Kearney elemzés 2011

Franciaország: A növekedés a francia sportkiadások tekintetében lassú volt 2000 óta (évi 4 százalék), az UEFA Európa Bajnokság 2016 miatt vezetni fog a sportfogyasztás és a beruházások tekintetében. Ezzel a rendezvényt az ország egyedülálló lehetőséget kapott, hogy új stadionokat építsen és korszerűsítse a régiókat.

Németország sok időt töltött a 2006-os Világkupára felkészüléssel - az ország sportiparági tekintetben nőtt, éves növekedési rátája 5 százalék 2000 óta. Sportmarketing tekintetében Németországban erős a helyi beállítottságú és jelentős a magánszponzorok aránya is.

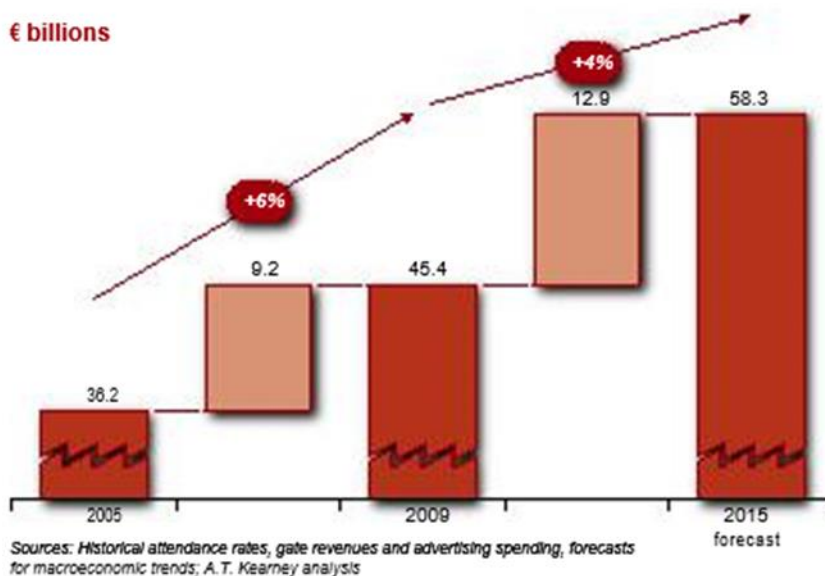
Az **Egyesült Királyságban** hagyományosan szenvedély a sport – itt hozták létre a rögbi sportágat és úttörője volt a professzionális labdarúgás megeremtésének. A sport gazdasági hatásaként a turizmus is meghatározó (BÉKI 2016), amelynek számos területe közül a nagy sportesemények turizmusa a gazdasági eredményhez jelentősen hozzájárul. A 2012-ben Londonban rendezett Nyári olimpiai játékok vezető nemzeté tette a sportgazdasági vonatkozásban az országot, amely 6 százalékos éves növekedési rátát ért el 2000 óta.

Az **Egyesült Államokban** az amerikai alapú sport - amerikai stílusú foci (NFL), baseball (MLB), kosárlabda (NBA) és jégkorong (NHL) - a legnagyobb, így több mint 15 milliárd € (23 milliárd dollár) évente a bevételük, beleértve a média és szponzori bevételeket. (Collignon, Sultan, Santander, 2011)

„Nemzetközi becslések szerint a sport termeli ki a világ GDP-jének kb. 2 százalékát. Ez igen figyelemre méltó nagyságrend, amely szükségessé teszi a sport, mint „iparág” megfelelő szinten történő kezelését. Ebben a nagyságrendben természetesen benne van a sporthoz kapcsolódó járulékos tevékenységekből származó bevétel is. Az **Európai Unió** 2014 és 2020 között 265 millió euróval támogatja a sportot. Nem elhanyagolható az a tény sem, hogy az EU teljes foglalkoztatottságának 3,5%-a sporthoz köthető. A sport egyre fokozottabb szerepet játszik az innovációban is. A sport a 2010-es évek elején 174 milliárd euró bruttó hozzáadott értéket termelt az EU-ban (főleg a szolgáltatásokban). Magyarországon az állam sportfinanszírozásban vállalt szerepe az elmúlt években jelentősen erősödött.” (BORBÉLY, RÁTHONYI, 2015)

Piaci előrejelzések

A következő sportgazdasági ciklus előreláthatóan csökkenést fog eredményezni, 6-4% között évente. 2015-ig történő sportpiaci növekedés a 7. ábrán látható.

6. ábra. Sportpiaci növekedés 2005-2015
Forrás: Kearney analízis 2011

Ennek nyomán a közvetítési jogok bevételei is csökkennek. A jegyeladások és a szponzorálás növekedése a makrogazdasági tényezőktől függ, a gazdaság élénkítése fokozza ezt a területet is. A műsorszolgáltatók tekintetében a sport értékes terület, az értékesítési jogok piaca ettől

függ. A fogyasztási szokások az internet megjelenésével átalakultak. Az ehhez való alkalmazkodás új lehetőségeket tár fel a közvetítési jogok piacán is. A kereslet növekvő tendenciát mutat, de a kínálat nem mindig tud lépést tartani.

A sportüzlet

A stadionépítési hullám nem csak hazánkban van jelen, hanem globálisan is. A televíziós közvetítések száma egyre növekszik, a sport reklámbevétele is egyre nagyobb szeletet tesz ki a sportiparból. Ezek a folyamatok viszont azt mutatják, hogy a sportipar fejlődése töretlen, akár még a globális gazdaságot is kisegíti a recesszióból.

A nagy sportesemények hazai hatásai a sportgazdasági tényezőkre

A Budapesti Olimpia 2024-re készült megvalósíthatósági tanulmány (PWC, 2015) szerint Magyarország gazdasági teljesítményére pozitív hatással bírna a rendezvény, amennyiben a tervezett alapfeltételezések mentén fejlődik tovább Magyarország. 2015 és 2030 közötti időtávon a közvetlenül és közvetetten realizálódó államháztartási, vállalati bevételek és a háztartások (lakosság) bevételei akár háromszorosan is meghaladhatják a szükséges államháztartási kiadások (befektetések) összegét. A befektetés oldalán az olimpia-specifikus (csak az olimpia miatt felmerülő) pályázati, szervezési, rendezési és fejlesztési kiadásokat vették számba. A bevételi- vagy eredményoldalán az olimpia pozitív hatásaival számolnak, gazdasági szempontból. Az olimpia hét legfontosabb gazdasági előnye, amelyek az olimpiát megelőző években, az olimpia alatt, illetve az azt követő tíz éven belül (2015-2030) jelentkeznek:

- jelentős munkahelyteremtő hatás, több munkahely, több munkalehetőség Magyarországon – 2017 és 2025 között összesen mintegy 100.000 munkahelyet hozhat létre az olimpia, az éves átlag 2020 és 2024 között közel 19.000, a legmagasabb éves érték közel 40.000-re becsülhető,
- az állami költségvetés (államháztartás) olimpiai bevételei rövid és hosszú távon mintegy 1.142 milliárd forintra becsülhetőek,
- gyorsabb gazdasági növekedés, nagyobb nemzeti jövedelem – az olimpiának köszönhető GDP növekedés, a többlet értéke elérheti a mintegy 3.000 Mrd forintot is, a legkiemelkedőbb években az olimpia akár 0,3 % ponttal is tovább növelheti a GDP növekedését,
- ebből a 2.983 milliárd forintból a háztartások (lakosság) többletbevétele 1.006 milliárd, a vállalkozásoké 836 milliárd forintra tehető, az ezen felüli összeg az állami költségvetés bevétele (ld. fent),
- megnövekedett turisztikai bevételek – ezek rövid és hosszú távon elérhetik a 130 milliárd forintot,

- Magyarország versenyképességének növekedése,
- uniós fejlesztési források még hatékonyabb felhasználása, elköltése (fokozott abszorpciós kényszer),
- az ország és Budapest ismertségének, jó hírének erősödése,
- vállalati szektor többletjövedelme,
- import változása.

KÖVETKEZTETÉSEK

A globalizáció által a sport iparággá vált, amely a nemzetgazdaságra is jelentős hatással van. A tanulmány bemutatja a sport gazdaságilag meghatározó és dinamikusan fejlődő piacait a világban, és rámutat arra, hogy a fejlődő piacokon a sport erőteljesebb fejlődést mutat, mint a GDP növekedési rátája. India sportgazdasága, sportipara a legjelentősebb példa arra, hogy a sport, mint iparág a fejlődő országok számára a gazdasági kitörés egyik ágazata. A fejlett piacokon, mint az USA pedig stagnáló tendencia tapasztalható, amely folyamatos újításokat kíván ahhoz, hogy a fejlődési ütem ismét növekedjen. Kína szintén a sportipar, a sportgazdaság egyik meghatározó világpiacon tényezője, amelyre figyelemmel kell lennünk, amikor a sport gazdasági befolyásoló tényezőit vizsgáljuk. A tanulmány arra törekedett, hogy a sport világpiacon érvényesülő, meghatározó nagyhatalmainak sportgazdasági fejlődését és azok elemeit, összetevőit bemutassa. A sport, mint gazdasági tényező kiemelt fontosságú, hiszen a GDP növekedésének egyik fontos eleme.

HIVATKOZOTT FORRÁSOK

- ÁCS P. (szerk.) (2015): Sport és Gazdaság. Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar, Pécs
- AC Milan Club Budapest (2017)
- <http://www.acmilan.hu/2017/04/13/kinai-kezekbe-kerult-az-ac-milan-hivatalos/>
- ANDRÁS K. (2011): András Krisztina (2011/a): Piacméretet növelni, de hogyan? – a hivatásos sport példáján. NSSz Sportszakember továbbképzési konferencia sorozat III. pp. 27-32.
- ANDRÁS K. (2003). A sport és az üzlet kapcsolata – elméleti alapok. 34. sz. BKÁE, Budapest: Műhelytanulmány
- ANDRÁS K. (2015): A hivatásos sport gazdaságtani alapjai. In: Ács P.(szerk.): Sport és Gazdaság, Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar
- ANDRÁS K., KOZMA M. (2014): A nagy nemzetközi sportesemények gazdasági hatásai. In: Lukovics M. – Zuti B. (szerk.): A területi fejlődés dilemmái. SZTE Gazdaságtudományi Kar, Szeged, pp. 105-120. http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/2390/1/Andras_Kozma_2014.pdf (letöltés: 2016.12.21.)
- ANDRÁS K, JANDÓ Z. (2012): Hivatásos sportvállalatok nemzetközivé válása, Logisztikai híradó 2012. március különszám, pp. 42-47. <http://hu.scribd.com/doc/93873384/LH-kulonszam-2012> (letöltés: 2017.10.05.)

- ANDREFF W., SZYMANSKI S.(2006): Handbook on the economic of sport, MPG Books Ltd, Bodmin, Cornwall, Great Britain <https://doi.org/10.4337/9781847204073>
- BALOGH L., GYŐRI F., MIKULÁN R., MOLNÁR A., SZÁSZ A., SZABLICS P., VÁRI B., PETROVSZKI Z. (2013): A gazdasági szféra és a sport. Sporttudomány a mindennapos testnevelés szolgálatában. Készült „A 21. század követelményeinek megfelelő, felsőoktatási sportot érintő differenciált, komplex felsőoktatási szolgáltatások fejlesztése a Dél-alföldi Régió felsőoktatásában” c. pályázat támogatásával. Pályázati azonosító: TÁMOP-4.1.2.E-13/1/KONV-2013-0011. Szegedi Tudományegyetem
- BÉKI P. (2016): Rekreáció-menedzsment. Campus Kiadó, Debrecen
- BERNARD, A. B., BUSSE, M. R. (2004), “Who Wins the Olympics: Economic. Resources and Medal Totals.” Review of Economics and Statistics 86, pp. 413–417. <https://doi.org/10.1162/003465304774201824>
- BORBÉLY A., RÁTHONYI-ODOR K. (2015): Sportökonómia, Campus Kiadó, Debrecen
- CHIKÁN A. (2008): Vállalatgazdaságtan. Aula Kiadó, Budapest
- COLLIGNON H., SULTAN N., SANTANDER C.(2011): The Sports Market, Major trends and challenges in an industry full of passion. A.T Kearney global management consulting firm, 2011-es kutatás alapján: USA, ábrák és elemzés <https://www.atkearney.com/documents/10192/6f46b880-f8d1-4909-9960-cc605bb1ff34> (letöltés: 2016.12.20.)
- DEMETER K. (2010): Minőség: Célok, eszközök és eredmények - nemzetközi kitekintés. Magyar Minőség 2, pp. 5-14.
- FARAGÓ B. (2016): Competitiveness in the sports market and in the labour market. In: Mlakar Damiro (szerk.): 1st AARC PhD Students Conference on Environment and Sustainable Energy. Maribor: University of Maribor, pp. 15-18.
- FORT, R. D. (2006): Sports Economics. (2nd ed.) Upper Saddle River: Prentice Hall
- HEITNER D. (2015): Sports Industry To Reach \$73.5 Billion By 2019, Forbes USA <http://www.forbes.com/sites/darrenheitner/2015/10/19/sports-industry-to-reach-73-5-billion-by-2019/#7030ff711585> (letöltés:2016.12.22.)
- NEVILL, A. M., BALMER, N. J., WINTER, E. M. (2009): Why Great Britain’s success in Beijing could have been anticipated and why it should continue beyond. British Journal of Sports Medicine. 43. pp. 1108-1110.
<https://doi.org/10.1136/bjism.2008.057174>
- KONCZOS CS., IHÁSZ F., SZAKÁLY ZS. (2016): Az egyszeri teljesítmény-javulás attitűd és élettani háttere. Magyar Sporttudományi Szemle 17:(66., 2016/2) p. 42.
- KONCZOSNÉ SZOMBATHELYI M. (2014): A regionális és a vállalati kultúra kölcsönhatásának vizsgálata. Tér és Társadalom, 28 (1) pp. 84-98.
- PWC Sport Outlook 2015: PWC website: <https://press.pwc.com/News-releases/Outlook-for-the-Global-Sports-Market-to-2015/s/4097986c-f0aa-4a9b-8079-abd3aecb346e>
- PWC (2015): Budapest 2024 Nyári Olimpiai és Paralimpiai Játékok Megvalósíthatósági Tanulmány http://olimpia.hu/images/bp2024/PwC_Olimpiai%20Megvalosithatosagi%20tanulmany_2015_junius_vegleges.pdf
- SOORAJ A. (2016): The Diplomat India's Growing Sports Industry Can investment in sports be the next big thing for India’s economy? <http://thediplomat.com/2016/07/indias-growing-sports-industry/> (letöltés: 2016.12.22.)

RECHNITZER J. (2008): A regionális fejlődés erőforrásainak átrendeződése, új súlypont: a tudás. In.: Lengyel I., Lukovics M. (szerk.): Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. JatePress, Szeged, pp. 13-25.

XINHUA (2016): China Daily Europe, Sports industry, next gold mine of Chinese economy. http://europe.chinadaily.com.cn/business/201604/02/content_24253919.htm (letöltés: 2016.12.20.)

SZERZŐINK

DOMONKOS Endre, PhD, Dr. habil.

Mb. tanszékvezető, tudományos főmunkatárs

Budapesti Gazdasági Egyetem

Külkereskedelmi Kar

Nemzetközi és Európa-tanulmányok Intézeti Tanszék

Domonkos.Endre@uni-bge.hu

RÓZSÁS Tamás

PhD hallgató

Pécsi Tudományegyetem Földtudományi Doktori Iskola

tamas.rozsas@gmail.com

HRABOVSZKI Ágnes Zsuzsa

főiskolai docens

Budapesti Gazdasági Egyetem

Külkereskedelmi Kar

Nemzetközi ügyletek és logisztika intézeti tanszék

hrabovszki.agneszsuzsa@uni-bge.hu

KERTÉSZ Gábor, PhD

főiskolai tanár

IBS Nemzetközi Üzleti Főiskola

kerteszh.gabor.dr@gmail.com

SZENNAY Áron

¹doktorandusz, ²közgazdász

¹Széchenyi István Egyetem

Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola

²MTA-BGE Makrogazdasági fenntarthatósági kutatócsoport

szennay.aron@uni-bge.hu

LÓKÖS Dániel, PhD

főiskolai docens

Budapesti Gazdasági Egyetem

Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar

Testnevelési Intézeti Tanszék

Lokos.Daniel@uni-bge.hu

KISS Diána

tanszéki demonstrátor

Budapesti Gazdasági Egyetem

Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar

Testnevelési Intézeti Tanszék

kissdana07@gmail.com

KONCZOSNÉ SZOMBATHELYI Márta, PhD, Dr. habil.

egyetemi docens

Széchenyi István Egyetem

kszm@sze.hu

FARAGÓ Beatrix

egyetemi tanársegéd

Széchenyi István Egyetem, Regionális és Gazdálkodástudományi Doktori Iskola

farago.beatrix@sze.hu

BÉKI Piroska

PhD hallgató

Miskolci Egyetem, „Vállalkozáselmélet- és Gyakorlat” Doktori Iskola

piroska.beki@gmail.com

LEKTORAINK

BÖCSKEI Elvira, PhD

egyetemi docens

Károli Gáspár Református Egyetem

Társadalomtudományok és Nemzetközi Tanulmányok Intézete

GYENE Pál, PhD

adjunktus

Budapesti Gazdasági Egyetem

Külkereskedelmi Kar

Közgazdasági Intézeti Tanszéki Osztály

HÉDI Csaba, PhD

főiskolai docens

Budapesti Gazdasági Egyetem

Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar

Pedagógiai Intézeti Tanszék

KISS-CSAPÓ Gergely, PhD

földrajz, történelem, ember- és társadalomismeret, etika szakos tanár

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Bartók Béla Zeneművészeti és Hangszerészképző

Gyakorló Szakgimnázium

LAKATOS Viktor, Dr.

ügyvéd

Dr. Lakatos Viktor Ügyvédi Iroda

LÓKÖS Dániel, PhD

főiskolai docens

Budapesti Gazdasági Egyetem

Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar

Testnevelési Intézeti Tanszék

OSVÁTH László, PhD

főiskolai docens

Budapesti Gazdasági Egyetem

Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar

Közgazdasági Intézeti Tanszéki Osztály

POLÁK-WELDON Réka

adjunktus

Budapesti Gazdasági Egyetem

Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar

Közgazdasági Intézeti Tanszéki Osztály

PÓNUSZ Mónika, PhD

egyetemi docens

Károli Gáspár Református Egyetem

Állam- és Jogtudományi Kar

Gazdaság- és Vezetéstudományi Intézet

SÁGI Judit, PhD, Dr. habil.

főiskolai docens

Budapesti Gazdasági Egyetem

Pénzügyi és Számviteli Kar

Pénzügyi Intézeti Tanszék

STELZEL Viktor, Dr.

ügyvéd

Stelzel Ügyvédi Iroda

TÖRÖK Hilda, CsC

egyetemi docens

Budapesti Gazdasági Egyetem

Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar

Közgazdasági Intézeti Tanszéki Osztály

